

Dagvaarding rechtbank, civiel
Ex artikel 3:305a BW
Rechtbank Den Haag, locatie Den Haag

Heden, de
van

tweeduizendeenentwintig, ten verzoeke

1. de Coöperatieve vereniging **COÖPERATIE LAATSTE WIL U.A.** (*“Eiser 1” of “CLW”*), met statutaire zetel te Zutphen;
2. De heer **2.** (*“Eiser 2”*), wonende te X;
3. Mevrouw **3.** (*“Eiseres 3”*), wonende te X;
4. De heer **4.** (*“Eiser 4”*), wonende te X;
5. Mevrouw **5.** (*“Eiseres 5”*), wonende te X; gemeente X;
6. Mevrouw **6.** (*“Eiseres 6”*), wonende te X;
7. Mevrouw **7.** (*“Eiseres 7”*), wonende te X, gemeente X;
8. Mevrouw **8.** (*“Eiseres 8”*), wonende te X, gemeente X;
9. Mevrouw **9.** (*“Eiseres 9”*), wonende te X;
10. Mevrouw **10.** (*“Eiseres 10”*), wonende te X, gemeente X;
11. De heer **11.** (*“Eiser 11”*), wonende te X, gemeente X;
12. De heer **12.** (*“Eiser 12”*), wondende te X;
13. Mevrouw **13.** (*“Eiseres 13”*), wonende te X, gemeente X;
14. Mevrouw **14.** (*“Eiseres 14”*), wonende te X;
15. Mevrouw **15.** (*“Eiseres 15”*), wonende te X;
16. Mevrouw **16.** (*“Eiseres 16”*), wonende te X, gemeente X;
17. De heer **17.** (*“Eiser 17”*), wonende te X;
18. De heer **18.** (*“Eiser 18”*), wonende te X;
19. De heer **19.** (*“Eiser 19”*), wonende te X;
20. Mevrouw **20.** (*“Eiseres 20”*), wonende te X, gemeente X;
21. Mevrouw **21.** (*“Eiseres 21”*), wonende te X;
22. Mevrouw **22.** (*“Eiseres 22”*), wonende te X;

BLENHEIM

23. De heer **23.** (*"Eiser 23"*), wonende te X, gemeente X
24. De heer **24.** (*"Eiser 24"*), wonende te X;
25. Mevrouw **25.** (*"Eiseres 25"*), wonende te X;
26. De heer **26.** (*"Eiser 26"*), wonende te X;
27. Mevrouw **27.** (*"Eiseres 27"*), wonende te X;
28. De heer **28.** (*"Eiser 28"*), wonende te X;
29. De heer **29.** (*"Eiser 29"*), wonende te X, gemeente X;
30. De heer **30.** (*"Eiser 30"*), wonende te X;
31. De heer **31.** (*"Eiser 31"*), wonende te X;

De partijen worden hierna gezamenlijk aangeduid als *'Eisers c.s'* en eisers nummers 2 tot en met 31 als *'Eisers' of 'Mede-Eisers'*.

1. te dezer zake domicilie kiezende te (1013 AS) Amsterdam aan de Silodam 231 ten kantore van de advocaat mr. J.T.E. Vis, die in deze zaak tot advocaat wordt gesteld, met het recht van vervanging,

&
2. te dezer zake domicilie kiezende te (1013 AE) Amsterdam aan de Westerdoksdijk 40 ten kantore van de advocaat mr. S. Zuurveld, die in deze zaak tot advocaat wordt gesteld, met het recht van vervanging,

heb ik,

GEDAGVAARD:

de publiekrechtelijke rechtspersoon **DE STAAT DER NEDERLANDEN** (Ministerie van Algemene Zaken & Ministerie van Volksgezondheid, Sport en Welzijn), zetelende te Den Haag, aldaar ten parkette van de edelhoogachtbare procureur-generaal bij de Hoge Raad der Nederlanden aan de Korte Voorhout 8 (2511 EK) te Den Haag, mijn exploit doende en afschrift dezès latende aan:

OM:

Op _____, des _____ om _____ **uur**, in persoon of vertegenwoordigd door een advocaat te verschijnen ter terechtzitting van de rechtbank Den Haag, locatie Den Haag, sector civiel, welke zitting alsdan aldaar zal worden gehouden in één der zalen van het gerechtsgebouw te (2595 AJ) Den Haag aan de Prins Clauslaan 60;

MET AANZEGGING, DAT:

BLLENHEIM

1. indien De Staat verzuimt advocaat te stellen of het hierna te noemen griffierecht niet tijdig voldoet, en de voorgeschreven termijnen en formaliteiten in acht zijn genomen, de rechter verstek tegen De Staat zal verlenen en de hierna omschreven vordering zal toewijzen, tenzij deze hem onrechtmatig of ongegrond voorkomt;
2. bij verschijning in het geding van De Staat een griffierecht zal worden geheven, te voldoen binnen vier weken te rekenen vanaf het tijdstip van verschijning;
3. de hoogte van de griffierechten is vermeld in de meest recente bijlage behorend bij de Wet griffierechten burgerlijke zaken, die onder meer is te vinden op de website: www.kbvg.nl/griffierechtentabel;
4. van een persoon die onvermogen is, een bij of krachtens de wet vastgesteld griffierecht voor onvermogenen wordt geheven, indien hij op het tijdstip waarop het griffierecht wordt geheven heeft overgelegd:
 - 1e een afschrift van het besluit tot toevoeging, bedoeld in artikel 29 van de Wet op de rechtsbijstand, of indien dit niet mogelijk is ten gevolge van omstandigheden die redelijkerwijs niet aan hem zijn toe te rekenen, een afschrift van de aanvraag, bedoeld in artikel 24, tweede lid, van de Wet op de rechtsbijstand, dan wel
 - 2e een verklaring van het bestuur van de raad voor rechtsbijstand, bedoeld in artikel 7, derde lid, onderdeel e, van de Wet op de rechtsbijstand waaruit blijkt dat zijn inkomen niet meer bedraagt dan de inkomens bedoeld in de algemene maatregel van bestuur krachtens artikel 35, tweede lid, van die wet;
5. Eisers c.s. op straffe van niet-ontvankelijkheid verplicht zijn deze dagvaarding aan te tekenen in het centraal register voor collectieve acties als bedoeld in artikel 3:305a, lid 7 BW;

TENEINDE:

te antwoorden op de navolgende vordering van Eisers c.s.:

Inhoudsopgave

I.	Inleiding	6
	Kern van de zaak	6
	Opbouw van de dagvaarding.....	6
II.	Ontvankelijkheid.....	7
	Positie van de Coöperatie Laatste Wil; artikel 3:305a BW jo. artikel 1018c lid 1 Rv.....	7
	Positie van de Eisers/Mede-Eisers	11
III.	Het maatschappelijk belang van zelfbeschikking over het zelfverkozen levenseinde.....	11
IV.	Onverkort handhaven bestaand verbod op hulp bij zelfdoding is jegens eisers onrechtmatig	12
	Inleiding	12
	Zelfbeschikking als algemeen persoonlijkheidsrecht.....	12
	Verdragsrechtelijke bescherming van zelfbeschikking als algemeen persoonlijkheidsrecht	13
	Rechtstreekse toetsing aan verdragsbepalingen ingevolge artt. 93 en 94 Gw.....	13
	Tussenconclusie: toetsing aan algemeen persoonlijkheidsrecht en verdragsbepalingen.....	14
V.	Huidige situatie in Nederland: wet- en regelgeving.....	14
	Strafbaarstelling behulpzaamheid bij zelfdoding en verschaffen middelen daartoe	14
	De reikwijdte van het verbod op hulp bij zelfdoding.....	14
	Door de wetgever voorgestane ratio voor strafbaarstelling	16
	Strafbaarstelling van betrekken van levenseindemiddelen en andere beperkingen op het betrekken daarvan	18
VI.	Huidige situatie in Nederland: jurisprudentie rond het vrijwillige levenseinde	19
	Jurisprudentie rond de artseneuthanasie en de WTL.....	19
	Enige jurisprudentie van vóór inwerkingtreding van de WTL	20
	De zaak ‘Brongersma’ (NJ 2003, 167).....	22
	De arresten in de zaak ‘Kastanje’ (NJ 2020/428 en 429)	23
	Tussenconclusie: WTL alleen van toepassing op lijden met medische grondslag.....	23
	Jurisprudentie rond art. 294, tweede lid Sr.....	24
	De zaak H.B.M. (NJ 1996, 322)	24
	De zaak C. (ECLI:NL:RBSHE:2003:AF9725).....	24
	De zaak M. (NJ 2007, 438).....	24
	De zaak V. (ECLI:NL:RBAMS:2007:AZ6713)	24
	De zaak H. (NJ 2008, 264)	25
	De zaak Stichting Vrijwillig Leven en S. (NJ 2012, 509).....	25
	De zaak Heringa (NJ 2019, 336)	25
	De behulpzame zoon (ECLI:NL:RBLIM:2019:1740).....	26
	Vervolgingsbeleid en voorbeelden opsporing en vervolging hulp bij zelfdoding	26
	Tussenconclusie: strafbaarheid rond hulp bij zelfdoding	29
VII.	Het Europese juridische kader: het EVRM en zelfbeschikking over het eigen levenseinde.....	29
	De bescherming van art. 8 EVRM en “effective remedy” uit hoofde van art. 13 EVRM.....	29
	Europese rechtspraak over art. 8 EVRM en zelfbeschikking over het eigen levenseinde	31
	De zaak ‘Sanles Sanles v. Spanje’	31

De zaak 'Pretty v. Verenigd Koninkrijk'	31
De zaak 'Haas v. Zwitserland'	34
De zaak 'Gross v. Zwitserland'	36
De zaak 'Koch v. Duitsland'	37
De zaken 'Nicklinson en Lamb v. het Verenigd Koninkrijk'	39
Literatuur inzake voormelde EHRM-rechtspraak.....	40
Rechtspraak van het EHRM over appreciatiemarge	41
Bovendien: EHRM stelt minimumnormen, nationale rechter heeft meer ruimte	42
VIII. Onderzoek naar 'voltooid leven' en zelfbeschikking: grote maatschappelijke behoefte	43
De evaluaties van de WTL	43
Het rapport Adviescommissie Voltooid Leven	44
Het ZonMw onderzoek van Van Wijngaarden (PERSPECTIEF-onderzoek)	45
Tussenconclusie: behoefte aan zelfbeschikking over het zelfverkozen levenseinde.....	49
IX. Een blik over de grens: recente uitspraken van Duitse en Oostenrijkse constitutionele hoven.....	49
Duitsland: uitspraak Bundesverfassungsgericht van 26 februari 2020	49
Oostenrijk: uitspraak Verfassungsgerichtshof van 11 december 2020	58
X. Juridisch kader: onrechtmatige daad ex artikel 6:162 BW/onrechtmatige overheidsdaad	64
XI. Substantiëringsplicht.....	80
XII. Bewijsaandraagplicht en bewijsaanbod	82
XIII. Bevoegdheid	84
MITSDIEN:.....	84

I. Inleiding

Kern van de zaak

1. Deze zaak draait om het meest wezenlijke aspect van het menselijk bestaan: het leven zelf, de wijze waarop men dat leeft en de wijze waarop men afscheid van dat leven neemt. Namens de Coöperatie Laatste Wil ("CLW") en 32 individuele Eisers wordt uw rechtbank een oordeel gevraagd over de vraag of de overheid haar burgers een menselijk levenseinde in eigen regie mag onthouden.
2. Namens Eisers c.s. zal worden betoogd dat uit het algemeen persoonlijkheidsrecht en uit het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens het recht voortvloeit op zelfbeschikking over leven en levenseinde. Het vrijwillig en weloverwogen beslissend individu heeft het fundamentele recht zelf te beschikken over de vraag of, het moment waarop en de manier waarop hij zijn eigen leven beëindigt. Die beslissing moet bovendien samen met dierbaren kunnen worden genomen en worden beleefd. De Staat maakt dit evenwel onmogelijk, doordat hij hulp bij zelfdoding strafbaar stelt, de toegang tot een veilig laatstewilmiddel beperkt, betrokkenen vervolgt en naasten criminaliseert wanneer zij hulp verlenen. Dat maakt dit fundamentele zelfbeschikkingsrecht tot een schijnrecht. In onderhavige zaak wordt uw rechtbank verzocht aan deze misstand een einde te maken door voor recht te verklaren dat de Staat onrechtmatig handelt door het verbod op hulp bij zelfdoding en het verschaffen van middelen daartoe onverkort in stand te laten en te handhaven.
3. Onderhavige zaak treedt in de voetsporen van eerdere processen in Duitsland en in Oostenrijk. In Duitsland oordeelde het grondwettelijk hof dat iedereen, ongeacht leeftijd of ziekte, het recht heeft om het eigen leven te beëindigen. Ook heeft iedereen het recht om bij levensbeëindiging te worden geholpen door eenieder die hiertoe op vrijwillige basis bereid is. Deze twee grondrechten acht het Hof fundamenteel. Het Hof is van mening dat deze rechten ook daadwerkelijk moeten kunnen worden uitgeoefend en dat de overheid daarvan geen schijnrecht mag maken. In Oostenrijk kwam het grondwettelijk hof aldaar tot een vergelijkbare conclusie: een beslissing uit vrije wil te sterven moet worden gerespecteerd. De overheid mag daar niet op ingrijpen. Beide uitspraken volgen uit in het algemeen persoonlijkheidsrecht besloten liggende waarborgen en uit het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, zoals dat ook is vastgelegd in het Europese Verdrag van de Rechten van de Mens.
4. Deze rechtsgang is nodig. De huidige euthanasiewetgeving is een zeer groot goed, maar voorziet niet in de behoefte van een grote groep mensen, van wie onderzoek heeft aangetoond dat zelfbeschikking over het eigen levenseinde onontbeerlijk is. Bovendien blijft de politieke discussie op dit punt steken, terwijl aanzienlijk maatschappelijk draagvlak bestaat voor het zelf beslissen over het eigen levenseinde. In onderhavige zaak wensen Eisers c.s. een rechtelijk oordeel te verkrijgen dat bevestigt dat jegens diegenen die vrijwillig en weloverwogen willen beschikken over het eigen levenseinde onrechtmatig wordt gehandeld door het verbod op hulp bij zelfdoding onverkort te handhaven. Dit oordeel is nodig om de impasse te doorbreken en, net als in Duitsland en Oostenrijk, de wetgever aan te sporen de ontoelaatbare beperkingen op het recht op zelfbeschikking weg te nemen.

Opbouw van de dagvaarding

5. In deze dagvaarding zullen Eisers c.s. eerst uiteenzetten waarom zij ontvankelijk zijn in de onderhavige procedure. Ter achtergrond van de vorderingen van Eisers c.s. zal het maatschappelijk belang van zelfbeschikking over het zelfverkozen levenseinde worden toegelicht (hoofdstuk III). Daarna zal het onverkort handhaven van het bestaande verbod op hulp bij zelfdoding worden behandeld (hoofdstuk IV). In de daarop

volgende hoofdstukken zal de huidige situatie in Nederland wat betreft wet – en regelgeving en jurisprudentie worden behandeld (hoofdstuk V en VI), het Europese Juridische kader (hoofdstuk VII) en zullen tevens de meest recente evaluatie van het euthanasierecht in Nederland, het rapport van de Adviescommissie Voltooid Leven en het PERSPECTIEF-onderzoek naar betrokkenen met een levenseindewens die binnen het huidige euthanasierecht niet kunnen worden geholpen aan bod komen (hoofdstuk VIII). Tevens zal een blik over de grens worden geworpen (hoofdstuk IX) en zal inhoudelijk worden afgesloten met het juridische kader (hoofdstuk X). Aan het slot van deze dagvaarding zullen Eisers c.s. reageren op de bij hen bekende verweren van de Staat (hoofdstuk XI) en zullen zij de beschikbare bewijsmiddelen bespreken (hoofdstuk XII).

II. Ontvankelijkheid

Positie van de Coöperatie Laatste Wil; artikel 3:305a BW jo. artikel 1018c lid 1 Rv.

6. De CLW is een in 2013 opgerichte coöperatieve vereniging met momenteel ruim 24.000 leden. Het idee voor de CLW ontstond binnen de NVVE (“NVVE”). De CLW heeft als doel het mogelijk maken van een levenseinde in eigen regie binnen de wettelijke kaders voor al haar leden; de CLW biedt echter expliciet geen hulp bij zelfdoding aan en verstrekt geen laatstewilmiddelen aan haar leden (of aan anderen). Een levenseinde in eigen regie betekent in de eerste plaats dat iemand zelf bepaalt dát en hóe iemand dood wil, zonder toetsing van derden. Dit is de zogenaamde autonome route. De CLW richt zich op het beschikbaar maken van deze route. Het gaat de CLW daarbij om de beschikbaarheid van veilige, humane en legale middelen en om een sfeer van openheid en transparantie waarin deze regie kan worden verwezenlijkt. Iedere gruwelijke, onwaardige en onmenselijke zelfdoding die kan worden vermeden is er één.
7. Uit artikel 3:303 BW volgt dat een (rechts)persoon uitsluitend een eis kan instellen bij de civiele rechter als hij een voldoende eigen, persoonlijk, belang heeft bij de eis. Op grond van artikel 3:305a BW mag een (coöperatieve) vereniging (of stichting) met volledige rechtsbevoegdheid ook een eis instellen die strekt tot de bescherming van algemene belangen of de collectieve belangen van andere personen, voor zover die stichting of vereniging op grond van haar statutaire doelstelling de bescherming van deze algemene of collectieve belangen behartigt.¹ De CLW behartigt in de procedure zowel haar eigen belangen als ook een allesomvattend collectief belang van andere personen.
8. Coöperaties zijn bij notariële akte als coöperatie opgerichte verenigingen (vgl. artikel 2:53 lid 1 BW). Een coöperatie moet zich blijkens de statuten ten doel stellen in bepaalde stoffelijke behoeften van haar leden te voorzien krachtens overeenkomsten, anders dan van verzekering, met hen gesloten in het bedrijf dat zij te dien einde te hunnen behoefte uitoefent of doet uitoefenen. Omdat sprake is van een vereniging met volledige rechtsbevoegdheid zal een procedure kunnen worden geëntameerd.
9. De CLW is bevoegd onderhavige collectieve actie te initiëren op grond van artikel 3:305a BW jo. artikel 1018c lid 1 Rv.
10. Op basis van artikel 3:305a BW kan de CLW – als vereniging – een rechtsvordering instellen die strekt tot bescherming van de belangen van haar leden. De te beschermen belangen dienen gelijksoortig te zijn, dienen te worden behartigd ingevolge de statuten (“de Statuten”) en de belangen dienen voldoende te zijn gewaarborgd.

¹ Rechtbank Den Haag, 24 juni 2015, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, r.o. 4.4.

11. De leden van de CLW streven tezamen met de CLW naar éénzelfde doel: het verkrijgen van de mogelijkheid tot een waardig zelfverkozen levenseinde in eigen regie, binnen de wettelijke kaders. Dit belang is bij uitstek een gelijksoortig belang en is zowel het ultieme doel van de CLW als het doel van haar leden. Het behartigen van dit belang – en de daaraan verwante belangen – vormen de kern van de doelstelling van CLW. Dit staat tevens vermeld in de Statuten onder artikel 3 lid 1.²

“Het primaire doel van de coöperatie is het binnen de wettelijke kaders (doen) verstrekken van (een) laatstewilmiddel(en) aan leden van de coöperatie, waardoor de leden in staat worden gesteld om het uit zelfgekozen levenseinde eigenstandig geregisseerd ten uitvoer te brengen op een zelf te kiezen moment en zonder enige toetsing door een ander (derde).”

12. Andere belangen van de CLW blijken onverminderd uit artikel 3 lid 1 van haar Statuten, die zijn overgelegd als **productie 1**:

- a. *het ten behoeve van haar leden tot stand brengen en het in stand — houden van kaders voor de uitvoering van de laatste wil van uitsluitend leden van de coöperatie. De coöperatie behartigt daarbij de stoffelijke belangen in die zin dat de coöperatie een bedrijf uitoefent of doet uitoefenen dat zich richt op de uitvoering van de laatste wil -in het bijzonder ter zake van levensbeëindiging; dit binnen de wettelijke kaders en binnen de kaders die de coöperatie zelf stelt.*
- b. *het streven naar een gevarieerde samenstelling van het ledenbestand en dientengevolge naar een breed gevoerd debat en betrokkenheid met zaken die het levenseinde van mensen (c.q. leden) aangaan;*
- c. *het scheppen van gunstige voorwaarden (onder meer door middel van kennisontwikkeling en uitwisseling van ervaringen) voor de medische, psychische, sociale, levensbeschouwelijke en politieke aspecten van tenuitvoerbrenging van levensbeëindiging; en*
- d. *het aantonen dat een coöperatieve organisatie van de laatste wil geen doel op zich is maar in breed maatschappelijk opzicht kan bijdragen aan bewustwording en positiebepaling ten aanzien van een vraagstuk dat door veel mensen belangrijk wordt gevonden.*

13. Uit artikel 3 lid 2 sub e van de Statuten blijkt dat de CLW haar doel – onder meer – probeert te bereiken door het in en buiten rechte behartigen van en opkomen voor de belangen van haar leden. *“De coöperatie tracht dit doel onder meer te bereiken door het in en buiten rechte behartigen van en opkomen voor de belangen van haar leden”*.³ Deze dagvaarding is als zodanig te kwalificeren.

14. De hierboven genoemde belangen zijn voldoende gewaarborgd in de zin van artikel 3:305a BW. Overigens is dit niet vereist in het kader van de ontvankelijkheid, de CLW vordert immers in de onderhavige procedure geen schadevergoeding. De rechtsvorderingen in casu worden ingesteld met het ideële doel om de rechten en belangen van de leden van de CLW (overigens ook derden) op zelfbeschikking te beschermen. De CLW heeft derhalve geen financieel belang en de vordering strekt dan ook niet tot een schadevergoeding in ‘geld’. Om die reden hoeft dan ook niet te worden voldaan aan de vereisten van artikel 3:305a BW leden 2 en 5. De CLW verwijst hiervoor nog ten overvloede naar artikel 3:305a lid 6 BW.

² Productie 1 : Statuten CLW d.d. 23 januari 2015 en het organisatieschema van de CLW, november 2020.

³ Artikel 3 lid 2 sub e van de Statuten.

15. Ondanks dat artikel 3:305a BW lid 2 BW niet direct van toepassing is in het kader van de ontvankelijkheid, voldoet de CLW wel aan de vereisten:
- 1) De CLW beschikt over een Raad van Toezicht, een comité van aanbeveling en diverse werkgroepen (**productie 2**: organisatieschema van de CLW, november 2020).
 - 2) De leden van de CLW worden in voldoende mate betrokken bij de manier waarop de CLW hun belangen behartigt en beschermt. De CLW houdt ledenvergaderingen en informeert haar leden doorlopend over allerhande ontwikkelingen.
 - 3) De CLW heeft voldoende middelen om de kosten van deze procedure te dragen. De CLW ontvangt – onder meer – contributie van haar leden.
 - 4) De CLW heeft een eigen webpagina, die openbaar toegankelijk is (<https://laatstewil.nu/>). Op deze pagina is alle informatie te vinden zoals bedoeld in artikel 3:305a lid 2 sub d BW. Op de website van CLW is daarnaast informatie beschikbaar over de organisatiestructuur, het beleid, de doelstellingen en werkwijze van CLW.
 - 5) De CLW heeft daarnaast een ervaren bestuur waarin veel ervaring en deskundigheid omtrent de rechtsvordering is terug te vinden, welk bestuur zich voorts laat ondersteunen door juristen, psychologen en communicatiedeskundigen. Ten aanzien van de juridische 'kant' van de onderhavige rechtsvordering, heeft de CLW voldoende expertise aangetrokken via haar advocaten.
16. Aan de vereisten van artikel 3:305a lid 3 BW wordt ook voldaan:
- 1) Het bestuur (en de afzonderlijke bestuurders) hebben geen rechtstreeks of middellijk winstoogmerk bij deze rechtsvordering.
 - 2) De rechtsvordering(en) hebben een voldoende nauwe band met de Nederlandse rechtssfeer. De CLW is statutair gevestigd in Nederland (te Zutphen) en houdt kantoor te Woerden.⁴ Het voeren van een collectieve vordering is in dit geval efficiënter en effectiever dan het instellen van individuele vorderingen, omdat voor iedereen in Nederland hetzelfde feitelijke kader en dezelfde juridische vragen van toepassing zijn: is het niet bieden en/of belemmeren – het zelfs strafbaar stellen in bepaalde gevallen – door de Staat van de mogelijkheid van een levenseinde in eigen regie, zoals dat nu het geval is, onrechtmatig? De CLW beantwoordt deze vraag bevestigend. Ten overvloede geldt aldus nog dat de onrechtmatigheid waarop de rechtsvordering in casu ziet, tevens plaatsvindt in Nederland.
 - 3) Tenslotte geldt dat CLW te allen tijde bereid is het gesprek aan te gaan en overleg te voeren met het Openbaar Ministerie, de betreffende Ministeries en vertegenwoordigers

⁴ **Productie 3**: uittreksel (CLW) Kamer van Koophandel.

van de Staat. Deze betreffende partijen houden echter vaak het gesprek met de CLW 'af' en dit leidt tot dusver niet tot een constructieve omgeving voor de CLW om haar doelstellingen in den minne te verwezenlijken. De CLW heeft derhalve getracht om met de hierboven genoemde partijen in overleg te treden maar de CLW wordt buiten het gesprek gehouden; het lukt de CLW aldus niet om het gevorderde in onderling overleg en buiten rechte te bereiken. In verband met het regeerakkoord en later ook een strafrechtelijk onderzoek hebben ministers andere gesprekken afgehouden (althans, geweigerd).⁵

17. Ook voldoet de CLW aan de vereisten zoals neergelegd in artikel 1018c lid 1 Rv. Op grond van artikel 1018c lid 1 Rv wordt vermelding vereist van:

- 1) De gebeurtenis of de gebeurtenissen waarop de collectieve vordering betrekking heeft. Dit wordt (met name, doch niet uitsluitend) toegelicht in de randnummers 76 t/m 100 van deze dagvaarding;
- 2) De personen tot bescherming van wier belangen de collectieve vordering strekt. Dit wordt (met name, doch niet uitsluitend) toegelicht in de randnummers 6, 11, 18, 162 t/m 182 en 240 t/m 271 van deze dagvaarding;
- 3) De mate waarin de te beantwoorden feiten en rechtsvragen gemeenschappelijk zijn. Dit wordt (met name, doch niet uitsluitend) toegelicht bij de randnummers 6, 11, 18, 76 t/m 100, 162 t/m 182 van deze dagvaarding;
- 4) De wijze waarop is voldaan aan de vereisten van artikel 3:305a BW en de gronden waarop het bij dat artikel horende lid 6 van toepassing is. Dit is toegelicht bij de randnummers 6 tot en met 17 van deze dagvaarding;
- 5) de gegevens die de rechter in staat stellen om voor deze collectieve vordering een Exclusieve Belangenbehartiger aan te wijzen, voor het geval andere collectieve vorderingen voor dezelfde gebeurtenis overeenkomstig artikel 1018d worden ingesteld. De CLW is bij uitstek geschikt om aangewezen te worden als Exclusieve Belangenbehartiger. Zij is nationaal bekend en heeft een groot ledenaantal, zij vertegenwoordigt aldus een grote groep in de samenleving.
- 6) De CLW zal van deze collectieve actie aantekening maken in het centraal register, binnen twee dagen na het indienen van de rechtsvordering, voor collectieve acties als bedoeld in artikel 3:305a lid 7 BW, zodat ook andere belangenorganisaties en/of belanghebbenden op de hoogte zijn van deze collectieve vordering.

⁵ Productie 4

Positie van de Eisers/Mede-Eisers

18. De Mede - Eisers – zoals genoemd in de dagvaarding en tevens zoals blijkt uit **productie 29**, genummerd 2 tot en met 33, betreffen leden van de CLW en worden allen (in)direct geraakt door het onrechtmatig handelen van de Staat. Als gevolg hiervan hebben zij een voldoende persoonlijk belang bij de vorderingen die met deze dagvaarding worden ingesteld en is er jegens hen sprake van een onrechtmatige daad in de zin van artikel 6:162 BW. Zij zijn daarom eveneens ontvankelijk in hun vorderingen.

III. Het maatschappelijk belang van zelfbeschikking over het zelfverkozen levenseinde

19. Al decennialang wordt het maatschappelijk debat over zelfbeschikking en het zelfverkozen levenseinde gevoerd, in het bijzonder als het gaat om ouderen die hun leven voltooid achten. Keerpunt daarin was het essay van oud-raadsheer in en Vicepresident van de Hoge Raad der Nederlanden Huib Drion in NRC Handelsblad, in 1991 en zijn boek uit 1992, over de notie om mensen gelegenheid te geven middelen te verkrijgen waarmee zij, op een moment dat zij zelf wensen, een einde aan het leven kunnen maken op een waardige manier, die voor henzelf en voor hun omgeving aanvaardbaar is. Drion stelde destijds al dat mensen rust zouden vinden, als voor hen die mogelijkheid open stond. Dat concept werd de zogenaamde 'pil van Drion'.
20. Het debat is nooit weggeëbd en is uitgekristalliseerd in een maatschappelijke discussie over of zij die hun leven als voltooid beschouwen hulp bij zelfdoding zouden mogen ontvangen, van artsen, andere hulpverleners of naasten. Deze discussie culmineerde in het Manifest 'Uit Vrije Wil', waarin een lans werd gebroken voor legalisering van stervenshulp aan hen die hun leven voltooid achten. De werkgroep Uit Vrije Wil was een particulier initiatief en werd later aan de NVVE overgedragen. Dat burgerinitiatief leidde in 2012 zelfs tot behandeling in de Tweede Kamer. In 2013 werd de CLW opgericht, met als doel verruiming van de mogelijkheden van het uitoefenen van het zelfbeschikkingsrecht over het eigen, zelfverkozen levenseinde, in eigen regie en de uiteindelijke legalisering van een verkrijgbaar laatstewilmiddel, dat mensen die daartoe over willen gaan de gelegenheid biedt veilig en waardig hun eigen levenseinde tegemoet te treden. De CLW werd opgericht door betrokkenen uit de vrijwilligerskring van de NVVE, met steun van de NVVE en nadat in een zevental grote publieksdebatten bleek dat er voor de autonome route een zeer groot draagvlak was dat door de NVVE in dat tijdsbeeld niet (voldoende) kon worden benut.
21. In de afgelopen jaren is het draagvlak voor het mogelijk maken van levensbeëindiging bij hen die hun leven voltooid achten maar niet (ernstig) ziek zijn sterk toegenomen. Steun voor verruiming van wettelijke mogelijkheden op dat gebied is groot. Meer dan de helft van Nederland is ongeclausuleerd vóór de algemene stelling dat ouderen in aanmerking moeten kunnen komen voor euthanasie of hulp bij zelfdoding. Een meerderheid is vóór regie over het eigen levenseinde en de mogelijkheid dat op een waardige, menselijke manier te voltrekken. Er is groot maatschappelijk draagvlak voor verruiming van de mogelijkheden op dit punt. Dit zal verderop in de dagvaarding uitvoeriger worden besproken.
22. Zoals zal blijken, beperkt de huidige wet- en regelgeving dergelijke zelfbeschikking over het eigen levenseinde, terwijl de mogelijkheden binnen het euthanasierecht ontoereikend zijn. Er is een grote groep mensen die met betrekking tot hun wens tot het uitoefenen van zelfbeschikking over het eigen levenseinde buiten de boot valt. Zij ontvangen niet de hulp die zij wensen, zij kunnen niet – althans niet op legale wijze – aan betrouwbare middelen komen om hun eigen leven, op het moment dat zij dat wensen, op waardige, menselijke manier te beëindigen en zij kunnen, vanwege het risico op criminalisering, hun naasten niet bij de

verwezenlijking van hun zelfverkozen levenseinde betrekken. Dat vormt, zoals zal worden toegelicht, een aantasting van hun algemeen persoonlijkheidsrecht en van het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, dat ook het zelfverkozen levenseinde bestrijkt.

IV. Onverkort handhaven bestaand verbod op hulp bij zelfdoding is jegens eisers onrechtmatig

Inleiding

23. Namens Eisers c.s. zal worden aangevoerd dat het onverkort handhaven van het bestaande verbod op hulp bij zelfdoding en het verschaffen van middelen daartoe, neergelegd in art. 294, tweede lid Wetboek van Strafrecht (hierna: Sr), jegens hen onrechtmatig is. Het onverkort handhaven van het bestaande verbod – dat door het openbaar ministerie zowel in woord als daad strikt wordt nageleefd – komt in strijd met het hen toekomende recht op zelfbeschikking, ingebed in het door de Hoge Raad erkende algemene persoonlijkheidsrecht en met rechtstreeks werkende bepalingen van internationaal recht, in het bijzonder het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer.

Zelfbeschikking als algemeen persoonlijkheidsrecht

24. Namens Eisers c.s. wordt het standpunt ingenomen dat de aan onderhavige vordering ten grondslag liggende idee van zelfbeschikking een door rechtsbeginselen, grondrechten en verdragsbepalingen beschermd algemeen persoonlijkheidsrecht betreft, dat ook in rechte kan worden ingeroepen en waarvan schending onrechtmatigheid meebrengt.
25. De idee van individuele zelfbeschikking is in onze nationale rechtsorde ingebed in de artt. 10 en 11 Gw, die voor ieder mens recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer resp. de onaantastbaarheid van zijn lichaam garanderen, maar vloeit daarnaast voort uit de grondrechten die vrijheid van gedachte, geweten, godsdienst en vrije meningsuiting beschermen. Het in die bepalingen neergelegde vormt de basis voor het in de jurisprudentie ontstane en intussen erkende *algemeen persoonlijkheidsrecht*. Dat deed de Hoge Raad voor het eerst onomwonden in het arrest *Valkenhorst* (NJ 1997, 85). Daarin overwoog de Hoge Raad over, in dat geval, het recht om te weten van wie men afstamt als volgt:

*“Uitgangspunt voor de beoordeling van het middel is dat het aan grondrechten als het recht op respect voor het privé leven, het recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst en het recht op vrijheid van meningsuiting ten grondslag liggende algemene persoonlijkheidsrecht mede omvat het recht om te weten van welke ouders men afstamt.”*⁶

26. Het algemeen persoonlijkheidsrecht is, aldus AG Koopmans voorafgaand aan dat arrest, “een van de onuitgesproken uitgangspunten [...] van onze rechtsorde”.⁷ Koopmans overweegt dat ook de “autonomie van het individu, die aan een groot deel van ons vermogensrecht ten grondslag ligt” op dat algemeen persoonlijkheidsrecht is gefundeerd.⁸ Koopmans schaaft daaronder ook het recht op de eigen identiteit.

⁶ HR 15 april 1994, NJ 1994, 608, r.o.v. 3.2

⁷ CAG, pt. 19

⁸ Id.

27. De Hoge Raad erkende het algemeen persoonlijkheidsrecht opnieuw expliciet in de zaak Parool/Van Gasteren (NJ 1995, 422) en oordeelde dat daaruit bijvoorbeeld ook het recht op de persoonlijke privacy volgt, in dat geval om niet met zonden uit het verleden te worden geconfronteerd.⁹
28. In de literatuur en voornoemde conclusies wordt wel een parallel met het *Duitse* algemeen persoonlijkheidsrecht getrokken – zoals dat later in deze dagvaarding nog uitvoerig aan de orde komt – waarin besloten ligt dat het individu het recht heeft zelf zijn identiteit te bepalen zonder inmenging van derden; het recht op ongestoorde, individuele ontplooiing.¹⁰
29. Inbreuken op het algemeen persoonlijkheidsrecht, bijvoorbeeld een aantasting van de zelfbeschikking, kunnen kwalificeren als aantasting in de persoon.¹¹ Dat idee is door de Hoge Raad ook gevolgd in, onder meer, de *Baby Kelly* jurisprudentie (NJ 2006, 606). Daarin overwoog de Hoge Raad dat de inbreuk op het zelfbeschikkingsrecht een inbreuk impliceert op “een zo fundamenteel recht” dat dit een aantasting in de persoon oplevert en dus kan kwalificeren als immateriële schade als bedoeld in art. 6:106, eerste lid BW.¹²

Verdragsrechtelijke bescherming van zelfbeschikking als algemeen persoonlijkheidsrecht

30. Het algemeen persoonlijkheidsrecht en het daarmee samenhangende recht op zelfbeschikking ligt ook besloten in verscheidene verdragsbepalingen, waaronder het meest in het oog springend art. 8, eerste lid van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en hun fundamentele vrijheden (hierna: EVRM). Daarin ligt – zoals nader uitvoeriger te bespreken in relatie tot het recht op zelfbeschikking over het eigen, zelfverkozen levenseinde – ook het recht op persoonlijke autonomie, persoonlijke ontwikkeling en zelfbeschikking besloten. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (hierna: EHRM) sluit bij de invulling van art. 8 EVRM aan bij de “very essence” van het verdrag: de menselijke waardigheid en vrijheid. Daarin ligt ook het zelfbeschikkingsrecht besloten. In de woorden van Alkema: “het (individuele) recht op zelfbeschikking [wordt door het EHRM aangemerkt] als notie die ten grondslag ligt aan art. 8 [EVRM]”.¹³ Dat uitgangspunt is door het EHRM in verscheidene rechtspraak bevestigd: het recht op persoonlijke autonomie is een volwaardig, subjectief grondrecht dat door art. 8, eerste lid EVRM wordt beschermd.¹⁴
31. De voorgaande noties liggen, als gevolg van de in de preambule opgenomen idee van “inherente waardigheid van de menselijke persoon” en het “ideaal van de vrije mens”, ook besloten in art. 17 Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (hierna: IVBPR).

Rechtstreekse toetsing aan verdragsbepalingen ingevolge artt. 93 en 94 Gw

32. Het Nederlandse rechtssysteem is ingebed in de internationale rechtsorde. Uit deze inbedding volgt het rechterlijk toetsingsgebod van artt. 93 en 94 Gw. Uit genoemde Grondwetsbepalingen volgt dat de rechter bevoegd is Nederlandse wettelijke bepalingen (van zowel formele als materiële aard) te toetsen aan eenieder verbindende bepalingen van (onder meer) verdragen. Of van rechtstreekse werking sprake is, hangt af van het antwoord op de vraag of de bepaling in de context waarin zij wordt ingeroepen, als objectief recht kan

⁹ HR 6 januari 1995, NJ 1995, 422, r.o.v. 5.10

¹⁰ Vlg. o.m. Van Beers, *Persoon en lichaam in het recht*, diss. VU 2009, pp. 130-131

¹¹ Vlg. o.m. de CAG van Langmeijer, ECLI:NL:PHR:2000:AA7041, pt. 2.26

¹² HR 18 maart 2005, NJ 2006, 606, r.o.v. 4.8

¹³ Vlg. diens annotatie onder NJ 2004, 542 (*Pretty*), par. 4

¹⁴ Vgl. o.m. EHRM, *Evans t. VK*, 10 april 2007, app. No. 6339/05 en EHRM, *Tysiac t. Polen*, 20 maart 2007, app. no. 5410/03

functioneren.¹⁵ Het bestaan van beleidsvrijheid maakt niet dat geen sprake kan zijn van rechtstreekse werking.¹⁶

33. In de Nederlandse rechtspraak is art. 8 EVRM als eenieder verbindend aangemerkt, waardoor deze bepaling rechtstreekse werking heeft en de rechter daaraan aldus mag toetsen.¹⁷ Dat geldt voor het bepaalde in art. 17 IVBPR evenzo.¹⁸

Tussenconclusie: toetsing aan algemeen persoonlijkheidsrecht en verdragsbepalingen

34. Uit het voorgaande moet worden afgeleid dat de notie van zelfbeschikking, waaronder ook het recht om zelf te beschikken over het eigen levenseinde moet worden begrepen – zoals later uitvoerig te bespreken, is ingebed in en wordt beschermd door het algemene persoonlijkheidsrecht dat Eisers toekomt en dat bescherming waarvan voorts wordt gegarandeerd door verdragsbepalingen.

V. Huidige situatie in Nederland: wet- en regelgeving

Strafbaarstelling behulpzaamheid bij zelfdoding en verschaffen middelen daartoe

35. Ons Nederlands recht kent géén strafbaarstelling van vrijwillige levensbeëindiging / zelfdoding. Maar in art. 294, tweede lid Sr wordt behulpzaamheid bij zelfdoding of het verschaffen van middelen daartoe *wel* strafbaar gesteld met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren of geldboete van de vierde categorie. Dat in art. 294, tweede lid Sr neergelegde verbod heeft op eenieder betrekking. Waar hierna in de dagvaarding over hulp bij zelfdoding wordt gesproken, dient tevens het verschaffen van middelen daartoe te worden verstaan.
36. Ons recht kent alléén een geschreven strafuitsluitingsgrond (in de vorm van een bijzondere rechtvaardigingsgrond) voor de arts, in gevallen van levensbeëindiging 'op uitdrukkelijk en ernstig verlangen' van de ander en tevens voor het verlenen van hulp bij zelfdoding, ingeval is voldaan aan alle zorgvuldigheidseisen uit art. 2, eerste lid Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding (hierna: WTL).¹⁹
37. Het voorgaande maakt dat het verbod op behulpzaamheid bij zelfdoding of het verschaffen van middelen daartoe voor niet-medici onverkort geldt en dat slechts een beroep op een algemene strafuitsluitingsgrond (bijvoorbeeld overmacht uit noodtoestand of psychische overmacht) tot afwezigheid van strafbaarheid van feit of dader kan leiden. De ruimte voor erkenning daarvan geldt in onze rechtsorde evenwel als (nagenoeg) nihil, zoals hieronder te bespreken.

De reikwijdte van het verbod op hulp bij zelfdoding

38. De strafbaarstelling van art. 294, tweede lid Sr, en in het bijzonder het begrip 'behulpzaam zijn', is er een waaraan een eigensoortige, niet aan andere strafrechtelijke deelnemingsbepalingen ontleende, betekenis toekomt. Het begrip is niet in de wet en niet in de wetsgeschiedenis nader omlinjd of ingekaderd. De Hoge

¹⁵ HR 10 oktober 2014, NJ 2015, 12, r.o.v. 3.5.3

¹⁶ Id.

¹⁷ HR 20 december 2019, NJ 2020, 41, r.o.v. 5.2.3

¹⁸ Vlg. o.m. rechtbank Den Haag, 5 februari 2020, NJ 2020, 386, r.o.v. 6.20

¹⁹ Als gezegd, alleen de arts is gevrijwaard van vervolging, mits hij voldoet aan de zorgvuldigheidseisen, bedoeld in artikel 2 van de Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding en hiervan mededeling doet aan de gemeentelijke lijkschouwer overeenkomstig artikel 7, tweede lid, van de Wet op de lijkbezorging.

Raad heeft in dier voege overwogen dat bij de afbakening van het begrip moet worden aangesloten bij 'het algemeen spraakgebruik', hetgeen meebrengt dat de vraag of ervan sprake is 'in belangrijke mate afhankelijk is van de omstandigheden van het geval, de weging en waardering waarvan is voorbehouden aan de rechter die over de feiten oordeelt'.²⁰

39. Ter gelegenheid van de latere wetwijziging van de artt. 293 en 294 Sr, toen de WTL in werking trad, heeft de wetgever wel enige duiding gegeven. Hoewel de wetgever als richtinggevend wordt gezien, is de rechter op zichzelf niet aan diens interpretatie gebonden. De wetsbepaling zelf en de (ruime) interpretatie daarvan door de Hoge Raad blijft leidend. De Minister heeft naar aanleiding van over art. 294 (oud) Sr gewezen jurisprudentie, benadrukt dat het enkel voeren van gesprekken, het geven van inlichtingen en het verlenen van morele steun (zoals aanwezig zijn) in zijn visie niet onder de strafbepaling valt. Dat wordt evenwel anders als 'sprake is van het geven van instructies'.²¹ Daarbij maakt de Minister het onderscheid tussen het geven van informatie, 'algemeen, niet direct gericht op een handeling' en het geven van instructies, 'gericht op een concrete handeling/vaardigheid, vaak gekoppeld aan de uitvoering daarvan en komend van een persoon die daarin meer deskundig is dan degene die haar ontvangt'. Daarbij dacht de Minister overigens in de eerste plaats aan instructies *tijdens* de uitvoering van de zelfdoding. Later heeft de Minister over art. 294 (nieuw) Sr opnieuw enige richting gegeven aan de interpretatie van art. 294, tweede lid Sr. Niet strafbaar, in zijn visie, is 'het verschaffen van informatie, het voeren van gesprekken en het geven van morele steun'. In beginsel wel strafbaar is, aldus de Minister, 'degene die middelen verschaft en duidelijke, op naleving gerichte instructies geeft tijdens de uitvoering van de zelfdoding'.²²
40. Opvallend is dat zowel in de antwoorden uit 1998/1999 als in de antwoorden uit 2002/2003 sprake lijkt te zijn van een beperking van de strafbaarheid tot *simultane* behulpzaamheid. De Minister heeft de reikwijdte in zijn visie later echter uitgebreid, waardoor duidelijk wordt dat ook de *consecutieve* behulpzaamheid strafbaar kan zijn: 'Wel strafbaar is in beginsel degene die in het concrete geval middelen verschaft of toedient en duidelijke, op navolging en uitvoering gerichte instructies geeft aan degene die tot zelfdoding heeft besloten'.²³ Dit uitgangspunt over de strafbaarheid van zowel simultane als consecutieve behulpzaamheid is door de Hoge Raad in een arrest uit 2005 gebillijkt, hierna nog te bespreken.²⁴
41. De Hoge Raad heeft in een later arrest uit 2008 echter niet specifiek de voorgaande wetsgeschiedenis betrokken en heeft over de reikwijdte van het begrip 'behulpzaam zijn bij zelfdoding' overwogen:
- "Bij de vraag of de verdachte behulpzaam is geweest of middelen heeft verschaft zoals bedoeld in art. 294, tweede lid, Sr gaat het erom of de verdachte het door zijn handelen voor de ander mogelijk of gemakkelijker heeft gemaakt om zichzelf te doden, terwijl voor de strafbaarheid daarnaast niet meer wordt vereist dan dat de zelfdoding heeft plaatsgevonden."*²⁵
42. Op grond van het voorgaande moet worden geconcludeerd dat het bestanddeel 'behulpzaam [zijn] bij' in zekere zin een haast onbegrensde reikwijdte kent. Zie bijvoorbeeld ook Cleiren: 'Er zijn geen beperkingen

²⁰ vlg. HR 5 december 1995, NJ 1996, 322, r.o.v. 8.1

²¹ zie o.m. TK 1998/1998, aanhangselnummer 837, antwoorden op vragen 6, 7 en 8

²² TK 2002/2003, aanhangselnummer 1143, antwoord op vragen 2-4

²³ TK 2002/2003, aanhangselnummer 1544, antwoord op vraag 3

²⁴ vlg. HR 22 maart 2005, NJ 2007, 438 n.a.v. Hof Leeuwarden, 14 oktober 2003, NJ 2003, 732

²⁵ HR, 18 maart 2008, NJ 2008, 264, r.o.v. 4.3

gesteld aan de middelen waarmee de dader het gedrag van de ander kan begunstigen'.²⁶ De Hoge Raad heeft in het genoemde arrest NJ 2008, 264 een buitengewoon ruime reikwijdte gebillijkt, door *alle* handelen die het voor de ander mogelijk of gemakkelijker maken zichzelf te doden in beginsel onder de strafbepaling te brengen.

43. Kortom: *alle* handelen die het voor de ander mogelijk of gemakkelijker maakt zichzelf te doden, kan onder de reikwijdte van art. 294, tweede lid Sr vallen. De strafbepaling is daarmee uiterst breed geformuleerd.
44. De wet maakt aldus ook geen onderscheid tussen behulpzaamheid bij 'rationele zelfdoding'²⁷ met humane middelen en andere vormen van zelfdoding. De wet maakt evenmin onderscheid tussen behulpzaamheid bij zelfdoding door naasten of door hulpverleners, door levenseindeconsulenten of door derden – geen uitzonderingen dan die voor artsen die binnen eerder genoemde criteria uit de WTL handelen. De wet differentieert evenmin tussen *naasten* en anderen, terwijl die eersten zich, na een eenmaal gevestigde en bestendigde wens naar een zelfverkozen levenseinde van de betrokkene, toch bezwaarlijk kunnen distantiëren.

Door de wetgever voorgestane ratio voor strafbaarstelling

45. Het is van belang kort stil te staan bij de achtergrond van deze specifieke strafbaarstelling, nu deze in onze moderne samenleving aan kritische evaluatie behoort te worden onderworpen. In de literatuur wordt dit belang als volgt weergegeven:

*'Artikel 293 Sr [euthanasie, SZ&JTEV] (en het volgende) [hulp bij zelfdoding, SZ&JTEV] berust niet op de bescherming van het leven van een bepaalde persoon die er geen bescherming voor wenst, maar richt zich tegen de schending van de eerbied aan het menselijke leven in het algemeen verschuldigd.'*²⁸

46. Door filosoof dr. T. Vink is de achtergrond van de strafbaarstelling uitvoerig geanalyseerd, met name vanwege de bijzondere keuze het handelen van de principaal niet maar de accessoir wel onder de strafbaarstelling te doen vallen. Hij komt tot de conclusie dat de overheid de strafbaarstelling introduceerde vanwege het veronderstelde morele verval dat van zelfbeschikking over het levenseinde zou uitgaan:

*'Anders gezegd: de redenering die de introductie van de strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding moest rechtvaardigen, kende uitsluitend premissen van religieuze en/of zedelijke aard. En dat betekent dat strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding plaatsvond "uitsluitend vanuit de overweging dat men een bepaalde morele opvatting omtrent bepaald gedrag heersend wil maken." Het juridisch moralisme is evident. Het is de veronderstelde onzedelijkheid die voor het verbod zorgt.'*²⁹

²⁶ T&C, aantekening 9.a. op art. 294 Sr

²⁷ Welk begrip in de (oudere) literatuur overigens tevens met 'balanszelfdoding' wordt aangeduid, met de – mooie – definitie: *'het weloverwogen beëindigen van onaanvaardbaar of als zinloos ervaren leven door de autonome mens: de mens die qua geestesgesteldheid in alle opzichten in staat wordt geacht de eigen psychische en sociale situatie en de maatschappelijke gevolgen van de voorgenomen zelfdoding in aanvaardbare mate te overzien'*, zie D. van Tol, *Hulp bij zelfdoding – medische en juridische problemen*, Elsevier 1985, p. 16

²⁸ Noyon, Langemeijer, R Emmelink, aantek. 2 bij art. 293 Sr, commentaar van prof. mr. A.J. Machielse

²⁹ Ton Vink, *Juridisch moralisme: art. 294 Sr of de overheid als zedenmeester*, *Filosofie & Praktijk*, jaargang 30(6), **Productie 5**, p. 23

47. Ook annotator Mulder beschrijft 'het leven als gemeenschapswaarde' als achtergrond van de strafbaarstelling in een annotatie onder een 'euthanasiearrest', waarin de rol van de medicus werd beschouwd tegen de achtergrond van de strafbaarstelling:

*'Maar zeker is dat de Wetgever het leven de bescherming waard heeft geacht, al heeft het geen waarde meer voor het individu. Het is ook de taak van de medicus om het leven als gemeenschapswaarde te hoeden. Zijn dienst aan de patiënt is mede dienst aan de gemeenschap.'*³⁰

Ook uit de woorden van de wetgever zelf, in dit geval minister Modderman bij de introductie van de strafbepalingen van artt. 293 en 294 Sr, blijkt dat de 'eerbied aan het menselijk leven in het algemeen' de ratio achter de strafbepaling vormt:

*'De wet straft als het ware niet meer de aanval tegen het leven van een bepaald persoon, maar de schending van de eerbied, aan het menselijk leven in het algemeen verschuldigd, onverschillig uit welk motief de dader handelt. Misdrijf tegen het leven blijft, aanslag tegen de persoon verval't.'*³¹

48. Op basis van deze wetsgeschiedenis, die in de woorden van de wetgever zelf alsook door verscheidene auteurs is weergegeven, moet worden geconcludeerd dat de achtergrond van de strafbepaling van art. 294 Sr is gelegen in de bescherming van het leven als – bij gebrek aan een beter woord – 'objectief rechtsgoed'.³² Dat uitgangspunt moet, mede in acht genomen hetgeen in deze dagvaarding verder zal worden besproken, als achterhaald worden beschouwd.

49. Intussen is, in hierna te bespreken jurisprudentie met betrekking tot art. 294, tweede lid Sr, overwogen dat de strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding en de daarop intussen in de wet vervatte exceptie voor *artsen* in hun onderlinge samenhang bezien evenzo zien op het voorkomen van misbruik van hulp bij zelfdoding en de bescherming van wilsonbekwame en kwetsbare personen.³³

Wat van deze redenering ook zij, geldt dat uit wet en ook rechtspraak volgt dat het verbod op behulpzaamheid bij zelfdoding en het verschaffen van middelen daartoe onverkort geldt.

50. Opgemerkt moet worden dat deze strafbaarstelling niet alleen degenen raakt die uit vrije wil tot hulpverlening bij het geven van uitvoering aan iemands zelfbeschikkingsrecht willen overgaan, meer belangrijk is dat het ook een 'chilling effect' heeft op het betrekken van naasten bij het eigen zelfverkozen levenseinde. Zoals nader in deze dagvaarding nog zal worden besproken, kan het betrekken van naasten bij het eigen

³⁰ annotatie bij HR 21 oktober 1986, NJ 1987, 607 - aangehaald door A-G Keijzer in pt. 10 van diens conclusie bij het *Brongersma*-arrest, NJ 2003, 167 m.nt. Schalken

³¹ Aldus minister Modderman, weergegeven in H.J. Smidt, *Geschiedenis van het Wetboek van Strafrecht*, II (1891), artt. 293 en 294 Sr, pp. 463 en 464

³² Aansluitend bij de definitie van J. Feinberg in *The moral limits of the criminal law*, Oxford: Oxford University press, Oxford; Vol. 1, *Harm to others*, 1984; Vol. 2 *Offense to others*, 1985; Vol. 3 *Harm to self*, 1986, Vol. 4 *Harmless Wrongdoing*, 1988, uitvoerig besproken in prof. dr. C.P.M. Cleiren e.a. (red.), *Criteria voor strafbaarstelling in een nieuwe dynamiek*, Den Haag (Boom Lemma) 2012

³³ Vlg. HR 16 april 2019, ECLI:NL:HR:2019:598 ('Heringa') en meer specifiek op dit punt de CAG bij dat arrest, ECLI:NL:PHR:2018:1385, par. 58

zelfverkozen levenseinde door deze strafbaarstelling leiden tot *criminalisering* van deze naasten en tot actief strafvorderlijk ingrijpen, zelfs al is van overtreding van het verbod op art. 294, tweede lid Sr geen sprake.³⁴

51. Het verbod op behulpzaamheid bij zelfdoding kan in dit verband dus ook leiden tot – bijvoorbeeld – het, *à contrecoeur*, niet betrekken van dierbaren bij iemands beslissing om tot het zelfverkozen levenseinde over te gaan, waarbij het levenseinde geïsoleerd en eenzaam wordt ondergaan en iemand dientengevolge alléén sterft. Ingeval de naasten wél worden betrokken, kan het leiden tot hun criminalisering na voltrekking van dat zelfverkozen levenseinde. Ook leidt het tot wroeging bij nabestaanden die, vanwege het bestaan van het verbod op hulp bij zelfdoding, samen met de betrokkene besluiten niet aanwezig te zijn bij het moment van het zelfverkozen levenseinde.

Strafbaarstelling van betrekken van levenseindemiddelen en andere beperkingen op het betrekken daarvan

52. In dit verband verdient het te worden benoemd dat ook de (vrije) verkrijgbaarheid van bepaalde levenseindemiddelen die ingeval van het geven van uitvoering aan zelfbeschikking kunnen zorgen voor een waardig, menselijk levenseinde is beperkt door strafbaarstellingen en dat hier ook actief opsporing en vervolging naar plaatsvindt. Ook wordt de verkrijgbaarheid van andere, op zichzelf niet-strafbare, levenseindemiddelen door de overheid actief beperkt.
53. Als voorbeeld dient in dit geval het middel *pentobarbital*,³⁵ een barbituraat dat in het verleden medische toepassing had als slaapmiddel. Het middel wordt nog immer gebruikt als euthanaticum in de diergeneeskunde. Het middel wordt daarbij echter (doorgaans in combinatie met antibraakmiddel) ook gebruikt bij zelfdodingen, nu het een waardige wijze van levensbeëindiging kan verzekeren. Het middel is evenwel opgenomen op Lijst II van de Opiumwet en dat brengt mee dat zowel het aanwezig hebben maar ook het binnen het grondgebied van Nederland brengen of vervoeren strafbaar is, ingevolge het bepaalde in art. 3 jo art. 11 Ow. Opsporing en ook vervolging voor dergelijke handelingen vindt daadwerkelijk plaats, ook ingeval sprake is van het voor eigen gebruik betrekken van het levenseindemiddel.
54. Ten aanzien van het in voorraad hebben, binnen het grondgebied brengen of vervoeren van weer andere middelen – bijvoorbeeld *thiopental*, het doorgaans door artsen bij euthanasie gebruikte middel – die op vergelijkbare wijze in de praktijk worden gebruikt om, bij de uitvoering van zelfbeschikking, een waardig levenseinde te verzekeren geldt dat de Geneesmiddelenwet in artt. 38 en 40 strafbaarheid oplevert.
55. Naast deze strafbaarstellingen, geldt dat ook anderszins door de Staat beleid wordt gevoerd om de (vrije) verkrijgbaarheid van levenseindemiddelen die in geval van zelfbeschikking kunnen zorgen voor een waardig, menselijk levenseinde actief tegen te gaan. Zo wordt door Eisers c.s. gewezen op de *Code signalering risico's op suicide met behulp van chemische stoffen* die op 26 juni 2019 tussen de Minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en (onder meer) de Raad Nederlandse Detailhandel, Thuiswinkel.org, het Verbond van Handelaren in Chemische Producten en de Vereniging van de Nederlandse Chemische industrie is gesloten.³⁶ Naar aanleiding van berichten in media over het gebruik van bepaalde (niet-strafbare) chemische

³⁴ Zie, onder meer, het nog uitvoeriger te bespreken artikel *Criminalisering van het sterfbed door justitie en politie*, T. Vink, NJB 2012(5), **Productie 7**, pp. 320-324

³⁵ Voorts ook amobarbital, pentobarbital en secobarbital

³⁶ Kamerbrief VWS en Code signalering risico's op suicide met behulp van chemische stoffen, 26 juni 2019, **Productie 8**

stoffen bij het zelfverkozen levenseinde, is de Minister een 'zelfregulering' met de chemiesector overeengekomen waarin de ondertekenaars zich hebben gecommitteerd aan het niet meer aan particulieren leveren van deze stoffen.

Ook op deze wijze voorziet de Staat in een beperking van verkrijgbaarheid van levenseindemiddelen die in de praktijk worden gebruikt om bij de uitoefening van zelfbeschikking een waardig, menselijk levenseinde te verzekeren.

VI. Huidige situatie in Nederland: jurisprudentie rond het vrijwillige levenseinde

56. Het is voor beoordeling van onderhavige zaak van belang een tweetal uitgangspunten te bespreken.

Ten eerste, het bestaan en functioneren van de WTL. Dat is, zo erkennen ook Eisers c.s., een zeer groot goed. De WTL is, zo zal blijken, echter beperkt tot het door de arts binnen zeer strikte zorgvuldigheidseisen verlenen van euthanasie of hulp bij zelfdoding in geval van ondraaglijk en uitzichtloos lijden met een *medische grondslag*.

De WTL is, hoofdzakelijk, gebaseerd op het beginsel van barmhartigheid, in de vorm van lijdensverlichting door levensbeëindiging, voor die gevallen waarin redelijkerwijs geen andere oplossing meer bestaat. De zelfbeschikkingsgedachte ligt weliswaar gedeeltelijk besloten in de idee dat de artseneuthanasie *op vrijwillig en weloverwogen verzoek* geschiedt, maar de WTL is niet primair op de zelfbeschikkingsgedachte over het eigen levenseinde gegrond. Voor zelfbeschikking over het eigen levenseinde zónder dat daaraan lijden ten grondslag ligt, of voor gevallen waarin het lijden géén medische grondslag kent, biedt de WTL geen ruimte. Namens Eisers c.s. zal hierbij worden stilgestaan en zal, verder in deze dagvaarding, ook worden aangevoerd dat hierdoor een groot deel van de betrokkenen die tot zelfbeschikking wensen over te gaan 'tussen wal en schip' valt. Zij kunnen door de WTL, met haar strikte toepassingsbereik, niet worden geholpen.

Ten tweede, geldt dat in Nederland overtreding van het verbod op hulp bij zelfdoding door het openbaar ministerie ook actief wordt vervolgd, dat rechters ook veroordelen voor overtreding daarvan en dat ook naast deze vervolgingen actief opsporings- en vervolgingsbeleid plaatsvindt. Namens Eisers c.s. zal dit worden geïllustreerd aan de hand van op dit vlak gewezen jurisprudentie en aan de hand van vigerend opsporings- en vervolgingsbeleid en voorbeelden daarvan uit de praktijk.

Jurisprudentie rond de artseneuthanasie en de WTL

57. Zoals gezegd, dient te worden stilgestaan bij de beperkte reikwijdte van de WTL, zoals eerder besproken. De WTL heeft immers ten opzichte van art. 293 Sr (euthanasie) en art. 294, tweede lid Sr (behulpzaamheid bij zelfdoding en verschaffen van middelen daartoe) in een beperkt aantal gevallen strafuitsluitende werking. Die werking is evenwel gelimiteerd en voorziet niet – geenszins – in de behoefte van Eisers c.s. in deze procedure.
58. Uitgangspunt is, ingevolge het bepaalde van art. 293, tweede lid Sr, dat alleen de *arts* in aanmerking komt voor toepassing van de wettelijke rechtvaardigingsgrond, en slechts in die gevallen waarin aan alle zorgvuldigheidseisen uit art. 2, eerste lid WTL is voldaan. Uit onderstaand overzicht zal volgen dat de werking daarvan zich beperkt tot lijdensverlichting bij ondraaglijk en uitzichtloos lijden aan medisch geclassificeerde ziekten en aandoeningen, en dientengevolge *niet* ziet op zelfbeschikking over het eigen levenseinde als

zodanig. Met andere woorden: de WTL is een groot goed en biedt ook in de praktijk een oplossing voor ondraaglijk medisch lijden, maar in de verwezenlijking van het zelfbeschikkingsrecht en het kunnen bepalen van het eigen levenseinde voorziet zij niet. Daardoor valt alsnog een aanzienlijke groep betrokkenen tussen wal en schip, zoals hieronder nader te bespreken.

Enige jurisprudentie van vóór inwerkingtreding van de WTL

59. In het bijzonder verdient de zaak *Chabot* (NJ 1994, 656) vermelding, nu in die rechtsgang en het arrest van de Hoge Raad, initieel ruimte werd gezien om de WTL ook in geval van *existentiële* problematiek en verwezenlijking van het zelfbeschikkingsrecht van toepassing te laten zijn. Zoals bij bespreking van de zaak *Brongersma* zal blijken, is dit evenwel geen bewaarheid geworden.
60. In 1991 helpt de psychiater Chabot een vrouw op verzoek een einde te maken aan haar leven. Zij werd met groot persoonlijk verlies geconfronteerd en had een duurzame doodswens. Zij ondernam reeds eerder een vergeefse suïcidepoging. Chabot voerde een reeks gesprekken met de vrouw en bezocht haar vervolgens samen met een bevriende huisarts. Nadat de patiënte haar doodswens opnieuw bevestigde, ook tegen de huisarts, reikte Chabot haar de middelen aan, die zij innam, waarna zij overleed. Chabot wordt in Assen vervolgd. Hij voert aan met een noodsituatie te zijn geconfronteerd: zij had de rotsvaste overtuiging niet te willen worden behandeld, terwijl haar – geestelijk – lijden duurzaam, ondraaglijk en uitzichtloos was. Zij zou hoogstwaarschijnlijk een herhaalde suïcidepoging hebben ondernomen. De rechtbank concludeert dat zich inderdaad een dergelijke noodsituatie heeft voorgedaan en ontslaat Chabot van rechtsvervolging. Het beroep van de officier op het gegeven dat Chabot ook een tweede arts had moeten laten consulteren passeert de rechtbank, omdat zij meent dat de noodzaak voor het voldoen dit vereiste zich van geval tot geval laat beoordelen, en het handelen voor het overige uiterst zorgvuldig werd bevonden. Het openbaar ministerie tekent tegen het vonnis hoger beroep aan.
61. Het gerechtshof in Leeuwarden komt tot dezelfde conclusie. Er wordt een fiks debat gevoerd over de mogelijkheid tot uitzichtloos en ondraaglijk lijden dat *geen* somatische oorzaak heeft. De deskundigen zijn het eens dat ook geestelijk lijden een dergelijke conclusie kan meebrengen. Het Hof stelt vervolgens vast dat het gebrek van een consultatie door een tweede arts, anders dan de advocaat-generaal aanvoerde, niet maakt dat de vaststelling door Chabot van het lijden een ‘wankele basis’ heeft. Het achterwege blijven van een tweede consultatie staat, aldus het hof, niet in de weg aan het slagen van een beroep op noodtoestand. Het openbaar ministerie tekent cassatie aan.
62. De Hoge Raad doet in 1994 uitspraak. Het arrest bespreekt de verscheidene cassatiemiddelen van het openbaar ministerie. Het eerste middel behelst, kort gezegd, de klacht dat hulp bij zelfdoding nimmer kan worden aanvaard zonder somatisch lijden en buiten de stervensfase. De Hoge Raad verwerpt deze opvatting en wijdt een belangwekkende overweging aan de aard van ‘lijden’. De Hoge Raad meent dat het lijden in zoverre dient te worden geabstraheerd, in die zin dat de oorzaak van het lijden niet afdoet aan de mate waarin het lijden wordt ervaren. Wel merkt de Hoge Raad op dat de vaststelling van het lijden, en met name de uitzichtloosheid en de ernst van het lijden, lastiger kunnen worden vastgesteld. Het middel wordt verworpen. Het tweede middel gaat primair uit van de opvatting dat personen met een psychiatrische achtergrond nimmer kunnen worden geacht een vrije wilsbepaling te hebben. Die opvatting wordt verworpen. Het subsidiaire onderdeel van het middel keert zich tegen de gebrekkige motivering van het hof van de autonome wilsbepaling in dit onderhavige geval. De Hoge Raad stelt vast dat hij niet uitsluit dat het ontbreken van een

tweede, onafhankelijk consult in uitzonderlijke situaties niet in de weg hoeft te staan aan een geslaagd beroep op noodtoestand, maar poneert het vereiste dat een tweede, onafhankelijk deskundige de patiënt ziet en onderzoekt. Voor patiënten met een psychiatrische achtergrond stelt de Hoge Raad verder de eis dat de arts en de onafhankelijke deskundige moeten vaststellen dat zich geen reëel behandelingsperspectief meer voordoet. Het hof heeft dit, aldus de Hoge Raad, miskend. De Hoge Raad vernietigt het arrest maar doet de zaak zelf af, door toepassing te geven aan het bepaalde in art. 9a Sr, een schuldigverklaring zonder straf.

63. In het bijzonder de volgende, hiervoor reeds samengevatte, overweging over de aard van het lijden en het abstraheren van de oorzaak ervan, gaf aanleiding tot juridisch en maatschappelijk debat over of ook existentieel lijden een grondslag voor gerechtvaardigde levensbeëindiging op verzoek kan opleveren:³⁷

“[...] Bij de beantwoording van de vraag of in een bepaald geval het lijden van een persoon als zo ondraaglijk en uitzichtloos moet worden aangemerkt, dat een handelen in strijd met het in art. 294 Sr vervatte verbod gerechtvaardigd moet worden geacht omdat er sprake is van noodtoestand, moet dit lijden in zoverre worden geabstraheerd van de oorzaak daarvan dat de oorzaak van het lijden niet afdoet aan de mate waarin het lijden wordt ervaren. Dit neemt niet weg dat in geval het lijden van een patiënt niet aantoonbaar voortvloeit uit een somatische ziekte of aandoening en niet enkel bestaat uit beleving van pijn en verlies van lichamelijke functies het lijden en met name de ernst en uitzichtloosheid ervan moeilijker objectief kunnen worden vastgesteld [...]”

64. De overweging bracht, bijvoorbeeld, Schalken ertoe in diens annotatie bij het arrest te overwegen dat differentiatie tussen somatisch lijden en andere vormen van lijden strijd zou kunnen opleveren met het beginsel van rechtsgelijkheid:

“[...] In het recht onderscheid maken naar type en oorsprong van lijden zou dan ook in strijd kunnen komen met het beginsel van rechtsgelijkheid. Dat verzet zich ertegen dat een bepaalde groep ondraaglijk lijdende personen categorisch wordt verstoken van bijzondere aan andere groepen en personen wel toekomende rechten of vrijheden. [...]”³⁸

65. De annotator Schalken gaf aan nog niet zover te willen gaan dat de Hoge Raad hiermee de ‘pil van Drion’ legaliseerde (zonder verwijzingen geciteerd):

“De abstrahering van de oorzaak van het lijden zou de conclusie kunnen wettigen, dat er geen gronden meer zijn een categoriaal onderscheid te maken naar andere groepen personen bij wie niet van een lichamelijk of psychisch lijden sprake is [...]. Men kan daarbij denken aan mensen met ernstig levensverdriet of bejaarde mensen die de onttaking een stapje voor willen zijn. Het is twijfelachtig of de Hoge Raad de deur zover heeft opengezet. De formulering in het arrest is weliswaar algemeen van opzet, maar vermoedelijk is niet bedoeld van ‘elke’ oorzaak te abstraheren, maar alleen van de oorzaak van het lichamelijk lijden. Het is niet waarschijnlijk dat de Hoge Raad nu ook al de ‘pil van Drion’ heeft gelegaliseerd. Dat is niet meer het terrein van de medicus.”³⁹

³⁷ HR 21 juni 1994, NJ 1994, 656, r.o.v. 5.2

³⁸ Id., annotatie T.M. Schalken, pt. 4

³⁹ Id., pt. 5

66. Maar toch ziet ook annotator Schalken een mogelijke (onbedoelde) uitbrekking van de gerechtvaardigde artseneuthanasie over de verwezenlijking van het zelfbeschikkingsrecht:

“Het lijkt erop dat de Hoge Raad in dit arrest, door afstand te nemen van de stervensfase en van de oorzaak van het lijden, aan het zelfbeschikkingsrecht (onbedoeld) een grotere waarde toekent dan hij tot uitdrukking heeft gebracht in het Euthanasie I-arrest, waarin hij zich aansloot bij 's hofs uitdrukkelijke verwerping van de opvatting, dat euthanasie op grond van het zelfbeschikkingsrecht toelaatbaar zou zijn (r.o. 7.2 en 7.3).”⁴⁰

67. Tegen deze achtergrond vond de verdere kamerbehandeling plaats van het (zoveelste) voorstel om de in de rechtspraak geformuleerde zorgvuldigheidseisen te codificeren in een “euthanasiewet”. Dit leidde uiteindelijk tot het voorstel van de regering in augustus 1999, strekkende tot invoering van de WTL en wijziging van artt. 293 en 294 Sr en de Wet op de lijkbezorging. De in de jurisprudentie ontwikkelde zorgvuldigheidscriteria worden in de WTL opgenomen. Een door een arts verrichte levensbeëindiging, waarbij is voldaan aan deze zorgvuldigheidscriteria, is op grond van het nieuwe art. 293, tweede lid Sr niet strafbaar. De rol van de toetsingscommissies zoals de regering die eerder invoerde wordt geïncorporeerd. Slechts wanneer de toetsingscommissie tot een oordeel komt dat de euthanasie niet zorgvuldig is uitgevoerd, speelt het openbaar ministerie nog een rol.

De zaak ‘Brongersma’ (NJ 2003, 167)

68. De parlementaire behandeling van het wetsvoorstel neemt een aanvang juist als het proces in de zaak *Brongersma* start. Het wetsvoorstel zal uiteindelijk in werking treden vlak vóór de Hoge Raad zich in die zaak uitspreekt. In die zaak nuanceert de Hoge Raad de ogenschijnlijke verschuiving van het medisch-professionele oordeel omtrent het lijden naar het zelfbeschikkingsrecht zoals die in *Chabot* leek te zijn geïntroduceerd.
69. In 1998 is de huisarts S. de voormalig senator Brongersma behulpzaam bij diens zelfdoding. Brongersma komt niet tot zijn stervenswens vanwege somatisch lijden, maar vanwege het gegeven dat hij het leven, met achteruitgang, eenzaamheid en zinloosheid, als ondraaglijk ervaart. S. laat Brongersma tevens spreken met een psychiater, die vaststelt dat Brongersma niet aan een psychiatrische aandoening lijdt, en met een onafhankelijk arts. Het openbaar ministerie vervolgt, omdat in zijn ogen geen sprake is van een ‘noodtoestand’. De rechtbank te Haarlem erkent het beroep op overmacht uit noodtoestand echter wel. Er was sprake van een vrijwillig, weloverwogen en duurzaam verzoek, er was consult bij onafhankelijke deskundigen en de hulp bij zelfdoding werd medisch zorgvuldig verricht. De rechtbank hoort verscheidene deskundigen en neemt het oordeel van één van hen, De Beaufort, over: er waren goede medisch-ethische argumenten om aan te nemen dat het lijden van Brongersma ondraaglijk was. Zij ontslaat S. van rechtsvervolging. De KNMG neemt met klem afstand van de uitspraak, nu de uitspraak de rol van de zelfbeschikking in te grote mate zou erkennen, ten opzichte van het medisch-professionele oordeel van de arts. Het openbaar ministerie gaat tegen het vonnis in beroep.
70. Het gerechtshof Amsterdam behandelt de zaak in 2001. Het verzoekt de deskundigen Legemaate en Spreeuwenberg te rapporteren over de eventuele grondslag van levensbeëindigend handelen in vergelijkbare situaties, over de aard van het lijden en over de vraag naar consensus binnen de beroepsgroep. De deskundigen menen – zeer beknopt weergegeven – dat de arts geen rol, laat staan een rol waarover

⁴⁰ Id., pt. 7

consensus bestaat, heeft bij levensbeëindiging zonder somatisch of psychische classificeerbare oorzaak. Het gerechtshof verwerpt het beroep op noodtoestand. Het hof overweegt dat existentiële problematiek *buiten* de medische competentie ligt en dat in een dergelijk geval andere hulpverlening dient te worden ingeschakeld. De overwegingen uit de zaak *Chabot*, over het abstraheren van het lijden, kunnen aldus het hof niet los worden gezien van de medische context. Het verwerpt het verweer, evenals de verweren betreffende het ontbreken van de materiële wederrechtelijkheid en het beroep op rechtsdwaling. Wel volstaat het hof met toepassing van art. 9a Sr. De arts tekent tegen het arrest cassatieberoep aan.

71. Het cassatieberoep wordt verworpen. De Hoge Raad bevestigt het oordeel van het hof, in het bijzonder waar het gaat om de aan het lijden ten grondslag liggende medische oorzaak. De arts gaat over *medisch* inzicht en over de conform de in de *medische ethiek* geldende normen, daar past bij dat de arts zich slechts kan uitspreken over die situaties die een medische ziekte of aandoening als oorsprong hebben. De Hoge Raad sluit bovendien aan bij de totstandkoming van de – op dat moment net in werking getreden – WTL, waarmee ook werd beoogd het levenseinde te regelen in die situaties van *medisch geclassificeerde* ziekten of en aandoeningen. Ook de overige cassatiemiddelen worden verworpen.
72. De werking van de WTL is aldus beperkt tot lijden met een *medische grondslag*.

De arresten in de zaak ‘Kastanje’ (NJ 2020/428 en 429)

73. Hoewel bepaald niet het zwaartepunt van de rechtsgang in de zaak *Kastanje* – betreffende de specialist ouderengeneeskunde die uitvoering gaf aan een in een schriftelijke wilsverklaring neergelegd euthanasieverzoek bij een, ten gevolge van dementie, intussen wilsonbekwaam geworden patiënte – wordt in die zaak opnieuw benadrukt dat het ondraaglijk en uitzichtloos lijden een aan de arts voorbehouden *medisch-professioneel oordeel* is.⁴¹ De Hoge Raad, die zich in deze zaak (onder meer) uitsprekt over de vraag of ook lijden aan dementie en lijden als gevolg van dementie uitzichtloos en ondraaglijk lijden kan opleveren, spreekt in dit verband ook over lijden aan dementie of aan een andere ‘aandoening’.⁴² Daaruit volgt dat de Hoge Raad ook anno 2020 vasthoudt aan het vereiste dat het lijden als bedoeld in art. 2, eerste lid, aanhef en onder b WTL een *medische grondslag* dient te hebben.

Tussenconclusie: WTL alleen van toepassing op lijden met medische grondslag

74. Op grond van al het voorgaande, moet worden geconcludeerd dat de weg naar lijdensverlichting door actieve levensbeëindiging door een arts, op uitdrukkelijk en ernstig verlangen, slechts openstaat voor die gevallen waarin het lijden niet alleen ondraaglijk en uitzichtloos is, maar bovendien zijn oorsprong heeft in een medische grondslag. Daarbij komt dat de beoordeling van het ondraaglijk en uitzichtloos lijden een aan de arts voorbehouden medisch-professioneel oordeel betreft.
75. De WTL voorziet – ook op grond van de jurisprudentie over toepassing ervan – aldus, zoals eerder Pans concludeerde in haar proefschrift betreffende de normatieve grondslagen van ons euthanasierecht⁴³, in een mogelijkheid tot verlichting van ondraaglijk en uitzichtloos *medisch* lijden en niet zozeer in de verwezenlijking van het concept van zelfbeschikking over het eigen levenseinde.

⁴¹ HR 21 april 2020, NJ 2020, 428, r.o.v. 4.6.2

⁴² Id., r.o.v. 5.6

⁴³ E.Pans, *De normatieve grondslagen van het Nederlandse euthanasierecht*, diss. VU (2006)

Jurisprudentie rond art. 294, tweede lid Sr

76. Ook voor overtreding van art. 294, tweede lid Sr is met regelmaat vervolgd, waarvan de meeste vervolgingen ook in (onherroepelijke) veroordelingen hebben geleid, ook van naasten die hun dierbaren behulpzaam zijn bij verwezenlijking van hun levenseindewens. Zo wordt gewezen op de volgende voorbeelden uit de (gepubliceerde) jurisprudentie.

De zaak H.B.M. (NJ 1996, 322)

77. Een vertrouwensarts werd in 1991 ingeschakeld bij een ernstig zieke patiënt die, ondanks herhaald verzoek, geen euthanasie verkreeg van zijn behandeld medici. De vertrouwensarts werd geconfronteerd met een vrijwillig, duurzaam en weloverwogen wilsbesluit van de patiënt om een einde aan diens eigen leven te maken. De arts heeft vervolgens geadviseerd bij het moment van het om het hoofd plaatsen van een plastic zak, nadat de patiënt reeds op eigen gelegenheid middelen had ingenomen en de zak had klaargelegd. De arts werd door het Hof veroordeeld voor overtreding van art. 294, tweede lid Sr – hulp bij zelfdoding. De Hoge Raad passeerde het verweer dat van “behulpzaamheid” geen sprake kon zijn, nu de patiënt niet door de arts op andere gedachten werd gebracht dan handelingen waarop zijn opzet reeds gericht was. Ook het verweer betreffende overmacht werd verworpen. Van een arts moet een zekere weerstand tegen de dreiging van een patiënt worden verlangd en de arts had in dit geval de weigering van drie collegae serieus moeten nemen en nadere opties tot verbetering van de situatie moeten onderzoeken. De arts werd veroordeeld tot een voorwaardelijke gevangenisstraf.

De zaak C. (ECLI:NL:RBSHE:2003:AF9725)

78. Een psychologe verleent ‘morele steun’ aan en voert telefonische gesprekken met een patiënte die zich het leven beneemt. Zij wordt primair vervolgd wegens overtreding van art. 294, tweede lid Sr. De rechtbank neemt aan, op basis van de kernoverweging van het Hof in de zaak *H.B.M.*, dat deze steun geen ‘behulpzaamheid’ oplevert. De psychologe wordt tevens vrijgesproken van het nalaten hulp te verlenen aan een hulpbehoevende, nu de patiënte op dat moment niet werd geconfronteerd met een situatie die zij niet wilde en die haar deed worstelen met de dood. Zij worstelde, aldus de rechtbank, juist met het leven en verwelkomde de dood. Dat is geen situatie waarin art. 450 Sr van toepassing moet worden geacht.

De zaak M. (NJ 2007, 438)

79. Een consulent bij Stichting De Einder, samen met anderen, een 81-jarige dame behulpzaam bij haar zelfdoding. De hulp bestond uit het opstellen van een lijst met benodigde zaken, het klaarzetten van spullen en het helpen bij het klaarmaken van en innemen van medicatie. De Hoge Raad laat de veroordeling door het Hof Leeuwarden in stand, en oordeelt dat ook hulp *voorafgaand* aan zelfdoding onder de werking van art. 294, tweede lid Sr kan vallen.

De zaak V. (ECLI:NL:RBAMS:2007:AZ6713)

80. De Rechtbank Amsterdam spreekt levenseindeconsulent V. vrij van behulpzaamheid bij zelfdoding na betrokkenheid bij een verwezenlijkt zelfverkozen levenseinde, nu uit de informatieverstrekking en adviezen bij de zelfdoding van de betrokkene niet, althans onvoldoende, kon volgen dat daarmee sprake is geweest van regie, initiatief of instructie. Daarmee was, aldus de rechtbank, geen sprake van “behulpzaam zijn” als bedoeld in art. 294, tweede lid Sr. Met een beroep op de hiervoor uitvoerig besproken wetsgeschiedenis en het arrest NJ 2007, 438 sprak de rechtbank Amsterdam vrij van overtreding van art. 294, tweede lid Sr, nu de

feiten en omstandigheden van het geval ruimte lieten voor een uitleg die *niet-strafbare hulp* bij zelfdoding zou meebrengen. Daarbij achtte de rechtbank het cruciaal dat geen sprake leek van een situatie waarin de verdachte 'initiatieven' heeft genomen of 'regie heeft gevoerd' en dus geen sprake was van 'actief sturen van betrokkene bij de uitvoering van haar zelfdoding'. De vraag is evenwel of, gelet op de door de Hoge Raad neergelegde maatstaf in (het latere) NJ 2008, 264 wellicht niet is vrijgesproken van iets anders dan werd tenlastegelegd, nu laatstgenoemd arrest een minder strikte bewijsdrempel lijkt te hanteren (zie ook Schalken in diens noot onder dat arrest).

De zaak H. (NJ 2008, 264)

81. Een aan Stichting de Einder verbonden consulent is in 2003 behulpzaam aan de zelfdoding van een vrouw. Het Hof verwijt hem niet slechts morele steun en algemene voorlichting te hebben gegeven maar ook specifieke instructies, 'terwijl hij onzorgvuldig heeft gehandeld door na te laten ook maar enig inzicht te verkrijgen in de ernst en de duurzaamheid van de door het slachtoffer geuite wens zichzelf van het leven te beroven'. De Hoge Raad houdt de veroordeling in stand.

De zaak Stichting Vrijwillig Leven en S. (NJ 2012, 509)

82. De zelfdodingsconsulent S., werkzaam bij de Stichting Vrijwillig Leven, is een dame behulpzaam bij haar zelfdoding. Hij doet een beroep op overmacht. Het hof overweegt dat het op zichzelf niet onmogelijk is dat ook een ander dan een arts een beroep toekomt op overmacht uit noodtoestand, maar dat dit slechts in zeer uitzonderlijke situaties het geval zal zijn. In dit geval overweegt het Hof dat benaderde artsen kennelijk het verzoek tot het verrichten van een WTL-conforme euthanasie hebben geweigerd. De enkele weigering van een arts maakt niet dat zich een noodsituatie voordoet. Bovendien overweegt het Hof dat uit die weigering zeer wel mogelijk valt op te maken dat niet aan de zorgvuldigheidscriteria uit de WTL zou worden voldaan. Dat voldoende pogingen om een arts aan te zoeken waren ondernomen is het Hof niet gebleken. Het beroep faalt om die redenen. Zowel S. als de Stichting worden veroordeeld.

De zaak Heringa (NJ 2019, 336)

83. Albert Heringa is zijn 99-jarige (stief)moeder op haar uitdrukkelijk en ernstig verlangen behulpzaam bij haar diepgewortelde, duurzame wens naar een zelfverkozen levenseinde. Zij leed niet aan noemenswaardige somatische problematiek en had geen psychische klachten; haar leven was voor haar voltooid. Haar verzoek om actieve levensbeëindiging werd al eens afgewezen door haar arts. Zij verzamelde vóór Heringa's betrokkenheid al middelen om zich het leven te benemen, welke middelen Heringa ontdekte en waarvan hij constateerde dat inname zeer vermoedelijk niet tot haar levenseinde maar wel tot een zeer gevaarlijke situatie voor haar zou leiden. Op uitdrukkelijk verzoek van zijn moeder – die in haar voornemen volhardde – en om haar niet in de steek te laten, besloot hij haar bij de uitvoering van haar wens behulpzaam te zijn. Hij verleende haar behulpzaamheid en verschafte haar zijn eigen middelen. Op verzoek van zijn moeder documenteerde hij het proces en filmde hij de levensbeëindiging. Na bekendmaking van de levensbeëindiging besloot het openbaar ministerie uiteindelijk tot vervolging wegens overtreding van art. 294, tweede lid Sr. De rechtbank Zutphen veroordeelde maar legde geen straf op, als bedoeld in art. 9a Sr. Het gerechtshof Arnhem ontsloeg Heringa van rechtsvervolging, nu hij handelde in overmacht bestaande uit noodtoestand en hij zijn moeder niet in de steek kon laten. De Hoge Raad vernietigde het arrest, waarna het gerechtshof Den Bosch Heringa veroordeelde, tot een straf hoger dan de eis van het openbaar ministerie. De Hoge Raad liet het veroordelende arrest in stand, met als kernoverweging dat voor een beroep op overmacht slechts in zeer

uitzonderlijke situaties ruimte bestaat, juist vanwege het bestaan van de WTL. Het beroep op onverbindendheid van de strafbepaling wegens strijd met het EVRM werd gepasseerd.

De behulpzame zoon (ECLI:NL:RBLIM:2019:1740)

84. In 2016 is een zoon zijn vader behulpzaam bij diens levensbeëindiging door te helpen bij het vergaren en installeren van een heliuminstallatie. De rechtbank veroordeelde de zoon en volgt de redenering van de Hoge Raad dat het bestaan van de WTL de ruimte voor het welslagen van een beroep op een algemene strafuitsluitingsgrond bij behulpzaamheid bij zelfdoding ten zeerste beperkt. De rechtbank oordeelde dat een beroep op overmacht uit noodtoestand faalt, nu onvoldoende is komen vast te staan dat de vader uitzichtloos en ondraaglijk leed en dat bovendien geen andere wegen open stonden om diens levensbeëindiging te verwezenlijken. Ook het beroep op psychische overmacht werd verworpen, nu geen sprake is van een ‘van buiten komende drang’ waaraan de zoon geen weerstand kon bieden. De rechtbank legde een voorwaardelijke gevangenisstraf op.

Vervolgingsbeleid en voorbeelden opsporing en vervolging hulp bij zelfdoding

85. Los van deze voorbeelden uit jurisprudentie, geldt dat ook in het vervolgingsbeleid van het openbaar ministerie geen uitzondering wordt gemaakt voor situaties *buiten* de bijzondere strafuitsluitingsgrond voor artsen, als bedoeld in de WTL. Zo meldt de Aanwijzing vervolgingsbeslissing inzake actieve levensbeëindiging op verzoek (euthanasie en hulp bij zelfdoding):

“De aanwijzing ziet niet op de gevallen waarin de levensbeëindiging niet door een arts is gemeld. Een arts die een levensbeëindiging niet meldt, kan geen beroep doen op de bijzondere strafuitsluitingsgrond van artikel 293 en 294 Sr, maar alleen nog – in bijzondere gevallen – op de algemene rechtvaardigings- en schuldsluitingsgronden.”⁴⁴

86. Zoals namens Eisers c.s. hiervoor is aangevoerd, is de ruimte voor welslagen van aan beroep op een dergelijke algemene strafuitsluitingsgrond echter nagenoeg nihil, paradoxaal genoeg juist vanwege het bestaan van de WTL.
87. Dat ook daadwerkelijk wordt opgespoord en wordt vervolgd, wordt niet alleen uit voormelde jurisprudentie maar ook in de praktijk duidelijk.
88. Zo worden bestellers van levenseindemiddelen, waarbij de (buitenlandse) douane het pakket onderschept, doorgaans “verblijd” met een bezoek van een opsporingsambtenaar.⁴⁵ Dat leidt soms tot een waarschuwing en leidt soms tot oplegging van een strafbeschikking, wegens overtreding van de Opiumwet. Onnodig te zeggen, verkrijgt de besteller het levenseindemiddel niet. Bestellers worden en voelen zich in dit kader gecriminaliseerd en zij worden beperkt in de uitoefening van hun zelfbeschikkingsrecht.
89. Maar niet alleen naar betrokkenen die *zelf* middelen betrekken wordt opsporing en vervolging ingesteld, gewezen zij op de situatie na een zelfverkozen levenseinde. Na vaststelling door de gemeentelijk lijkschouwer

⁴⁴ Aanwijzing vervolgingsbeslissing inzake actieve levensbeëindiging op verzoek (euthanasie en hulp bij zelfdoding) (2017A002), onder 1., Reikwijdte

⁴⁵ **Productie 6** Voorbeeldbrief PostNL inzake inbeslagname medicijnen door douane

van een niet-natuurlijk overlijden, vindt met regelmaat onderzoek naar de levensbeëindiging plaats, waarbij nabestaanden als verdachte worden aangemerkt, jegens hen dwangmiddelen worden ingezet, het stoffelijk overschot in beslag wordt genomen, bloed van de overledene wordt afgenomen en onderzocht – soms zelfs met aankondiging van een sectie op het lichaam, en naasten worden, ook als verdachte, gehoord. Zie – naast de hierna nog te bespreken ervaringen van Eisers – in dit verband ook Vink in het, eerder genoemde, artikel uit 2012 waarin hij in het NJB op indringende wijze de criminalisering van naasten rond het sterfbed na het zelfverkozen levenseinde van een dierbare omschrijft en zowel de strafvorderlijke als moreel ontbrekende grondslag daarvoor signaleert.⁴⁶ In een tweede artikel uit 2016 omschrijft hij dat nog niet veel is veranderd.⁴⁷ De ingrijpende handhaving en de mensonterende strafvorderlijke aanpak van nabestaanden in geval van verwezenlijking van het zelfverkozen levenseinde zijn nog aan de orde van de dag.

90. Voorts vindt ook strafvorderlijk onderzoek plaats naar mogelijke strafbaarheid van levenseinde-consulenten of andersoortige vrijwilligers die informatie delen over levensbeëindiging op verzoek. Met regelmaat worden nabestaanden na een zelfverkozen levenseinde van een dierbare, al dan niet als verdachte, door de politie gehoord over contacten die hun dierbare heeft gehad met vertegenwoordigers van organisaties op het gebied van levenseindecounseling.
91. Duidelijk is aldus dat na mogelijke overtreding van art. 294, tweede lid Sr of overtreding van andere wetten in dit verband (zoals de Opiumwet of de Geneesmiddelenwet) ook *daadwerkelijk* handhaving, opsporing en vervolging plaatsvindt. Ook op deze wijze wordt het zelfbeschikkingsrecht ingeperkt en worden betrokkenen met een wens tot een zelfverkozen levenseinde beperkt in hun recht op informatievoorziening te dezer zake en – prangender – in het betrekken van hun dierbaren, uit risico van criminalisering van deze naasten.
92. Ook ingeval van Eiser 1, de CLW, is sprake geweest van dreiging met de inzet van (verregaande) strafvorderlijke dwangmiddelen en civielrechtelijke maatregelen door het openbaar ministerie, in het kader van handhaving van (onder meer) het bepaalde in art. 294, tweede lid Sr.
93. In 2017 trad de CLW naar buiten met een voornemen om, zonder het middel zelf te verstrekken, leden van de coöperatie te faciliteren in de organisatie van het door henzelf betrekken van een, op zichzelf niet-strafbaar, laatstewilmiddel ('Middel X'), dat bij inname een waardig, menselijk levenseinde oplevert.⁴⁸
94. Daarop volgde een schrijven van het openbaar ministerie, waarin werd aangekondigd dat het openbaar ministerie een onderzoek naar de CLW startte, wegens de verdenking van overtreding van art. 294, tweede lid Sr en zelfs het vormen van een criminele organisatie als bedoeld in art. 140 Sr vanwege het in georganiseerd verband faciliteren van hulp bij zelfdoding.⁴⁹ Het openbaar ministerie riep op tot het staken van deze – in zijn visie – strafbare gedragingen en het publiekelijk aangeven dat deze activiteiten zijn gestaakt. Daarnaast is de CLW door het openbaar ministerie bevraagd over de aard van Middel X, de vraag of de CLW of (een van) haar leden over het middel beschikt, welke leden zich als inkoper van Middel X aanmeldden en welke leden deel uitmaken van de inkoopgroep. Ook kondigde het openbaar ministerie aan zich te oriënteren op civiele

⁴⁶ Criminalisering van het sterfbed door justitie en politie, T. Vink, NJB 2012(5), **Productie 7**, pp. 320-324

⁴⁷ Sterven als delict, Criminalisering van het sterfbed door politie en justitie (2), NJB 2016(9), **Productie 9**, pp. 587-591

⁴⁸ Vlg. o.m. NRC Handelsblad, Belangenclub claimt nieuw middel voor 'zelfeuthanasie', 1 september 2017, **Productie 10**

⁴⁹ Brief OM, Arrondissementsparket Midden-Nederland, 21 maart 2018, **Productie 11**

mogelijkheden, bijvoorbeeld het verzoeken van een rechterlijk verbod op een rechtspersoon waarvan de werkzaamheden in strijd zijn met de openbaar orde, op grond van art. 2:20 BW.

95. Het openbaar ministerie benadrukte in zijn schrijven ten aanzien van de individuele leden:

“Leden die het middel verstrekken (bijvoorbeeld de 'voortrekkers'), of anderen die de zelfdoding vergemakkelijken, lopen het risico te worden vervolgd voor overtreding van artikel 294 WvSr.”⁵⁰

96. Naar aanleiding van dit schrijven is door het bestuur een gesprek met het openbaar ministerie aangegaan. Het bestuur van de CLW heeft, om haar moverende redenen, aangekondigd de voorgenomen activiteiten op het vlak van het faciliteren van haar leden, te staken. Daarna is door het openbaar ministerie het strafrechtelijk onderzoek gesloten met de conclusie dat in de periode dat het onderzoek heeft gelopen, niet is gebleken dat de CLW zich schuldig heeft gemaakt aan hulp bij zelfdoding of dat zij anderszins strafbare feiten zou hebben gepleegd.⁵¹ In het begeleidende persbericht benadrukte het openbaar ministerie:

“Het bestuur van de CLW is erop gewezen dat hulp bij zelfdoding, inclusief het verschaffen van middelen daartoe, strafbaar is (artikel 294 Wetboek van Strafrecht). Ook het in georganiseerd verband faciliteren van hulp bij zelfdoding levert een strafbaar feit op (artikel 140 Wetboek van Strafrecht). Alleen de arts die in het kader van een euthanasie het leven van een ander beëindigt of daarbij behulpzaam is én daarbij voldoet aan de wettelijke zorgvuldigheidsnormen, is straffeloos.”⁵²

97. Na deze historie heeft het openbaar ministerie de CLW op 15 januari 2020 nogmaals aangeschreven, naar aanleiding van een door de CLW aan haar leden beschikbaar gesteld informatiepakket – of zoals het openbaar ministerie dat betitelt: een *handleiding* – over het zelfverkozen levenseinde.⁵³ Het openbaar ministerie heeft het informatiepakket beoordeeld en is “voorlopig van oordeel dat het enkele bestaan van de handleiding geen grond oplevert voor de verdenking van een strafbaar feit dan wel handelen in strijd met de openbare orde”. Niettemin geeft het openbaar ministerie een waarschuwing en kondigt hij aan tot strafrechtelijk of civielrechtelijk optreden over te gaan wanneer, in zijn visie, de grenzen van het toelaatbare worden overschreden.

98. In dit verband is illustratief dat de Minister in zijn Kamerbrief over de kwestie opmerkt dat dat het openbaar ministerie na uitvoerige reflectie met interne en externe deskundigen tot het oordeel is gekomen “dat er op dit moment geen *mogelijkheid is* om strafrechtelijk of civielrechtelijk op te treden tegen de CLW”.⁵⁴ In het licht van de conclusie dat geen sprake was van zelfs maar de verdenking van een strafbaar feit dan wel handelen in strijd met de openbare orde, toont deze formulering, in de visie van de CLW, aan dat naar een dergelijke mogelijkheid wel naarstig wordt gezocht.

⁵⁰ Id., p. 2/3

⁵¹ Persbericht OM.nl, Strafrechtelijk onderzoek naar Coöperatie Laatste Wil gesloten, 20 juli 2018, **Productie 12**

⁵² Id.

⁵³ Brief OM, Arrondissementsparket Midden-Nederland, 15 januari 2020, **Productie 13**

⁵⁴ Kamerbrief Minister van Justitie en Veiligheid, 30 april 2020, **Productie 14**

Tussenconclusie: strafbaarheid rond hulp bij zelfdoding

99. Uit al het voorgaande volgt wel dat het openbaar ministerie zeer actief handhaaft op mogelijke overtreding van art. 294, tweede lid Sr, al dan niet in georganiseerd verband met een beroep op art. 140 Sr, terwijl dat ook geldt voor overtreding van de Opiumwet en de Geneesmiddelenwet.

Die handhaving, opsporing en vervolging beperkt zich niet tot organisaties op het vlak van levensindecounseling, maar ziet ook op de betrokkenen *zelf* of op hun dierbaren.

100. Duidelijk is dat de door het openbaar ministerie voorgestane strafrechtelijke handhaving van de rechtsorde in dit verband een verre gaande inperking van het zelfbeschikkingsrecht en de mogelijkheid het eigen levenseinde naar eigen inzicht vorm te geven en in te richten oplevert. In het bijzonder geldt dat ook het contact met naasten en dierbaren over het eigen levenseinde wordt bemoeilijkt, vanwege de mogelijke criminalisering waaraan zij worden blootgesteld na uitvoering.

VII. Het Europese juridische kader: het EVRM en zelfbeschikking over het eigen levenseinde

De bescherming van art. 8 EVRM en “effective remedy” uit hoofde van art. 13 EVRM

101. In art. 8 EVRM ligt het recht besloten op bescherming van het “private life”, te weten het privé-, familie- en gezinsleven. Het toepassingsbereik van deze bescherming is door het EHRM sterk verruimd, ook als het gaat om bescherming die niet specifiek in de tekst van de verdragsbepaling is opgenomen.⁵⁵ In de Nederlandse rechtsorde heeft art. 8 EVRM rechtstreekse werking, nu genoemde bepaling is aangemerkt als eenieder verbindend.⁵⁶
102. In de, hieronder nog nader te bespreken, zaak *Pretty* introduceerde het EHRM een voor bepaling van de reikwijdte van het begrip ‘private life’ zeer belangrijke nieuwe term: ook iemands ‘*personal autonomy*’ wordt beschermd door art. 8 EVRM. Onder dit verzamelbegrip ‘personal autonomy’ valt volgens het EHRM bijvoorbeeld ook het recht op zelfbeschikking door weigeren van levensbevorderend medisch handelen.⁵⁷ Het EHRM redeneerde op basis daarvan verder en velde in de zaak *Pretty* het baanbrekende oordeel dat ook de wens (toekomstig) fysiek en geestelijk lijden te beëindigen door een zelfverkozen levenseinde onder de ‘personal autonomy’ valt.
103. Van belang is dat uit de rechtspraak van het EHRM over art. 8 EVRM volgt dat de verdragsstaten op grond daarvan niet alleen negatieve maar ook *positieve* verplichtingen dragen. In de *Guide on Article 8* wordt dat als volgt omschreven (nadruk SZ&JTEV):⁵⁸

“The primary purpose of Article 8 is to protect against arbitrary interferences with private and family life, home, and correspondence by a public authority (Libert v. France, §§ 40-42). This obligation is of the classic negative kind, described by the Court as the essential object of Article 8 (Kroon and Others v. the Netherlands, §31).

⁵⁵ Vlg. de Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence, versie van 31 augustus 2020, **Productie 15**

⁵⁶ Zie bijvoorbeeld HR 20 december 2019, ECLI:NL:2019:2006 (Urgenda)

⁵⁷ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 63

⁵⁸ Vlg. de Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence, versie van 31 augustus 2020, **Productie 15**, p. 8 van 148

However, Member States also have positive obligations to ensure that Article 8 rights are respected even as between private parties (Bărbulescu v. Romania[GC], §§ 108-111 as to the actions of a private employer). In particular, although the object of Article 8 is essentially that of protecting the individual against arbitrary interference by the public authorities, it does not merely compel the State to abstain from such interference: in addition to this primarily negative undertaking, there may be positive obligations inherent in an effective respect for private life (Lozovyye v. Russia, § 36). These obligations may involve the adoption of measures designed to secure respect for private life even in the sphere of the relations of individuals between themselves (see, for example, Evans v. the United Kingdom[GC], §75, although the principle was first set out in Marckx v. Belgium.”

104. De reikwijdte van art. 8 EVRM kan bovendien niet los worden gezien van de bepaling in art. 13 EVRM, dat een “effective remedy” beoogt te garanderen ingeval van schending van verdragsbepalingen. Dat recht op een “effective remedy” bestaat ook in relatie met art. 8 EVRM, hoewel laatstgenoemd artikel zelf geen procedurele vereisten stelt. Ook in relatie tot eerbiediging van “private life” uit art. 8 EVRM beoogt art. 13 EVRM bescherming.⁵⁹
105. Zulks is ook in de Nederlandse rechtspraak erkend, meest illustratief door de Hoge Raad in de *Urgenda* zaak, waarin ons hoogste rechtscollege, onder meer, overwoog (zonder voetnoten weergegeven):⁶⁰

“5.2.3 Art. 8 EVRM beschermt het recht op eerbiediging van het privé-, familie- en gezinsleven. [...]”

“5.3.1 De bescherming van de art. 2 en 8 EVRM ziet niet alleen op specifieke personen, maar ook op de samenleving of bevolking als geheel. [...]”

“5.4.1 Volgens vaste rechtspraak van het EHRM moeten de bepalingen van het EVRM zo worden uitgelegd en toegepast, dat de daarin gewaarborgde rechten praktisch en effectief zijn. Dit ‘effectiviteitsbeginsel’ volgt volgens het EHRM uit “the object and purpose of the Convention as an instrument for the protection of individual human beings”. [...]”

“5.5.1 Bij de uitleg van de art. 2 en 8 EVRM is mede art. 13 EVRM van belang, dat inhoudt dat in geval van schending van de rechten en vrijheden van het EVRM, recht bestaat op een daadwerkelijk rechtsmiddel (‘an effective remedy’) voor een nationale instantie. Volgens de rechtspraak van het EHRM garandeert deze bepaling op nationaal niveau het bestaan van een middel om die rechten en vrijheden af te dwingen. Het nationale recht moet daarom in gevallen waarin mogelijk sprake is van een schending van die rechten en vrijheden (in geval van een ‘arguable complaint’ daarover), een rechtsmiddel bieden om daartegen naar behoren op te komen en een passende voorziening te krijgen (‘appropriate relief’). De reikwijdte van deze verplichting hangt af van de aard van de schending. Het middel moet zowel praktisch als juridisch effectief (‘effective’) zijn.

5.5.2 Er is sprake van een effectief rechtsmiddel in de zin van art. 13 EVRM als de schending daarmee kan worden voorkomen dan wel beëindigd of als het rechtsmiddel adequaat rechtsherstel biedt voor een

⁵⁹ Vlg. de Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights, Right to an effective remedy, versie van 31 december 2020, **Productie 16**, hoofdstuk II.G, pp. 47 - 54

⁶⁰ Vlg. HR 20 december 2019, NJ 2020, 41 (*Urgenda*), rechtsoverwegingen opgenomen in de tekst

schending die al heeft plaatsgevonden. Bij ernstiger schendingen moeten de beschikbare rechtsmiddelen in beide voorzien, dus zowel in het voorkomen of beëindigen van de schending als in rechtsherstel. De nationale staten zijn dus gehouden te voorzien in middelen waarmee ernstiger schendingen effectief kunnen worden voorkomen.

5.5.3 Het rechtsmiddel dient erin te voorzien dat de vraag of sprake is van een schending van de rechten en vrijheden van het EVRM, door de nationale rechter wordt onderzocht en beoordeeld overeenkomstig de regels van het EVRM en de uitleg die het EHRM daaraan heeft gegeven. Kortom: er moet effectieve rechtsbescherming worden geboden tegen mogelijke schendingen van de rechten en vrijheden van het EVRM.”

106. Op grond van hetgeen hiervoor is weergegeven, behoort aldus te worden geconcludeerd dat de bescherming van art. 8 EVRM en het recht op een “effective remedy” tegen schending daartegen is ingebed in de Nederlandse rechtsorde en dat Eisers c.s. daarop een beroep kunnen doen.

Europese rechtspraak over art. 8 EVRM en zelfbeschikking over het eigen levenseinde

107. Zelfbeschikking en het recht op een zelfverkozen levenseinde zijn al verscheidene malen onderwerp geweest van uitspraken van het EHRM, in het bijzonder in relatie tot de bescherming die art. 8 EVRM biedt. Een beknopte beschouwing van deze zaken en de kernoverwegingen van het EHRM in die zaken is relevant voor een goed begrip van het recht op dit punt. Dit verheldert vragen over de (on)toelaatbaarheid van beperkingen en de ruimte die de verdragsstaten (en dus de nationale rechter) hebben bij beoordelingen van een beroep op dat verdragsrecht.

De zaak ‘Sanles Sanles v. Spanje’

108. De kwestie ‘Sanles Sanles v. Spanje’⁶¹ draaide om een meervoudig gehandicapte man die stelde recht te hebben op een zelfverkozen levenseinde met hulp van anderen,⁶² zonder dat de overheid dat recht mocht beperken. De betrokkene overleed echter voordat de zaak in Spanje werd afgedaan. De aangewezen curator werd echter zowel door de Spaanse rechter als door het EHRM niet-ontvankelijk verklaard. Het EHRM oordeelde dat *‘that the rights claimed by the applicant under Article 2, 3, 5, 8, 9 and 14 of the Convention belong to the category of non-transferable rights’* en dat ook het recht op zelfbeschikking en een waardig levenseinde *‘is in any event of an eminently personal and non-transferable nature’*. Aan deze opvatting zou door het EHRM in 2012 in de zaak ‘Koch’ echter een bepalende nuancering worden toegevoegd over een beroep op art. 8, eerste lid EVRM door naasten – waarover hieronder meer.

De zaak ‘Pretty v. Verenigd Koninkrijk’

109. De eerste inhoudelijke beslissing over de toepasselijkheid van verdragsrechten bij het zelfverkozen levenseinde volgde in de zaak ‘Pretty v. het Verenigd Koninkrijk’.⁶³ Diane Pretty leed aan zeer vergevorderde progressieve spinale spieratrofie en was lichamelijk vrijwel geheel verlamd, maar zij was wel volledig wilsbekwaam. Mevrouw Pretty wenste haar leven waardig te beëindigen, maar was daartoe niet zelf in staat – reden waarom zij een voorafgaande toezegging vorderde van het Britse openbaar ministerie haar echtgenoot

⁶¹ EHRM, Sanles Sanles v. Spanje, 26 oktober 2000, app. no. 48335/99

⁶² In het bijzonder zijn arts.

⁶³ EHRM, Pretty v. het Verenigd Koninkrijk, 29 april 2002, app. no. 2346/02

niet te vervolgen wegens de te verlenen hulp bij haar zelfdoding. De vordering werd afgewezen en Britse rechters stemden daarmee in. Zij verzocht vervolgens het EHRM te oordelen of dit strijd opleverde met de artt. 2, 3, 8, 9 of 14 EVRM, waarvan voor onderhavige zaak de beroepen op artt. 2 en 8 EVRM van belang zijn.

110. Haar claim onder art. 2 EVRM – gebaseerd op de gedachte dat het recht op leven tevens een “recht op sterven” omvat en dat om die reden de staat een positieve verplichting tot het verzekeren van dat recht op sterven zou hebben – werd afgewezen:

*‘Article 2 cannot, without a distortion of language, be interpreted as conferring the diametrically opposite right, namely a right to die; nor can it create a right to self-determination in the sense of conferring on an individual the entitlement to choose death rather than life. [...] The Court accordingly finds that no right to die, whether at the hands of a third person or with the assistance of a public authority, can be derived from Article 2 of the Convention’.*⁶⁴

111. Belangrijker misschien is dat het EHRM ook overwoog dat een verdragsstaat die een dergelijk zelfbeschikkingsrecht wel erkent niet *mutatis mutandis* in strijd handelt met art. 2 EVRM.⁶⁵

112. De claim onder art. 8 EVRM vond breed gehoor bij het EHRM. Onder verwijzing naar een veelheid aan eerdere uitspraken oordeelde het Hof dat onder ‘private life’ niet slechts de persoonlijke lichamelijke en geestelijke integriteit valt, maar tevens (onder meer) de lichamelijke, geestelijke en sociale identiteit, de genderidentiteit, naam, seksuele voorkeur en het seksuele leven, het recht om relaties met anderen te onderhouden en het recht op zelfontplooiing.⁶⁶ Het EHRM introduceerde in de zaak *Pretty* een voor bepaling van de reikwijdte van het begrip ‘private life’ zeer belangrijke nieuwe term: ook iemands ‘*personal autonomy*’ wordt beschermd door art. 8 EVRM.

113. Onder dit verzamelbegrip ‘personal autonomy’ valt volgens het EHRM bijvoorbeeld ook het recht op zelfbeschikking door weigeren van levensbevorderend medisch handelen.⁶⁷ Het EHRM redeneerde op basis daarvan verder en velde in de zaak *Pretty* het baanbrekende oordeel dat ook de wens (toekomstig) fysiek en geestelijk lijden te beëindigen door een zelfverkozen levenseinde onder de ‘personal autonomy’ valt.

114. De wijze waarop iemand verkiest de laatste momenten van het leven door te brengen is, zo overwoog het EHRM, onderdeel van het leven zelf. Dat respect voor menselijke waardigheid en vrijheid vormt de essentie van het Verdrag. Het EHRM bracht daarom het zelfverkozen levenseinde nadrukkelijk onder de reikwijdte van bescherming door art. 8 EVRM:

‘[...] The very essence of the Convention is respect for human dignity and human freedom. Without in any way negating the principle of sanctity of life protected under the Convention, the Court considers that it is under

⁶⁴ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, paras. 39 en 40, waarbij het EHRM zich nadrukkelijk liet inspireren door Aanbeveling 1418 (1999) van de Raad van Europa, waaruit sprak dat uit de wens van een terminaal zieke of stervende om diens leven te beëindigen geen rechtvaardiging mag worden afgeleid om door andermans hand te sterven c.q. stervensbevorderende gedragingen te laten treffen (zie ook 1418 (1999), pp. 2-4)

⁶⁵ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 41

⁶⁶ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 61

⁶⁷ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 63

Article 8 that notions of the quality of life take on significance. In an era of growing medical sophistication combined with longer life expectancies, many people are concerned that they should not be forced to linger on in old age or in states of advanced physical or mental decrepitude which conflict with strongly held ideas of self and personal identity.

[...] The applicant in this case is prevented by law from exercising her choice to avoid what she considers will be an undignified and distressing end to her life. The Court is not prepared to exclude that this constitutes an interference with her right to respect for private life as guaranteed under Article 8 § 1 of the Convention. It considers below whether this interference conforms with the requirements of the second paragraph of Article 8.'

115. Dit oordeel van het EHRM brengt mee dat iedere beperking van het verdragsrecht strekkende tot zelfbeschikking dient te voldoen aan de beperkingsclausule van art. 8, tweede lid EVRM. Het EHRM werd om die reden in de zaak *Pretty* voor het eerst in een zaak betreffende een zelfverkozen levenseinde gebracht tot de beoordeling of (i) de beperking bij wet was voorzien, (ii) een legitiem in het verdragsrecht genoemd doel diende en (iii) of de beperking 'in een democratische samenleving noodzakelijk' was. Onder die laatste subvraag worden tevens de proportionaliteitseis en subsidiariteitseis geschaard.
116. Met de eerste twee subvragen was het EHRM – in *die* zaak – tamelijk snel klaar.⁶⁸ De derde subvraag ontlokte het EHRM uitvoeriger overwegingen. Verdragsstaten komen bij zelfbeschikking op zich een grote appreciatiemarge toe, anders dan bij (bijvoorbeeld) kwesties van seksualiteit.⁶⁹ Dat brengt voor verdragsstaten de vrijheid mee om door middel van het strafrecht gedragingen te reguleren die gevaar meebrengen voor het leven en de veiligheid van anderen.⁷⁰ Mevrouw *Pretty* voerde aan dat de wet ten onrechte haar weloverwogen beschikking niet uitsloot van vervolging, althans de vervolging van haar echtgenoot. Het EHRM oordeelde dat de wettelijke bepaling in kwestie in het Verenigd Koninkrijk was geïntroduceerd om de zwakkeren en kwetsbaren – in het bijzonder diegenen die juist niet in staat zijn weloverwogen beschikkingen te nemen – te beschermen tegen levensbeëindigende gedragingen en hulp daarbij. Het EHRM gaf aan dat het aan de individuele verdragsstaten is om deze risico's vast te stellen en eventuele uitzonderingen vorm te geven, en dat het niet aan het EHRM is om een individuele uitzondering te scheppen, omdat van uitspraken van het EHRM een zekere precedentwerking uitgaat.⁷¹ Het EHRM overwoog voorts dat het Britse strafvorderlijk systeem een opportuniteitsafweging voor het Britse OM kent en dat om die reden elke zaak een individuele afweging kent, reden waarom het uitblijven van een voorafgaande toezegging niet te vervolgen in dit geval niet als disproportioneel gold.⁷² Het EHRM achtte de beperking in de vorm van het uitblijven van de voorafgaande toezegging in dit individuele geval om die redenen niet in strijd met art. 8 EVRM.

⁶⁸ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 69: 'it being common ground [between parties] that the restriction on assisted suicide in this case was imposed by law and in pursuit of the legitimate aim of safeguarding life and thereby protecting the rights of others [nadruk SZ&JTEV]'

⁶⁹ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 71

⁷⁰ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 74

⁷¹ *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 75

⁷² *Pretty v. het Verenigd Koninkrijk*, par. 76

117. Mevrouw Pretty overleed twaalf dagen na het oordeel van het EHRM in een hospice, na toepassing van palliatieve zorg. De kranten kopten: *'Diane Pretty dies in the way she always feared'*.⁷³
118. Uit de uitspraak 'Pretty v. Verenigd Koninkrijk' moet aldus worden afgeleid:
- Dat verdragsstaten die een zelfbeschikkingsrecht erkennen *niet* in strijd handelen met de positieve bepalingen van art. 2 EVRM;
 - Dat het zelfverkozen levenseinde behoort tot het 'private life' en aldus valt onder de reikwijdte van art. 8, eerste lid EVRM;
 - Dat om die reden inperkingen van dat recht dienen te voldoen aan de beperkingstoets van het EHRM, in die zin dat (i) de beperking bij wet moet zijn voorzien, (ii) dat zij een legitiem in het verdragsrecht genoemd doel moet dienen en (iii) dat zij in een democratische samenleving noodzakelijk moet zijn.
 - Dat staten bij de invulling van de derde subvraag weliswaar een grote appreciatiemarge toekomt, waarbij de bescherming voor diegenen die niet in staat zijn weloverwogen beslissingen te nemen door het EHRM van doorslaggevend belang werd geacht, maar dat voor individuele staten ruimte bestaat voor uitzonderingen.

De zaak 'Haas v. Zwitserland'

119. Het heeft lang geduurd voor de kwestie nogmaals aan het oordeel van het EHRM werd onderworpen.⁷⁴ In de zaak 'Haas v. Zwitserland' heeft het EHRM de werking van art. 8 EVRM bij zelfbeschikking en een zelfverkozen levenseinde nog verder uitgebreid, zonder overigens een schending te constateren.
120. Het betrof het geval van Ernst Haas, die aan zeer zware psychiatrische problematiek leed en dientengevolge meermalen pogingen tot suïcide had ondernomen. Haas trachtte een dodelijke dosis sodiumpentobarbital te verkrijgen, om zijn leven veilig en waardig te kunnen beëindigen. Dit werd hem echter geweigerd op grond van het receptvereiste in het Zwitserse recht. Haas heeft verscheidene psychiaters aangezocht hem een dergelijk recept toe te kennen, welk verzoek telkens werd geweigerd.⁷⁵ Haas klaagde bij het EHRM tegen het receptvereiste (en procedures daartoe) en voerde aan dat dit in strijd kwam met art. 8 EVRM omdat zijn recht op het inrichten van zijn zelfverkozen levenseinde op ontoelaatbare wijze werd beperkt.⁷⁶
121. Het EHRM herhaalde zijn overwegingen over de uitgebreide reikwijdte van art. 8 EVRM en overwoog daartoe verder als volgt:

⁷³ O.m. The Telegraph, online, 13 mei 2002, via <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/1394038/Diane-Pretty-dies-in-the-way-she-always-feared.html>

⁷⁴ Een – enigszins – aan de materie gerelateerde zaak werd niet-ontvankelijk verklaard in 2008: in *Ada Rossi e.a. v. Italië* (EHRM, 16 december 2008, app. no 55185/08 e.a.) werden klagers niet-ontvankelijk verklaard. Het betrof een groep klagers (zowel natuurlijke personen als belangengroeperingen) die klaagden tegen een beslissing van het Italiaanse Hooggerechtshof over de mogelijkheden tot gerechtelijke toestemming voor het staken van medische behandeling voor permanent vegetatieve personen ingeval ten aanzien van hen aanwijzingen bestaan dat zij – waren zij bij bewustzijn – zij medische behandeling zouden hebben willen staken. Klagers meenden dat dit een inbreuk vormde op de rechten van vegetatieve personen. De klacht werd niet-ontvankelijk verklaard *ratione personae*.

⁷⁵ EHRM, Haas v. Zwitserland, 20 januari 2011, app. no. 31322/07, paras. 6 t/m 18

⁷⁶ Haas v. Zwitserland, par. 32

'[...] In the Pretty case [...] the Court held that the applicant's choice to avoid what she considered an undignified and distressing end to her life fell within the scope of Article 8 of the Convention.

[...] In the light of this case-law, the Court considers that an individual's right to decide by what means and at what point his or her life will end, provided he or she is capable of freely reaching a decision on this question and acting in consequence, is one of the aspects of the right to respect for private life within the meaning of Article 8 of the Convention.⁷⁷

122. Over de notie dat het zelfverkozen levenseinde – in elk geval in weloverwogen gevallen – onder de reikwijdte van art. 8 EVRM valt kan gelet op deze overwegingen geen misverstand meer bestaan.
123. Het geval Haas betrof echter een andersoortig geval. Haas was niet ziek of terminaal en Haas voerde niet aan dat doorleven te moeilijk en pijnlijk zou zijn maar dat door de beperkingen van de overheid ook zijn suïcide zou worden ontdaan van waardigheid.⁷⁸ Het EHRM vat om die reden de klacht van Haas op als een klacht tegen de mogelijke *positieve verplichting* van Zwitserland om een waardige suïcide te garanderen.⁷⁹ Dat bracht het EHRM ertoe te oordelen dat daar een grotere appreciatiemarge geldt. Het EHRM betrok daarbij ook positieve verplichtingen uit art. 2 EVRM, in die zin dat de overheid juist een verplichting kent om iemand te behoeden voor suïcide, indien de beslissing daartoe niet weloverwogen kan worden genomen.⁸⁰
124. Het EHRM overwoog enerzijds dat hij sympathie koestert voor de wens van Haas om op een veilige en waardige manier afscheid te nemen van het leven, maar anderzijds dat het receptvereiste strekt tot het voorkomen van impulsieve beslissingen, misbruik en – voornamelijk – het behoeden van medicijnaanvragen door personen met onvoldoende onderscheidingsvermogen.⁸¹ Voor het EHRM vormde aldus – net als in *Pretty* – de waarborg tegen 'niet-weloverwogen' beslissingen de doorslaggevende factor. Het oordeelde om die reden dat art. 2 EVRM staten verplicht om maatregelen te treffen die verzekeren *'that a decision to end one's life does indeed correspond to the free will of the individual concerned'*.⁸² Het receptvereiste vormt daar, aldus het EHRM, een pendant van en werd voorts vereist met oog op de verplichtingen van Zwitserland vanwege het Enkelvoudig Verdrag inzake verdovende middelen.⁸³
125. De beoordeling *in concreto* bracht het EHRM ertoe te beschouwen dat Haas' recht op het invullen van zijn zelfverkozen levenseinde niet slechts *'theoretical and illusory'* was.⁸⁴ Om deze redenen verwierp het EHRM een beroep op art. 8 EVRM:

⁷⁷ Haas v. Zwitserland, paras. 50 en 51

⁷⁸ Haas v. Zwitserland, par. 52

⁷⁹ Haas v. Zwitserland, par. 53

⁸⁰ Haas v. Zwitserland, paras. 53 en 54

⁸¹ Haas v. Zwitserland, par. 56

⁸² Haas v. Zwitserland, par. 58

⁸³ Ook door Nederland geratificeerd als het Enkelvoudig Verdrag inzake verdovende middelen, 1961, BWBV0001004

⁸⁴ Het Hof achtte het daarbij doorslaggevend dat psychiaters voldoende waarborgen dienen te hebben met betrekking tot iemands onderscheidingsvermogen, omdat hen anders mogelijke vervolging boven het hoofd hangt. Het Hof refereerde bij dat laatste ook expliciet aan het gegeven dat Haas had aangegeven pertinent niet open te staan voor behandeling. Daarbij komt tot slot dat Haas pas *na* het gefaalde beroep bij de Zwitserse rechter psychiaters heeft aangeschreven met zijn verzoek. Het Hof lijkt het beroep dan ook impliciet als ontijdig te bestempelen.

'[...] Having regard to the foregoing and to the margin of appreciation enjoyed by the national authorities in such a case, the Court considers that, even assuming that the States have a positive obligation to adopt measures to facilitate the act of suicide with dignity, the Swiss authorities have not failed to comply with this obligation in the instant case.'

126. Uit de uitspraak 'Haas v. Zwitserland' kan, zover voor onderhavige zaak van belang, worden afgeleid:
- Dat de notie dat het zelfverkozen levenseinde onder de reikwijdte van art. 8, eerste lid EVRM valt is bestendigd;
 - Dat de overheid van een verdragsstaat positieve verplichtingen heeft ten aanzien van de bescherming van het recht op leven ten aanzien van diegenen die daaromtrent niet of niet genoegzaam weloverwogen beschikkingen kan nemen;
 - Dat echter een weloverwogen waardig zelfverkozen levenseinde niet slechts 'theoretical and illusory' mag zijn, maar dat het recht ex art. 8, eerste lid EVRM 'practical and effective' moet zijn.

De zaak 'Gross v. Zwitserland'

127. De zaak 'Gross v. Zwitserland' kent een afwijkend verloop: nadat door de kleine kamer een schending van art. 8 EVRM werd aangenomen,⁸⁵ werd de kwestie verwezen naar de grote kamer van het EHRM. Tijdens de procedure bij de grote kamer bleek dat klaagster was overleden al voordat de zaak door de kleine kamer werd afgedaan.⁸⁶ Klaagster bleek maatregelen te hebben getroffen haar overlijden verborgen te houden voor zowel het EHRM als haar raadslieden, om kwesties over de ontvankelijkheid te voorkomen. Dit bracht de grote kamer ertoe 'misbruik van procesrecht' aan te nemen en klaagster niet-ontvankelijk te verklaren.⁸⁷ De uitspraak van de kleine kamer heeft om die reden dan ook geen kracht van gewijsde gekregen.⁸⁸ Het is evenwel toch van belang om de uitspraak van de kleine kamer vanwege haar systematiek kort te beschouwen.
128. Mevrouw Gross was een oudere vrouw die, zonder te lijden aan klemmende medische problemen, al jarenlang haar leven wenste te beëindigen. Zij benaderde een psychiater, die in een deskundigenbericht oordeelde dat zij – zonder twijfel – *Urteilsfähig* was en dat haar wens om haar leven te beëindigen rationeel en weloverwogen was.⁸⁹ De psychiater schreef evenwel geen recept uit voor zelfdodingsmiddelen omdat hij de rol van deskundige niet wenste te verenigen met een rol als behandelend arts.⁹⁰ Andere artsen hebben vervolgens om hen moverende redenen ook geweigerd. Gross vorderde de Gezondheidsraad van Zürich haar desalniettemin middelen te verstrekken, hetgeen haar werd geweigerd. Appel daartegen bleef vruchteloos, reden waarom zij het EHRM verzocht te oordelen dat deze weigering strijdig was met art. 8 EVRM.⁹¹

⁸⁵ EHRM, Gross v. Zwitserland, kleine kamer, 14 mei 2013, app. no. 67810/10

⁸⁶ EHRM, Gross v. Zwitserland, Grand Chamber, 30 september 2014, app. no. 67810/10, paras. 9 e.v.

⁸⁷ Gross v. Zwitserland, Grand Chamber, paras. 33 e.v.

⁸⁸ Gross v. Zwitserland, Grand Chamber, par. 35

⁸⁹ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 10

⁹⁰ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 10

⁹¹ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, paras. 12-21 en 38

129. De kleine kamer van het EHRM bevestigde wederom dat het recht op zelfbeschikking onder de reikwijdte van art. 8 EVRM valt.⁹² Bijzonder is dat het EHRM daar ook expliciet een zelfverkozen levenseinde na 'voltooid leven' onder heeft geschaard, en dus niet slechts bij medische problematiek of ondraaglijk lijden:

*'Without in any way negating the principle of the sanctity of life protected under the Convention, the Court has considered that, in an era of growing medical sophistication combined with longer life expectancies, many people are concerned that they should not be forced to linger on in old age or in states of advanced physical or mental decrepitude which conflict with strongly held ideas of self and personal identity [...].'*⁹³

130. De klacht van Gross richtte zich tegen het uitblijven van genoegzame richtlijnen over de vraag of en – zo ja – op welke wijze hulpverleners recept voor middelen mogen verlenen in gevallen van weloverwogen beslissingen tot een zelfverkozen levenseinde, zonder dat daarbij sprake is van een medisch lijden.⁹⁴ Deze vraag beantwoordde het EHRM bevestigend: het ontbreken van dergelijke richtlijnen heeft een *chilling effect* op hulpverleners die anders mogelijk positief tegenover een dergelijke weloverwogen wens zouden staan.⁹⁵ De kleine kamer van het EHRM oordeelde dat, hoewel de vraag of een zelfverkozen levenseinde in geval van, bijvoorbeeld, 'voltooid leven' mogelijk ethische en morele dilemma's opwerpt, dit de verdragsstaat niet ontslaat van haar verantwoordelijkheden.⁹⁶ Om deze reden achtte de kleine kamer van het EHRM het Zwitserse beleid ontoereikend en achtte zij dit ten opzichte van Gross in strijd met art. 8 EVRM.⁹⁷

131. Uit de uitspraak 'Gross v. Zwitserland' kan, zover voor onderhavige zaak van belang, worden afgeleid:

- Dat zij geen kracht van gewijsde heeft gekregen en om die reden geen bindende uitleg van art. 8 EVRM bevat, maar;
- Dat zij verdere bestendinging omvat van de notie dat het zelfverkozen levenseinde wordt beschermd door art. 8, eerste lid EVRM;
- Dat het EHRM de werking daarvan niet beoogt te beperken tot (terminaal) zieken, maar dat daar tevens een zelfverkozen levenseinde bij, bijvoorbeeld, 'voltooid leven' onder valt.

De zaak 'Koch v. Duitsland'

132. Ten aanzien van naasten van betrokkenen met een wens naar een zelfverkozen levenseinde, wees het EHRM in de zaak 'Koch v Duitsland' een belangrijke beslissing.⁹⁸ Waar de voorgaande zaken over zelfbeschikking alle handelden over de betrokkenen zelf,⁹⁹ ging het in de zaak van Ulrich Koch over een echtgenoot die werd geconfronteerd met de laatste wensen van zijn vrouw. De meervoudig gehandicapte vrouw koesterde een sterke wens naar het beëindigen van haar leven.¹⁰⁰ De overheid weigerde echter het verstrekken van zelfdodingsmiddelen, op grond van de (Duitse pendant van de) Opiumwet.¹⁰¹ Koch en zijn

⁹² Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 58

⁹³ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 58

⁹⁴ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 63

⁹⁵ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 65

⁹⁶ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, par. 66

⁹⁷ Gross v. Zwitserland, kleine kamer, paras. 67 en 69

⁹⁸ EHRM, Koch v. Duitsland, 19 juli 2012, app. no. 497/09

⁹⁹ Op de zaak Sanles Sanles v. Spanje na, die niet-ontvankelijk werd verklaard (zie hierboven)

¹⁰⁰ Koch v. Duitsland, par. 8

¹⁰¹ Koch v. Duitsland, par. 10

echtgenote zijn vervolgens afgereisd naar Zwitserland, waar de echtgenote haar leven met assistentie van de Zwitserse overheid beëindigde.¹⁰² Het eerdere bezwaar tegen de beslissing werd vervolgens door het Federaal Geneesmiddeleninstituut niet-ontvankelijk verklaard omdat Koch als echtgenoot niet als belanghebbende gold.¹⁰³ Daarop vorderde Koch verklaring voor recht dat de procedure onrechtmatig is geweest en dat het Federaal Geneesmiddeleninstituut zijn echtgenote de zelfdodingsmiddelen had moeten verstrekken.¹⁰⁴ De opeenvolgende rechterlijke beslissingen verklaarden Koch niet-ontvankelijk, nu hij geen beroep kon doen op de rechten van wijlen zijn echtgenote.¹⁰⁵ Koch achtte dit in strijd met zijn rechten onder art. 8 EVRM.

133. Het EHRM beoordeelde de klacht als gericht tegen een ontoelaatbare beperking van art. 8 EVRM van Koch *zelf*, in zijn hoedanigheid van liefhebbend naaste en verzorger.¹⁰⁶ Dat is een zelfstandige klacht met een zelfstandig beroep op art. 8 EVRM. Daarbij werd echter betrokken de vraag of Koch ook (mede) namens zijn overleden echtgenote kon klagen.¹⁰⁷ Het EHRM ontwikkelde daartoe in eerdere rechtspraak een driepuntig criterium: (a) zijn er nauwe familiebanden; (b) is er tevens voldoende persoonlijk belang bij de uitkomst van de procedure en (c) heeft de betrokkene eerder interesse in de kwestie getoond?¹⁰⁸ Het EHRM beantwoordde deze vragen bevestigend en oordeelde bovendien dat fundamentele kwesties rond zelfbeschikking het persoonlijk belang ontstijgen.¹⁰⁹
134. Het EHRM overwoog dat Koch zodanig nauw verbonden was met zijn echtgenote, dat hij ook *persoonlijk* werd geraakt door de beslissing zijn vrouw geen zelfdodingsmiddelen te verstrekken.¹¹⁰ Om die reden achtte het EHRM de hiervoor uitvoerig weergegeven overwegingen over zelfbeschikking en art. 8 EVRM in de andere zaken ook voor Koch als naaste van toepassing: ook zij vallen in kwesties betreffende het zelfverkozen levenseinde zelfstandig onder het bereik van art. 8 EVRM.¹¹¹

De niet-ontvankelijkverklaring wegens gebrek aan (eigen) belang werd in strijd geacht met art. 8 EVRM.¹¹² De kwestie die Koch ten gronde aan de orde stelde, had door de nationale autoriteiten moeten worden behandeld en beoordeeld. Omdat Koch iedere rechtsingang daartoe onmogelijk werd gemaakt, levert dit strijd op met art. 8 EVRM.¹¹³

135. Over de vraag of Koch ook *namens* wijlen zijn echtgenote kon klagen was het EHRM kort: in de zaak ‘Sanles Sanles v. Spanje’ was al uitgemaakt dat het recht op zelfbeschikking naar haar aard persoonsgebonden is. Doorslaggevend daarbij was echter wel dat Koch zich op *eigen* bescherming onder art. 8 EVRM kon

¹⁰² Koch v. Duitsland, par. 12

¹⁰³ Koch v. Duitsland, par. 14

¹⁰⁴ Koch v. Duitsland, par. 15

¹⁰⁵ Koch v. Duitsland, paras. 16-20

¹⁰⁶ Koch v. Duitsland, par. 43

¹⁰⁷ Koch v. Duitsland, par. 44

¹⁰⁸ Koch v. Duitsland, paras. 44 en 45

¹⁰⁹ Koch v. Duitsland, paras. 45 en 46

¹¹⁰ Koch v. Duitsland, par. 50

¹¹¹ Koch v. Duitsland, paras. 51-53

¹¹² Koch v. Duitsland, par. 54

¹¹³ Koch v. Duitsland, par. 71

beroepen en dat subrogatie van het recht van zijn echtgenote aldus niet noodzakelijk was voor het bieden van een rechtsingang.¹¹⁴

136. Uit de uitspraak 'Koch v. Duitsland' kan, zover voor onderhavige zaak van belang, worden afgeleid:
- Dat naasten van personen met een wens naar een zelfverkozen levenseinde tevens bescherming toekomen op basis van art. 8, eerste lid EVRM;
 - Dat deze bescherming zowel vorm kan krijgen als naaste *qualitate qua*, maar ook als afgeleide van de bescherming van de betrokkene zelf;
 - Dat voor de vaststelling daarvan de mate van 'naastheid' van belang is, alsook het driepuntig criterium van (a) nauwe familiebanden; (b) voldoende persoonlijk belang bij de uitkomst van de procedure en (c) eerdere interesse in de kwestie;
 - Dat de verdragsstaat een rechtsingang moet bieden voor bescherming van art. 8, eerste lid EVRM voor naasten.

De zaken 'Nicklinson en Lamb v. het Verenigd Koninkrijk'

137. Sinds 2015 heeft het Europese Hof zich nog eens over het zelfverkozen levenseinde uitgelaten, maar heeft daarmee feitelijk niet veel meer gedaan dan het bestendigen van de hiervoor geschetste jurisprudentiële lijn.
138. In de zaken 'Nicklinson en Lamb v. het Verenigd Koninkrijk' werden twee kwesties door het EHRM beoordeeld.¹¹⁵ In het eerste geval de vraag of de nationale rechter kon worden gehouden een materieel oordeel over het bestaan van de 'Suicide Act 1961' te geven, in de zaak van een weduwe van een ernstig zieke man die zijn leven wenste te beëindigen maar daartoe niet genoegzaam in staat werd gesteld vanwege het bestaan van die wet. In het tweede geval klaagde de verlamde verzoeker over het ontbreken van een rechtsingang om hem in staat te stellen toestemming te verkrijgen voor een vrijwilliger die hem een dodelijke dosis medicijnen zou toedienen. Beide zaken werden niet-ontvankelijk verklaard. Dat wekt niet veel verbazing, gelet op het eerdere oordeel in *Pretty*.
139. In de zaak *Nicklinson* werd de innerlijke waarde van de wet ter discussie gesteld. De nationale rechters gaven aan dat het bestaan van de wet toch primair een kwestie van het parlement is, en dat de rechter daar niet veel van kan vinden zonder het parlement in de wielen te rijden. Het EHRM heeft vervolgens onderzocht of art. 8 EVRM voor klaagster een recht zou bieden toch een 'materieel oordeel' over het bestaan van de wet te krijgen. Dat gaat het EHRM evenwel te ver: hij wil de nationale rechter niet *verplichten* een oordeel over de innerlijke waarde van de wet te geven. Dat is aan de wetgever zelf, dat brengt de trias politica ook mee. Bovendien was het EHRM ervan overtuigd dat de nationale rechter de claim van Nicklinson wel degelijk inhoudelijk heeft bekeken, maar dat de rechter terecht oordeelde dat de verzoekster – ondanks de ontwikkelingen sinds de zaak *Pretty* – niet heeft aangetoond dat de Engelse wet niet langer een proportionele beperking vormt van art. 8 EVRM.
140. In de zaak *Lamb* ging het om een technischere kwestie: het punt waar Lamb voor pleitte ('om aan art. 8 EVRM te voldoen zou er een rechterlijke toets moeten komen om euthanasie toe te staan in bijzondere gevallen')

¹¹⁴ Koch v. Duitsland, paras. 78-82

¹¹⁵ EHRM, Nicklinson en Lamb v. het Verenigd Koninkrijk, 23 juni 2015, app. nos. 2478/15 en 1787/15

heeft hij bij het Hooggerechtshof niet aangevoerd. Om die reden heeft het Hooggerechtshof daarop niet kunnen beslissen en golden de nationale rechtsmiddelen nog niet als uitgeput. Het EHRM verklaarde hem daarom niet-ontvankelijk.

141. Kortom: de zaken Nicklinson en Lamb betreft een tweetal kwesties die opnieuw de bescherming van art. 8 EVRM ook ter zake het zelfverkozen levenseinde bevestigen, maar die omwille van *procedurele* redenen niet tot een inhoudelijk oordeel van het EHRM leidden.

Literatuur inzake voormelde EHRM-rechtspraak

142. Inmiddels is over het bereik van art. 8 EVRM in zaken gerelateerd aan zelfbeschikking ook veel gepubliceerd. Daaruit vloeit een bevestiging van hetgeen hiervoor is uiteengezet aanvoerde: het zelfverkozen levenseinde behoort – al sinds *Pretty* – tot het ‘private life’ en valt aldus onder de reikwijdte van bescherming door art. 8 EVRM.

143. Zo concludeert bijvoorbeeld ook McCann in zijn proefschrift uit 2016: ‘[...] Article 8 encapsulates a *prima facie* legal right to choose to avoid an undignified and distressing end to life’, alsook: ‘The scope of Article 8(1) identified in *Pretty* is broad enough to include other means to exercise the right to choose to avoid an undignified and distressing end to life – such as voluntary active euthanasia’.¹¹⁶

144. De conclusie wordt evenzo gedeeld door het – juist als conservatieve denktank bekend staande – European Center for Law and Justice, in een belangwekkend artikel van Gregor Puppinc en Claire de La Hogue:¹¹⁷

“The court did not oppose assisted suicide or even euthanasia by principle, although it ‘considers that the risks of abuse inherent in a system that facilitates access to assisted suicide should not be underestimated’. The Court has not only tolerated this practice, but also progressively developed a real conventional right to assisted suicide as well as a procedural framework implicating positive obligations on the state. To do so, it has progressively expanded the scope of Article 8 so as to include voluntary death and developed the procedural obligations of the state in this matter.”¹¹⁸

*“The case law of the court clearly leads to the acceptance of a right to assisted suicide, progressively elaborated over the course of 12 years by four cases which will be presented below [*Pretty, Haas, Koch en Gross, SZ&JTEV*]. The court exclusively mentions assisted suicide, even when the situation of the candidate to suicide makes it impossible for him to execute the lethal act himself. Such cases actually constitute euthanasia.”¹¹⁹*

145. Daarbij zien de auteurs overigens een belangrijke ontwikkeling: niet langer is het ‘right to life’ als bedoeld in art. 2 EVRM bepalend, in die zin dat de beschermwaardigheid van het leven in het algemeen het lichtend baken vormt in de oordeelsvorming. Nee, het EHRM is in de rechtspraak overgegaan tot een duidelijke

¹¹⁶ A. McCann, ‘Assisted dying in Europe: A comparative law and governance analysis of four national and two supranational systems’, diss. 2016, Groningen, **Productie 17**, p. 213

¹¹⁷ G. Puppinc en C. de La Hogue, The right to assisted suicide in the case law of the European Court of Human Rights, IJHR 2014, **Productie 18**, pp. 735 e.v.

¹¹⁸ Id., p. 736

¹¹⁹ Id., p. 737

ontwikkeling om bij het leven als zodanig ook de *kwaliiteit* daarvan te betrekken: 'Here the shift from the objective right to life *to the subjective right to the quality of life* is manifest: what is essential now is the *quality of life*, which prevails over life itself'.¹²⁰

146. In dit kader is het van belang ook de analyse van De Vito te benoemen (weergegeven zonder voetnoten):

“Toen Diane Pretty in 2002 naar het EHRM stapte, beriep ze zich op haar recht op zelfbeschikking. Het Hof stelt in zijn uitspraak dat er in eerdere jurisprudentie geen recht op zelfbeschikking is geformuleerd, maar dat artikel 8 EVRM in belangrijke mate is gestoeld op de beschermwaardigheid van persoonlijke autonomie. Bovendien, zo zegt het Hof, wordt de essentie van het EVRM gevormd door de concepten van menselijke waardigheid en vrijheid. Het Hof betreft hierbij ook de vooruitgang in de medische wetenschap en benoemt de langere levensverwachting van mensen. Het spreekt over situaties ‘waarin mensen moeten door leven in condities die haaks staan op hun eigen ideeën omtrent hun persoonlijke identiteit’. Later, in Koch en Gross worden deze woorden herhaald. En ook in de zaak Haas benoemt het Hof heel expliciet de rol van zelfbeschikking: ‘het individuele recht om te beslissen op welke manier en wanneer het leven zal eindigen, mits iemand in staat is in alle vrijheid een besluit in zo’n zaak te nemen, is een van de aspecten van het “right to respect for private life” in de zin van artikel 8 EVRM’. Met deze woorden heeft het Hof een recht op zelfbeschikking ten aanzien van het levenseinde geformuleerd: iets dat we in Nederland nog steeds niet hebben!”¹²¹

147. Uit het voorgaande moet worden afgeleid dat het recht op ‘private life’ naar de huidige stand van de Europese jurisprudentie onomwonden meebrengt dat wilsbekwame individuen daaraan ook bescherming ontlenden ‘to decide by what means and at what point his or her life will end’.¹²²

148. Uit de *Koch* rechtspraak van datzelfde Europese Hof kan bovendien niet anders worden geconcludeerd dan dat naasten van diegenen die deze keuze maken óók bescherming toekomen, zowel via de band van het zijn van naaste *qualitate qua* alsook als afgeleide bescherming van de betrokkene zelf.

149. De bescherming die besloten ligt in art. 8 EVRM dient bovendien niet slechts ‘theoretical and illusory’ te zijn maar ‘practical and effective’.¹²³

Rechtspraak van het EHRM over appreciatiemarge

150. In aanvulling op voormelde rechtspraak van het EHRM over de reikwijdte en werking van art. 8 EVRM, behoort te worden stilgestaan bij de werking van de appreciatiemarge. Bij een mogelijke verdragsschending, zoals in onderhavige zaak (ook) zal worden aangevoerd, komt een verdragsstaat een zekere appreciatiemarge toe, in de beoordeling van wat (nog) redelijke en passende maatregelen zijn om de door art. 8 EVRM gegarandeerde belangen van burgers te beschermen. Van belang daarbij is of “fundamentele waarden” of “essentiële aspecten” van het *private life* in het geding zijn.

¹²⁰ Id., p. 746

¹²¹ De Vito, Het recht op een zelfgekozen levenseinde, NJB 2015(28), **Productie 19**, p. 1927

¹²² Vlg. Haas v. Zwitserland, par. 51

¹²³ Zie immers EHRM, 9 oktober 1989, Airey v. Ierland, app. no. 6289/73, NJ 1980, 376 m.nt. Alkema en EHRM, 13 mei 1980, app. no. 6694/74, NJ 1980, 586.

151. Want, hoewel het waar is dat verdragsstaten deze zekere appreciatiemarge hebben, zeker in gevallen waarin consensus binnen de verdragsstaten ontbreekt,¹²⁴ heeft het EHRM ook overwogen dat dit nadrukkelijk anders is in zaken betreffende belangrijke facetten van iemands bestaan of identiteit – zie *Dickson*:¹²⁵

‘Accordingly, where a particularly important facet of an individual’s existence or identity is at stake (such as the choice to become a genetic parent), the margin of appreciation accorded to a State will in general be restricted.’

152. Datzelfde uitgangspunt is vaker verwoord, zoals onder meer in de *Dudgeon*-zaak, waaruit volgt dat ook de aard van het handelen mede bepaalt wat de reikwijdte is van de appreciatiemarge:¹²⁶

‘However, not only the nature of the aim of the restriction but also the nature of the activities involved will affect the scope of the margin of appreciation. The present case concerns a most intimate aspect of private life. Accordingly, there must exist particularly serious reasons before interferences on the part of the public authorities can be legitimate for the purposes of paragraph 2 of Article 8 (art. 8-2).’

153. Diezelfde systematiek is door het EHRM ook toegepast in de *Open Door and Dublin Well Woman*-zaak,¹²⁷ waarin het EHRM het uitgangspunt uit *Handyside*¹²⁸ erkent, dat nationale rechters beter dan het EHRM in staat zijn de nationale moraal te bepalen en beperkingen van vrijheidsrechten te beoordelen, ook als het gaat om ‘matters of morals, particularly in an area such as the present which touches on matters of belief concerning the nature of human life’. Maar, het EHRM overweegt daarbij:

‘However this power of appreciation is not unlimited. It is for the Court, in this field also, to supervise whether a restriction is compatible with the Convention.’

154. Met andere woorden: hoe intiemer het aspect van het privéleven, hoe betrokkelijker de appreciatiemarge. Ook in onderhavige zaak gaat het om welhaast het méést intieme onderdeel van het bestaan: het bestaan zelf, en zelfbeschikking over het eigen levenseinde. Daarbij is het van belang te benadrukken dat het vaste jurisprudentie is van het EHRM dat ook de relatie tussen naasten – bijvoorbeeld tussen echtelieden, of tussen ouder en (volwassen) kind – ook valt binnen het concept van ‘family life’ zoals dat wordt beschermd door art. 8, eerste lid EVRM.¹²⁹

Bovendien: EHRM stelt minimumnormen, nationale rechter heeft meer ruimte

155. Van belang hierbij nog is dat de rechtspraak van het EHRM ziet op het verzekeren van *minimumnormen*. Het staat iedere verdragsstaat vrij om meer verdragsbescherming te bieden van de minimumnorm die het EHRM vestigt. Ook nationale rechters hebben daarbij ruimere beoordelingsvrijheid, nu immers de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van effectieve rechtsbescherming van verdragsrechten bij de *nationale* rechter ligt. Juist de *nationale* rechter kan verzekeren dat genot van verdragsrechten ook

¹²⁴ Vlg. o.m. *Hirst* (no. 2) t. VK, 6 oktober 2005, app. no. 74025/01

¹²⁵ *Dickson* t. VK, 4 december 2007, app. no. 44362/04, par. 78

¹²⁶ *Dudgeon* t. VK, 22 oktober 1981, app. no. 7525/76, par. 52

¹²⁷ *Open Door & Dublin Well Woman* t. Ierland, 29 oktober 1992, app. nos. 14234/88 en 14235/88

¹²⁸ *Handyside* t. Verenigd Koninkrijk, 7 december 1976, app. no. 5493/72

¹²⁹ Vlg. o.m. *Boughanemi* t. Frankrijk, 24 april 1996, app. no. 22070/93, par. 35

daadwerkelijk effectief is.¹³⁰

156. Over dit onderwerp is ook gepubliceerd, onder meer door Den Hartogh, die over de benadering dat het verbod op hulp bij zelfdoding zou passen binnen de appreciatiemarge overweegt:

“Die verwijzing naar de margin of appreciation behoort tot een manier van omgaan met uitspraken van het Hof die voor de toepassing van grondrechten tot een race to the bottom leidt. De Nederlandse rechter zal zelf moeten beoordelen wat het recht op zelfdoding inhoudt in de specifieke context van het Nederlandse recht. Daarbij zal die rechter ook zelf moeten beoordelen of dat recht ‘practical and effective’ is, of alleen maar ‘theoretical and illusory’.”¹³¹

157. Namens Eisers c.s. wordt aangevoerd dat deze ‘race to the bottom’ moet worden voorkomen en dat in de plicht tot borging van het algemene persoonlijkheidsrecht en de bescherming die aan, onder meer, art. 8, eerste lid EVRM wordt ontleend redenen besloten liggen om tot een ruimere erkenning van het zelfbeschikkingsrecht over te gaan, die maakt dat onverkorte handhaving van het verbod op hulp bij zelfdoding onrechtmatig moet worden geacht.

VIII. Onderzoek naar ‘voltooid leven’ en zelfbeschikking: grote maatschappelijke behoefte

158. Namens Eisers c.s. zal worden aangevoerd dat verscheidene onderzoeken bevestigen dat de werking van de WTL – hoe belangrijk zij ook is om onnodig ondraaglijk en uitzichtloos lijden te voorkomen – beperkt is, en dat náást diegenen die wel door de WTL geholpen kunnen worden een aanzienlijke groep burgers bestaat die niet binnen het kader van de WTL worden beschermd. Voor hen betekent het onverkort handhaven van het huidige verbod op hulp bij zelfdoding een ontoelaatbare inperking van het hiervoor uitvoerig besproken recht op zelfbeschikking over het levenseinde.

De evaluaties van de WTL

159. Het functioneren van de WTL wordt periodiek geëvalueerd. De laatste evaluatie dateert uit 2017.¹³² Voor onderhavige dagvaarding kan ten aanzien van het functioneren van de WTL als zodanig worden volstaan met de samenvatting dat deze op zichzelf voldoet voor de gevallen waar de wet op ziet en dat de praktijk goed functioneert.¹³³
160. Belangrijker in dit verband is dat de evaluatie ook ontwikkelingen op het vlak van voltooid leven heeft gesignaleerd. Zo merkt de evaluatie op dat tijdens de voorgaande evaluatieperiode het Burgerinitiatief Uit Vrije Wil speelde, dat uiteindelijk in 2014 resulteerde in de instelling van de Adviescommissie Voltooid Leven, de bevindingen van welke Adviescommissie onderstaand uitvoerig zullen worden besproken. Het onderzoek betreffende de evaluatie van de WTL heeft echter ook gezien op burgeronderzoek naar de mogelijkheid van verruiming van de “levenseindewetgeving” naar voltooid leven. Zij signaleert een toename in maatschappelijk draagvlak. Daarover merkt de evaluatie op:

¹³⁰ Vlg. o.m. A. e.a. t. VK, 19 februari 2009, app. No. 3455/05, paras. 173 - 174

¹³¹ G.A. den Hartogh, Voltooid Leven, Hoe verder na Schnabel?, NJB 2016(13), **Productie 20**, p. 860

¹³² ZonMw, Derde evaluatie Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding, Onwuteaka-Philpsen e.a., 2017,

Productie 21

¹³³ Id., o.m. pp. 17-18

“Een kwart van de burgers vindt dat gezonde personen in aanmerking moeten kunnen komen voor euthanasie. Voor de stelling dat hoogbejaarden medicijnen van een arts moeten kunnen krijgen om zelf het leven te beëindigen is veel meer steun: 51%. Dit percentage is duidelijk hoger dan in 2010.

Ook met de stelling dat ouderen die levensmoe zijn in aanmerking moeten kunnen komen voor euthanasie is iets meer dan de helft van de respondenten het eens (58%). Waar het gaat om de steun voor een dergelijke regeling bestaat er dus een behoorlijk verschil tussen artsen enerzijds en de algemene bevolking anderzijds.

Er lijkt al met al een toegenomen maatschappelijk en (vooral) politiek draagvlak te zijn voor de legalisering van levensbeëindiging op grond van verzoeken die voortkomen uit het gevoel een voltooid leven te hebben. Hoewel de mogelijkheid dat levensbeëindiging bij lijden op basis van een stapeling van ouderdomsklachten geaccepteerd wordt door (een deel van) de medische beroepsgroep, is er in de medische beroepsgroep weinig draagvlak voor een nog ruimere interpretatie van de WTL. Als er wordt besloten dat een voorziening voor de groep die momenteel buiten de WTL valt noodzakelijk is, lijkt een nieuwe wet naast de WTL de enige mogelijkheid. Een antwoord op de vraag of die wet er moet komen, en zo ja, met welke inhoud, valt buiten het kader van dit onderzoek, maar het aantal verzoeken om hulp bij zelfdoding van mensen met een voltooid leven zonder medische grondslag of zonder stapeling van ouderdomsklachten is waarschijnlijk klein. Ook zijn er in de literatuur de nodige zorgen over de mogelijke impact van een eventuele voltooid leven-wet op de WTL. Zo is onder meer door de Commissie Schnabel de vrees geuit dat het naast elkaar bestaan van twee regelingen met verschillende criteria en procedures de bestaande zorgvuldige praktijk onder de WTL kan ondermijnen.”¹³⁴

161. De evaluatiecommissie doet dan ook de aanbeveling om bij eventuele ‘voltooid leven’-wetgeving aandacht te besteden aan goede afstemming met de WTL, om het risico op ondermijning daarvan zo klein mogelijk te houden.¹³⁵

Het rapport Adviescommissie Voltooid Leven

162. De eerder reeds genoemde Adviescommissie Voltooid Leven werd ingesteld door het Ministerie van VWS en het Ministerie van (toen nog) Veiligheid & Justitie, met het verzoek advies uit te brengen over de juridische mogelijkheden en maatschappelijke dilemma’s met betrekking tot hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten. Het rapport van de Adviescommissie werd in januari 2016 gepresenteerd.¹³⁶
163. De Adviescommissie stelde allereerst een definitie voor ‘voltooid leven’ vast: de heel persoonlijke conclusie van mensen die veelal op leeftijd zijn en naar hun eigen oordeel geen positief levensperspectief meer hebben, als gevolg waarvan zij een persisterende en actieve doodswens hebben ontwikkeld.¹³⁷ Zij onderscheidde een viertal categorieën: (1) situaties die al onder de huidige reikwijdte van de WTL vallen, waarbij sprake is van lijden met een in overwegende mate medische grondslag; (2) situaties die als ‘grensgevallen’ worden beschouwd, omdat minder duidelijk is of het lijden in overwegende mate een medische grondslag heeft; (3)

¹³⁴ Id, p. 246

¹³⁵ Id.

¹³⁶ Adviescommissie Voltooid Leven, Voltooid leven, over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten, Den Haag, januari 2016, **Productie 22**

¹³⁷ Id., p. 12

situaties waarbij geen sprake is van lijden met een medische grondslag en (4) situaties waarbij geen sprake is van lijden.¹³⁸

164. De Adviescommissie beoordeelde de juridische context. Daarin kwam zij tot de conclusie dat in veel gevallen van ‘voltooid leven’ sprake zal zijn van een opeenstapeling van ouderdomsklachten die, tot ondraaglijk en uitzichtloos lijden kan leiden, met een overwegend medische grondslag. Voor *die* gevallen biedt de WTL (ook) ruimte.¹³⁹ Het onderzoek van de Adviescommissie wijst uit dat de WTL goed functioneert en beantwoordt aan haar doelen.¹⁴⁰ Zij ziet geen aanleiding om de WTL aan te passen, nu deze voldoende ruimte biedt om het merendeel van de ‘voltooid leven’-problematiek te ondervangen, nu immers in veel gevallen sprake zal blijken te zijn van een medische grondslag van het uitzichtloos en ondraaglijk lijden.¹⁴¹
165. Belangrijk is dat de Adviescommissie als grondslag voor deze conclusies uitgaat van het gegeven dat de groep ‘voltooid leven’ met een actieve doodswens “waarschijnlijk klein” is, zeker als het gaat om mensen bij wie de wens tot levensbeëindiging niet gerelateerd is aan medische problematiek.¹⁴² Ook om die reden ziet de Adviescommissie geen aanleiding tot wijziging van de WTL.¹⁴³ Van belang bij deze conclusie echter, is dat de Adviescommissie op grond van (literatuur)onderzoek concludeert dat “niet duidelijk is wat de omvang is van de groep mensen die een actuele en actieve wens tot levensbeëindiging hebben omdat zij hun leven ‘voltooid’ achten”.¹⁴⁴ De Adviescommissie noteert dat “hun aantal klein [lijkt], zeker als het gaat om mensen bij wie de wens tot levensbeëindiging niet gerelateerd is aan medische problematiek”.¹⁴⁵ Wel concludeert de Adviescommissie dat “de groep ouderen die op termijn het leven zou willen kunnen beëindigen ook als er geen sprake is van ondraaglijk lijden met een medische grondslag veel groter [is]” (nadruk SZ&JTEV).¹⁴⁶

Het ZonMw onderzoek van Van Wijngaarden (PERSPECTIEF-onderzoek)

166. Naar aanleiding van de bevindingen van de Adviescommissie en in het bijzonder in verband met de onbekendheid van gegevens over de groep mensen die hun leven voltooid achten, maar zonder dat sprake is van lijden met een medische grondslag, is onderzoek gedaan. In januari 2020 zijn de resultaten van dit PERSPECTIEF-onderzoek in opdracht van het Ministerie van VWS gepresenteerd.¹⁴⁷
167. Aanleiding van het onderzoek was het debat over de vraag of het mogelijk moet zijn om hulp bij zelfdoding te verlenen aan ouderen die hun leven als ‘voltooid’ beschouwen zonder dat zij (ernstig) ziek zijn. Het onderzoek richtte zich, onder meer, op de grootte van de groepen mensen die hun leven als ‘voltooid’ beschouwen en als gevolg daarvan al-dan-geen persisterende en actieve doodswens hebben, die buiten de reikwijdte van de

¹³⁸ Id.

¹³⁹ Id., o.m. p. 14

¹⁴⁰ Id., p. 15

¹⁴¹ Id.,

¹⁴² Id., p. 13

¹⁴³ Id., p. 16

¹⁴⁴ Id., p. 112

¹⁴⁵ Id.

¹⁴⁶ Id.

¹⁴⁷ Het PERSPECTIEF-onderzoek, Perpectieven op de doodswens van ouderen die niet ernstig ziek zijn: de mensen en de cijfers, o.l.v. Dr. E. van Wijngaarden e.a., ZonMW, januari 2020, **Productie 23**

bestaande euthanasiewetgeving lijkt te vallen. Ook richtte het zich op de omstandigheden en kenmerken van deze groepen.¹⁴⁸

168. Het onderzoek is uiteindelijk verricht in zeven deelonderzoeken, gepresenteerd in drie delen: bronnenonderzoek, kwantitatief onderzoek en kwalitatief onderzoek.¹⁴⁹ Voor het bronnenonderzoek is wetenschappelijke literatuur en onderzoek naar de toepassing van de WTL verricht, waarbij casusbeschrijvingen van de Regionale Toetsingscommissies Euthanasie (RTE) werden geanalyseerd en voorts onderzoek is gedaan naar mensen wier euthanasieverzoek werd afgewezen door Expertisecentrum Euthanasie (voorheen: Stichting Levenseindekliniek).¹⁵⁰ Het kwantitatieve onderzoek is verricht middels bevraging van een representatieve steekproef van 55+'ers, alsook bevraging onder huisartsen.¹⁵¹ Het kwalitatieve onderzoek is verricht door het houden van diepte-interviews met ouderen die ook hadden meegedaan aan het kwantitatieve onderzoek.¹⁵²
169. Voor onderhavige zaak van belang is dat het bronnenonderzoek heeft uitgewezen dat euthanasie bij fysieke ouderdomsaandoeningen grotendeels casussen betreft met een stapeling van verschillende aandoeningen. Er is één zaak gevonden waarbij slechts één fysieke ouderdomsaandoening aanleiding vormde voor uitvoering van euthanasie. Euthanasie kan in dergelijke gevallen worden uitgevoerd, mits de aandoening(en) en klachten als uitzichtloos en ondraaglijk worden ervaren en aan al de zorgvuldigheidseisen uit de WTL is voldaan. Uit het onderzoek naar dossiers van Expertisecentrum Euthanasie volgt dat een kleine groep mensen in beeld kwam die een wens tot levensbeëindiging hebben geuit, maar volgens de betrokken artsen niet onder de reikwijdte van de WTL vallen.¹⁵³
170. Het kwantitatieve onderzoek heeft belangrijke bevindingen opgeleverd. Het deelonderzoek uitgevoerd onder de algemene bevolking heeft aangetoond "dat er een kleine, maar substantiële groep ouderen (55+) is die een doodswens heeft zonder dat zij ernstig ziek zijn. Een klein deel van deze groep heeft daarnaast ook een wens tot levensbeëindiging".¹⁵⁴ Het onderzoek presenteert de volgende resultaten:
- 1,25% (gewogen 1,34%) van alle respondenten gaf aan een persisterende doodswens te hebben zonder dat zij ernstig ziek zijn. Een deel van deze ouderen had een passieve doodswens, wat wil zeggen dat zij verlangen naar de dood, zonder dat zij concrete stappen zetten of plannen maken.
 - 0,73% (gewogen 0,77%) van alle respondenten gaf aan een 'actieve' doodswens te hebben. Dat betekent dat zij in het afgelopen jaar serieus zelfdoding hebben overwogen en/of concrete plannen hebben gemaakt of stappen hebben ondernomen met betrekking tot hun doodswens.
 - 0,17% (gewogen 0,18%) van alle respondenten gaf aan een actieve doodswens én een wens tot levensbeëindiging te hebben, waarvan ruim een derde hulp van een hulpverlener of naaste wenste en twee derde zelf het leven zou willen beëindigen.

¹⁴⁸ Id., o.m. p. 20

¹⁴⁹ Id., o.m. p. 10

¹⁵⁰ Id., o.m. pp. 10-11

¹⁵¹ Id., o.m. pp. 11-15

¹⁵² Id., o.m. pp. 16-17

¹⁵³ Id., o.m. p. 11

¹⁵⁴ Id., p. 11

“Vertaald naar de gehele Nederlandse bevolking betekent dit dat er naar schatting 10.156 mensen van 55 jaar en ouder zijn met een actieve doodswens en een wens tot levensbeëindiging zonder dat zij ernstig ziek zijn.”¹⁵⁵

Het onderzoek becijfert verder dat de groep ouderen met een persistente doodswens naar schatting 75.607 mensen betreft van 55 jaar en ouder, zonder zichzelf als (ernstig) ziek te beschouwen. De subgroep met een passieve doodswens wordt becijferd op 43.446 mensen van 55 jaar en ouder.¹⁵⁶

171. Namens Eisers c.s. wordt opgemerkt dat alléén al deze 10.156 ouderen met een actieve doodswens (zonder medisch lijden) én een wens tot levensbeëindiging overeenkomt met – ongeveer – het inwonertal van de gemeenten Laren, Blaricum of Oostzaan.¹⁵⁷
172. Als de groep van ouderen met een doodswens wordt afgezet tegen de bevolkingsgrootte van mensen van 55 jaar en ouder, geldt dat deze groep van 75.607 ouderen groter is dan het totale inwonertal van de gemeenten Gouda, Hoorn of Leidschendam-Voorburg.¹⁵⁸ Het is een groep groter dan de kiesdeler bij de meest recente Tweede Kamerverkiezingen, de groep is dus goed voor ruim een Kamerzetel!¹⁵⁹
173. Het gaat aldus om een aanzienlijke groep mensen, die niet binnen de reikwijdte van de WTL valt maar tóch een persisterende doodswens heeft, variërend van een meer passieve vorm tot een actieve wens tot levensbeëindiging. Het is, met andere woorden, een aanzienlijke groep Nederlanders om rekening mee te houden, die niet in de steek gelaten mag worden.
174. Het kwantitatieve onderzoek heeft aangetoond dat op één na *alle* respondenten met een wens tot levensbeëindiging aangaven behoefte te hebben aan hulp.¹⁶⁰ Het onderzoek toonde aan dat naar mate de doodswens actiever was, respondenten vaker aangaven dat zij zouden willen beschikken over een zelfdodingsmiddel (t.w.: 35% van de groep met een passieve doodswens, 55% van de groep met een actieve doodswens en 67% van de groep met een wens tot levensbeëindiging).¹⁶¹ Het kwalitatieve onderzoek heeft dat beeld bevestigd: de behoefte aan een zelfdodingsmiddel werd regelmatig genoemd.¹⁶² Respondenten gaven aan het middel nu nog niet te willen innemen, maar zagen dat als iets rustgeevends: *“Het idee zo’n middel in bezit te hebben, gaf een gevoel van controle: in de toekomst zou men zelf de regie kunnen nemen over het levenseinde”*.¹⁶³ Het rapport meldt daarover:

“De sterke behoefte (en het hoge percentage) sluit aan bij eerder onderzoek dat al liet zien dat er onder de Nederlandse bevolking een groeiend draagvlak is voor het beschikbaar stellen van een dodelijk middel

¹⁵⁵ Id., p. 12

¹⁵⁶ Id., p. 73

¹⁵⁷ Vlg. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Tabel aantal inwoners gemeenten per 1 januari 2019, **Productie 24**

¹⁵⁸ Id.

¹⁵⁹ De kiesdeler in 2021 is immers 69.485 stemmen, zie ook <https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2021/03/26/officialie-uitslag-tweede-kamerverkiezing-17-maart-2021>

¹⁶⁰ Het PERSPECTIEF-onderzoek, Perpectieven op de doodswens van ouderen die niet ernstig ziek zijn: de mensen en de cijfers, o.l.v. Dr. E. van Wijngaarden e.a., ZonMW, januari 2020, **Productie 23**, p. 163

¹⁶¹ Id.

¹⁶² Id.

¹⁶³ Id.

(Onwuteaka-Philipsen et al., 2017; Rurup, Onwuteaka-Philipsen, van der Wal, van der Heide, & van der Maas, 2005).¹⁶⁴

175. In de groep van betrokkenen met een doodswens is dus een zeer hoge behoefte aan de beschikbaarheid van een laatstewilmiddel gesignaleerd, ook met rustgevend effect en met oog op het kunnen uitoefenen van zelfbeschikking in de toekomst.

176. Ten aanzien van de groep mensen met een wens tot levensbeëindiging – de 10.156, eerder genoemd – is onderzoek gedaan naar de omschrijving van hun doodswens:

“De groep mensen met een wens tot levensbeëindiging kon zelf aangeven welke omschrijving van de doodswens het beste bij hen paste. Van deze respondenten koos het grootste deel (64%) voor ‘een wens om zelf mijn leven te beëindigen’ (zie tabel 6.4). Een kleiner deel (22%) koos voor ‘een wens om hulp bij zelfdoding te krijgen door een dokter’ en 14% zou hulp willen krijgen van een andere hulpverlener of naaste (zie tabel 6.3). 86% van de groep met een wens tot levensbeëindiging gaf aan dat zij in het afgelopen jaar serieus hadden overwogen hun leven te beëindigen en 44% rapporteerde concrete plannen of stappen (tegenover 33% van de gehele groep met actieve doodswens) zoals lidmaatschap van een belangengroep (17%) of het vastleggen van beslissingen met betrekking tot het levenseinde (11%) en het zoeken naar middelen voor levensbeëindiging (11%).”¹⁶⁵

Daaruit volgt wel dat een groot gedeelte van deze aanzienlijke groep ook *hulp* zou willen kunnen krijgen, die hen bij onverkorte handhaving van het verbod op hulp bij zelfdoding niet kan worden geboden.

177. Hoewel het rapport aldus een actieve behoefte aan regulering van hulp bij zelfdoding en toegang tot laatstewilmiddelen *náást* de bestaande WTL signaleerde, voor in elk geval (ruim) 75.000 ouderen en zelfs een schrijnende situatie voor (ruim) 10.000 ouderen, volgde ook gefundeerde kritiek op de onderzoeksopzet.¹⁶⁶ Deze kritiek leidt tot het vermoeden dat de groepen (veel) groter zijn en dat aldus de behoefte aan nadere regulering van het zelfverkozen levenseinde – en het niet langer onverkort kunnen handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding – nog veel groter is.

178. Meer in het bijzonder is door commentatoren wel opgemerkt dat door de keuze voor het bevragen van een groep van 55+’ers, zonder daarbinnen te differentiëren naar leeftijd, in het kwalitatieve onderzoek mogelijk vaker negatieve overwegingen ten aanzien van de levenseindewens naar voren zijn gekomen dan wanneer zou zijn gedifferentieerd naar – bijvoorbeeld – 70-plussers: “Het is ook waarschijnlijk dat de doodswens van mensen die angst hebben voor de toekomst veel meer fluctueert dan van mensen die hoofdzakelijk vanuit positieve overwegingen vinden dat hun leven voltooid is”.¹⁶⁷ Bij differentiatie zou mogelijk een nog grotere behoefte zijn aangetoond.

¹⁶⁴ Id.

¹⁶⁵ Id., p. 85

¹⁶⁶ Vlg. o.m. Wittebrood, Diesfeldt en Houwaart, Onderzoek naar ‘voltooid leven’ is een gemiste kans, Sociale Vraagstukken, 24 februari 2020, **Productie 25**

¹⁶⁷ Id.

179. Belangrijker nog is het kritiekpunt dat de vragenlijst die aan de respondenten is voorgesteld sterk de nadruk legde op 'lijden aan het leven', in combinatie met de relatief lage leeftijdsgrens.¹⁶⁸ Mogelijk levert dat een eenzijdig beeld op van een 'voltooid' leven. Bovendien geldt dat met deze bewoordingen de nadruk op het negatieve 'lijden' ligt, in plaats van de positievere notie over 'zelfbeschikking': *"De onderzoekers hebben zich vooral gericht op de vraag 'hoeveel ouderen hebben een serieuze doodswens' en – onterecht – niet op de vraag 'hoeveel ouderen vinden dat zij zelf mogen beslissen over hun leven en levenseinde'".*¹⁶⁹
180. Kortom: het onderzoek toont *nu* al een belangrijke en aanzienlijke behoefte aan, maar mogelijk zou bij een andere onderzoeksopzet en vraagstelling een nóg grotere behoefte bij gedifferentieerde groepen en een meer fundamentele, grotere, wens tot zelfbeschikking zijn blootgelegd. Dit toont in de visie van Eisers c.s. temeer aan dat de aanzienlijke groep die door Van Wijngaarden c.s. is blootgelegd niet kan worden gepasseerd.

Tussenconclusie: behoefte aan zelfbeschikking over het zelfverkozen levenseinde

181. Onderzoek van de laatste jaren, zowel in het kader van de evaluatie van de werking van de WTL alsook naar de noodzaak van verruiming van wettelijke mogelijkheden voor hulp bij zelfdoding, in het bijzonder ingeval van 'voltooid leven', toont aan dat een aanzienlijke maatschappelijke behoefte bestaat aan deze verruiming. Bovendien toont het onderzoek aan dat een aanzienlijke groep Nederlanders nu 'tussen wal en schip' valt en binnen de bestaande mogelijkheden niet geholpen kan worden in de verwezenlijking van hun zelfbeschikking over het eigen levenseinde. Daarnaast toont het onderzoek aan dat er groot draagvlak is voor verruiming van dergelijke mogelijkheden. De bestaande wet- en regelgeving knelt op ontoelaatbare wijze en Nederland steunt verandering.

IX. Een blik over de grens: recente uitspraken van Duitse en Oostenrijkse constitutionele hoven

182. Van belang is dat de onderhavige procedure niet op zichzelf staat, maar moet worden gezien in een bredere juridische ontwikkeling over het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde, het kunnen verkrijgen van middelen daartoe en het kunnen betrekken van naasten. In Duitsland¹⁷⁰ en in Oostenrijk¹⁷¹ hebben de hoogste constitutionele rechters zich over de materie uitgesproken en zij hebben – samengevat – bepaald dat het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde prevaleert boven overige belangen en niet illusoir mag zijn, zeker ingeval sprake is van een categoriaal verbod, zoals ook in Nederland. Deze rechtsontwikkeling is van belang voor beoordeling van onderhavige zaak.

Duitsland: uitspraak Bundesverfassungsgericht van 26 februari 2020

183. Voor de context is van belang dat Duitsland in art. 216 van het Strafgezetzbuch (StGB) een categoriaal verbod op levensbeëindiging op verzoek kent. Hulp bij zelfdoding als zodanig is in Duitsland lange tijd niet strafbaar geweest, als gevolg van het accessoriteitsbeginsel: als de principaal (degene die zichzelf het leven beneemt) niet strafbaar is, kan de deelnemer (hulpverlener) evenmin strafbaar zijn. Anders dan in Nederland bestaat in Duitsland geen verbod op hulp bij zelfdoding *sui generis*. In 2015 echter, introduceerde de Duitse wetgever art. 217 StGB, waarin "bedrijfsmatige bevordering van zelfdoding" strafbaar werd gesteld. Dat verbod zag niet zozeer op commercieel handelen, maar op het gestructureerd aanbieden van dergelijke dienstverlening. Het verbod werd geïntroduceerd als reactie op het ontstaan van verenigingen voor "Sterbehilfe", die

¹⁶⁸ Id.

¹⁶⁹ Id.

¹⁷⁰ BVerfG, 26 februari 2020, beëdigde vertaling gehecht als **Productie 26**

¹⁷¹ VerfGH, 11 december 2020, beëdigde vertaling gehecht als **Productie 27**

levenseindecounseling aanboden. In art. 217, tweede lid StGB werd nog wel een strafuitsluitingsgrond voor verwanten en naasten van de betrokkene opgenomen.¹⁷²

184. In februari 2020 verklaarde het Bundersverfassungsgericht te Karlsruhe (hierna: het Hof) dit verbod ongrondwettelijk, wegens strijd met het algemene persoonlijkheidsrecht uit art. 2, eerste lid jo art. 1, eerste lid Grundgesetz (hierna: GG).¹⁷³ Hierna volgen de belangrijkste conclusies, waarna de uitspraak uitvoeriger zal worden besproken.

- Het Hof oordeelde dat het algemene persoonlijkheidsrecht uit het GG als uiting van persoonlijke autonomie ook het recht op een zelfgekozen dood omvat.¹⁷⁴ In dat recht, zo oordeelde het Hof, ligt ook begrepen de vrijheid zich het leven te benemen. De beslissing van het individu om, overeenkomstig *zijn* opvatting van de kwaliteit van het leven en de zin van het eigen bestaan, een einde aan zijn leven te maken dient als uitgangspunt te worden geëerbiedigd als daad van autonome zelfbeschikking.¹⁷⁵
- Het Hof oordeelde voorts dat de vrijheid zich het leven te benemen ook de vrijheid omvat daarvoor bij derden hulp te zoeken en, voor zover deze wordt aangeboden, gebruik te maken van die hulp.¹⁷⁶
- Ook overheidsmaatregelen die een indirecte of feitelijke werking hebben, kunnen grondrechten beperken en dienen om die reden grondwettelijk voldoende gerechtvaardigd te zijn. Het Hof oordeelt dat het in art. 217, eerste lid StGB met straf bedreigde verbod op bedrijfsmatige bevordering van zelfdoding het voor suïcidewilligen feitelijk onmogelijk maakt om gebruik te maken van de door hen gekozen, bedrijfsmatig aangeboden hulp bij zelfdoding.¹⁷⁷
- Het Hof legt daarop een strikte proportionaliteitstoets aan, en oordeelt dat de eerbiediging van het fundamentele, mede het eigen levenseinde omvattende, zelfbeschikkingsrecht van degene die in eigen verantwoordelijkheid ervoor kiest zijn leven zelf te beëindigen, en daarvoor ondersteuning zoekt, *prevaleert*.¹⁷⁸ Hoewel beperkingen via het strafrecht in beginsel zijn toegestaan, dient de toegang tot vrijwillig beschikbaar gestelde hulp bij zelfdoding in individuele gevallen wel een reële mogelijkheid te blijven.¹⁷⁹
- Het Hof overweegt dat het eerder genoemde verbod de mogelijkheden van geassisteerde zelfdoding in een zodanige mate beperkt dat voor het individu feitelijk geen ruimte overblijft zijn grondwettelijk beschermde vrijheid uit te oefenen.¹⁸⁰ Het Hof benadrukt wel dat niemand kan worden verplicht hulp bij

¹⁷² Zie voor het voorgaande, onder meer, Gevers, Over hulp bij zelfdoding, Enkele gedachten naar aanleiding van de recente uitspraak van het Bundesverfassungsgericht, TvGR 2020(44), **Productie 28**, pp. 267-268

¹⁷³ BVerfG, 26 februari 2020, beëdigde vertaling gehecht als **Productie 26**

¹⁷⁴ Id., p. 1

¹⁷⁵ Id.

¹⁷⁶ Id.

¹⁷⁷ Id.

¹⁷⁸ Id.

¹⁷⁹ Id., p. 2

¹⁸⁰ Id.

zelfdoding te verlenen.¹⁸¹

185. In de zaak die leidde tot de uitspraak vocht een aantal klagers – individuele burgers, artsen en belangenorganisaties – de grondwettigheid van het verbod aan. Het Hof bespreekt eerst, uitvoerig, de ontvankelijkheid van de verscheidene klagers en de reikwijdte van hun grondwettelijke bezwaren.¹⁸²
186. Het Hof overweegt dan dat het in art. 217 StGB neergelegde verbod het in art. 2, eerste lid jo 1, eerste lid GG neergelegde algemene persoonlijkheidsrecht van suïcidewillige mensen, tot uitdrukking komend in het recht op een zelfgekozen dood, schendt.¹⁸³
187. In dat grondwetsartikel ligt besloten het recht om autonoom de beslissing te nemen het leven eigenhandig bewust en gewild te beëindigen, en bij de uitvoering van dat recht terug te grijpen op hulp van derden.¹⁸⁴ De eerbiediging en bescherming van de menselijke waardigheid en van de vrijheid zijn *fundamentele principes* van de constitutionele orde, die de mens begrijpt als een tot zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid bekwame persoonlijkheid.¹⁸⁵ Het algemene persoonlijkheidsrecht beschermt, aldus het Hof, als ‘ongenoemd’ vrijheidsrecht elementen van de persoonlijkheid die niet voorwerp zijn van de bijzondere grondwettelijke vrijheidsgaranties, maar daarvoor niet onderdoen in hun constitutieve betekenis voor de persoonlijkheid.¹⁸⁶
188. Het Hof overweegt dat de samenhang van dat algemeen persoonlijkheidsrecht met het in art. 1, eerste lid GG neergelegde beginsel van de onaantastbaarheid van de menselijke waardigheid maakt dat dit tegenover het staatsgezag eerbiediging en bescherming eist.¹⁸⁷ Het Hof overweegt dat, uitgaande van de voorstelling dat de mens zijn leven in vrijheid bepaalt en ontplooit, de garantie van de menselijke waardigheid in het bijzonder de eerbiediging van persoonlijke individualiteit, identiteit en integriteit omvat.¹⁸⁸ De onvervreembare waardigheid van de mens als persoon bestaat, aldus het Hof, daarin dat hij altijd als in eigen verantwoordelijkheid handelende persoonlijkheid erkend blijft.¹⁸⁹
189. Het Hof overweegt dat deze opvatting van autonome zelfbeschikking, die haar oorsprong vindt in de waardigheid van de mens, nader wordt geconcretiseerd in de omvang van garanties van het algemene persoonlijkheidsrecht.¹⁹⁰ Dat scheidt de basisvoorwaarden zodat het individu zijn identiteit en individualiteit autonoom kan vinden, ontwikkelen en eerbiedigen.¹⁹¹ Daarvoor is het vereist dat de mens naar eigen maatstaven over zichzelf kan beschikken en dat hem geen levenswijze worde opgedrongen die onherroepelijk in strijd is met het eigen zelfbeeld en zelfopvatting.¹⁹²

¹⁸¹ Id.

¹⁸² Id., o.m. pp. 3 t/m 54

¹⁸³ Id., p. 54, r.o.v. 202

¹⁸⁴ Id., r.o.v. 203

¹⁸⁵ Id., p. 55, r.o.v. 205

¹⁸⁶ Id.

¹⁸⁷ Id., r.o.v. 206

¹⁸⁸ Id.

¹⁸⁹ Id.

¹⁹⁰ Id., r.o.v. 207

¹⁹¹ Id.

¹⁹² Id.

190. Dat brengt het Hof bijgevolg tot overweging dat het algemene persoonlijkheidsrecht als uiting van persoonlijke autonomie ook een recht op een zelfverkozen dood, dat mede het recht op zelfdoding omvat, waarbij de grondwettelijke bescherming mede ziet op de vrijheid daarvoor bij derden hulp te zoeken en, voor zover deze wordt aangeboden, gebruik te maken van deze hulp.¹⁹³ De beslissing het eigen leven te beëindigen ziet het Hof als “van existentiële betekenis voor de persoonlijkheid van een mens” (weergegeven zonder verwijzing naar rechtspraak en literatuur):¹⁹⁴

“Ze is het uitvloeisel van de eigen zelfopvatting en een fundamentele uiting van de tot zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid bekwame persoon. Welke zin het individu in zijn leven ziet en of en om welke redenen een persoon zich kan voorstellen zijn leven zelf te beëindigen is onderhevig aan hoogstpersoonlijke voorstellingen en overtuigingen. Het besluit betreft fundamentele vragen van het menselijk bestaan en raakt als geen andere beslissing identiteit en individualiteit van de mens. Het algemene persoonlijkheidsrecht, tot uitdrukking komend in het recht op een zelfgekozen dood, omvat derhalve niet alleen het recht uit vrije wil levensbehoudende maatregelen af te wijzen en aldus een dodelijke ziekte toestand op zijn beloop te laten. Het recht op een zelfgekozen dood ziet tevens op de beslissing van het individu zijn leven eigenhandig te beëindigen. Het recht zichzelf het leven te nemen, waarborgt dat het individu overeenkomstig het eigen zelfbeeld autonoom over zichzelf kan beschikken en daarmee zijn persoonlijkheid kan eerbiedigen.”¹⁹⁵

191. In aanvulling op deze belangwekkende overweging, oordeelt het Hof dat het recht op een zelfgekozen dood als uiting van persoonlijke vrijheid niet beperkt is tot door anderen gedefinieerde situaties.¹⁹⁶ Het beschikkingsrecht over het eigen leven raakt het meest innerlijke domein van individuele zelfbeschikking, en is in het bijzonder niet beperkt tot ernstige of ongeneeslijke ziekte toestanden of bepaalde stadia van het leven of de ziekte.¹⁹⁷ Het beperken van bescherming van de persoonlijke autonomie tot bepaalde oorzaken en motieven is onverenigbaar met de grondwettelijke vrijheidsidee, nu daarin beoordeling van de motieven van suïcidewilligen en een inhoudelijke predispositie besloten ligt.¹⁹⁸ Die gedachte verdraagt zich, aldus het Hof, nog los van praktische bezwaren, niet met de voor de Grondwet bepaalde idee van waardigheid van de mens en vrije ontplooiing in zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid.¹⁹⁹ De verankering in de grondwet impliceert, zo oordeelt het Hof, dat de in eigen verantwoordelijkheid genomen beslissing over het eigen levenseinde geen motivering of rechtvaardiging behoeft.²⁰⁰ Bepalend is de wil van het grondrechtssubject, die gevrijwaard is van beoordeling aan de hand van externe normen.²⁰¹ Het Hof overweegt dat de zelfbeschikking over het eigen levenseinde tot het “hoogsteigen domein van de personaliteit van de mens” behoort, waarin hij vrij is zijn maatstaven te kiezen en daarnaar te beslissen; dat recht bestaat in ieder stadium van het menselijk bestaan.²⁰² Het Hof:

¹⁹³ Id., r.o.v. 208

¹⁹⁴ Id., r.o.v. 209

¹⁹⁵ Id.

¹⁹⁶ Id., r.o.v. 210

¹⁹⁷ Id.

¹⁹⁸ Id.

¹⁹⁹ Id.

²⁰⁰ Id.

²⁰¹ Id.

²⁰² Id.

“De beslissing van het individu overeenkomstig zijn opvatting van de kwaliteit van leven en de zin van het eigen bestaan een einde aan het eigen leven te maken, dient door staat en maatschappij als uitgangspunt te worden geëerbiedigd als daad van autonome zelfbeschikking.”²⁰³

192. Het Hof neemt afstand van de opvatting dat de betrokkene door zelfdoding ook afstand doet van de hem toekomende waardigheid, nu hij zijn eigenschap van subject zou opgeven.²⁰⁴ Hoewel het leven de vitale basis voor menselijke waardigheid vormt, kan niet de conclusie worden getrokken dat zelfdoding uit vrije wil in strijd zou zijn met die menselijke waardigheid.²⁰⁵ Het Hof acht de autonome beschikking over het eigen leven een directe uiting van de aan deze menselijke waardigheid inherente idee van autonome ontplooiing van de persoonlijkheid: “zij is een, zij het laatste, uiting van waardigheid”.²⁰⁶
193. Dan komt het Hof tot belangrijke overwegingen met betrekking tot de vrijheid bij derden hulp te zoeken en, voor zover die wordt aangeboden, gebruik te maken van die hulp. De grondwettelijke bescherming garandeert, aldus het Hof, de ontplooiing van de persoonlijkheid in het verkeer met derden die hunnerzijds in vrijheid handelen.²⁰⁷ Indien de uitoefening van een grondrecht afhankelijk is van de inschakeling van derden en indien de vrije ontplooiing van de persoonlijkheid afhangt van medewerking van een ander, beschermt het grondrecht tevens ertegen dat dit niet wordt beperkt door een verbod jegens derden in het kader van hun vrijheid ondersteuning aan te bieden.²⁰⁸
194. Het Hof overweegt dan dat het verbod neergelegd in art. 217 StGB ook inbreuk maakt op het algemene persoonlijkheidsrecht van de klagers die hulp wensen aan te zoeken – en niet alleen op de normadressaten van het verbod.²⁰⁹ Grondrechtelijke bescherming is immers niet beperkt tot direct gerichte inbreuken, maar strekt zich ook uit tot overheidsmaatregelen die een indirecte of feitelijke werking hebben.²¹⁰ Het verbod maakt het, aldus het Hof, feitelijk onmogelijk om gebruik te maken van de door deze klagers gekozen en aangeboden hulp bij zelfdoding.²¹¹ Het Hof overweegt dat het verbod op bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding, aldus de Duitse wetgever, beoogt een effectieve bescherming van zelfbeschikking en het grondrecht op *leven* te bereiken door een aanbod op hulp voor suïcidewilligen niet meer beschikbaar te laten zijn.²¹² Daarmee heeft het verbod, aldus het Hof, een werking die objectief de vrijheid beperkt zelfdoding te begaan. Het Hof overweegt daarover dat de betrokkene die zijn leven wil beëindigen door het verbod “is gedwongen uit te wijken naar alternatieven met het aanzienlijke risico dat hij zijn besluit niet kan realiseren doordat er feitelijk geen andere billijke mogelijkheden tot pijnloze en veilige zelfdoding beschikbaar zijn”.²¹³ Gelet op de existentiële betekenis die zelfbeschikking over het eigen leven toekomt en gezien het feit dat uitoefening van dat grondrecht door het verbod wordt bemoeilijkt, weegt deze inbreuk, zo overweegt het Hof, bijzonder

²⁰³ Id.

²⁰⁴ Id., r.o.v. 211

²⁰⁵ Id.

²⁰⁶ Id.

²⁰⁷ Id., r.o.v. 213

²⁰⁸ Id.

²⁰⁹ Id., r.o.v. 214

²¹⁰ Id., r.o.v. 215

²¹¹ Id., r.o.v. 216

²¹² Id., r.o.v. 217

²¹³ Id., r.o.v. 218

zwaar.²¹⁴

195. Na deze vaststellingen over de reikwijdte van bescherming van het grondrecht op eerbiediging van de persoonlijke autonomie, oordeelt het Hof dat de beperkingen die het verbod aanlegt niet gerechtvaardigd zijn.²¹⁵ Daartoe overweegt het Hof dat voor inbreuken op het algemene persoonlijkheidsrecht vanuit oogpunt van proportionaliteit verzwaarde rechtvaardigingseisen bestaan, in het bijzonder als het gaat om de omvang van garanties die specifieke samenhang vertonen met de garantie van de menselijke waardigheid.²¹⁶ Deze garanties reiken verder naar mate het individu zich meer binnen zijn intiemste privésfeer beweegt.²¹⁷
196. Het Hof overweegt in dat kader dat de in vrije verantwoordelijkheid genomen beslissing het eigen leven met behulp van derden te beëindigen zich niet beperkt tot de intiemste privésfeer, nu deze beslissing – met hoogstpersoonlijk karakter – in wisselwerking staat met anderen.²¹⁸ Wie bij uitvoering van zijn besluit tot zelfdoding gebruik wenst te maken van bedrijfsmatig aangeboden hulp van derden en om dergelijke ondersteuning vraagt, heeft effect op de maatschappij.²¹⁹ Daarvan gaan, aldus het Hof, voor- en nadien gevolgen uit die aanzienlijke risico's van oneigenlijk gebruik en bedreigingen voor de autonome zelfbeschikking van derden behelzen.²²⁰ Om die reden behoort een beoordeling naar strikte proportionaliteitsmaatstaven te worden aangelegd.²²¹ De eerbiediging van het fundamentele, mede het eigen levenseinde omvattende, zelfbeschikkingsrecht van degene die in eigen verantwoordelijkheid ervoor kiest zijn leven te beëindigen en daarvoor ondersteuning zoekt, conflicteert – aldus het Hof – met de plicht van de staat de autonomie van suïcidewilligen en ook het leven als rechtsgoed van hoge rang te beschermen. Dat brengt een taak van de wetgever mee dit spanningsveld op te heffen.²²² De wetgever dient te toetsen of de beperking voldoet aan (a) het vereiste van een legitiem doel van algemeen belang; (b) geschikt is om het doel te bereiken en de beperking moet (c) redelijk zijn.²²³
197. Het Hof overweegt dat het door de wetgever voorgestane doel van het verbod, het beschermen van de zelfbeschikking van het individu over zijn leven en daarmee het leven als zodanig, op zichzelf een legitiem doel betreft.²²⁴ De wetgever beoogde met het verbod ertegen te waken dat zelfdoding de schijn van normaliteit of zelfs van sociale wenselijkheid verkrijgt.²²⁵ Ook wenste de wetgever het risico op beïnvloeding door anderen bij de beslissing tot zelfdoding te beperken.²²⁶ Het Hof oordeelt dat dit laatste *op zichzelf* een grondwettelijk beschermingsbelang betreft.²²⁷ De staat dient ervoor zorg te dragen dat het besluit tot zelfdoding onder begeleiding inderdaad op vrije wil berust.²²⁸ Maar, de wetgever mag de beperking *niet*

²¹⁴ Id.

²¹⁵ Id, r.o.v. 220

²¹⁶ Id., r.o.v. 221

²¹⁷ Id.

²¹⁸ Id., r.o.v. 222

²¹⁹ Id.

²²⁰ Id.

²²¹ Id., r.o.v. 223

²²² Id., r.o.v. 224

²²³ Id., r.o.v. 225 - 226

²²⁴ Id., r.o.v. 227

²²⁵ Id., r.o.v. 229

²²⁶ Id., r.o.v. 230

²²⁷ Id., r.o.v. 231

²²⁸ Id., r.o.v. 232

aanleggen omdat zelfdoding en hulp daarbij in strijd zijn met de door de meerderheid van de maatschappij gehuldigde opvatting hoe om te gaan met het eigen leven, in het bijzonder op hogere leeftijd en in geval van ziekte.²²⁹ De wetgever mag daarom wel een ontwikkeling tegengaan die sociale pressie bevordert om zich het leven te benemen. Maar, dat betekent niet dat de wetgever mag nastreven dat het individu volledig vrij is van externe invloeden, deze horen nu eenmaal bij het leven en de daarbij behorende maatschappelijke dynamiek.²³⁰ De wetgever kan, zo oordeelt het Hof, wel voorzorgsmaatregelen treffen zodat personen in moeilijke levenssituaties niet in de situatie worden gebracht dat weigering van een suïcideaanbod van de kant van derden rechtvaardiging behoeft of ten aanzien daarvan expliciet een houding hoeven aannemen.²³¹

198. Ondanks het gebrek aan wetenschappelijk betrouwbare inzichten over de langetermijneffecten van toelating van bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding,²³² mocht de wetgever in dit geval in redelijkheid overwegen dat er van bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding zekere bedreigingen uitgaan voor de autonome zelfbeschikking over het eigen leven.²³³ Het Hof neemt daarbij uitgebreid in ogenschouw dat een besluit tot zelfdoding op een autonoom gevormde, vrije wil dient te berusten en dat dit vereist dat het individu zijn beslissing neemt op basis van een realistische, op het eigen zelfbeeld afgestemde afweging van voor en tegen.²³⁴ Deze beslissing moet bovendien vrij zijn van ontoelaatbare beïnvloeding of druk.²³⁵ Vrije wil bij het aanzoeken van bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding impliceert, aldus het Hof, ook een zekere duurzaamheid en innerlijke bestendigheid van de wens, om te verzekeren dat deze niet berust op een tijdelijke levenscrisis.²³⁶ Ook mag aandacht bestaan voor risico's gepaard gaand met psychiatrische problematiek.²³⁷ Daarbij behoort ook informatie te worden gegeven, om te waarborgen dat de betrokkene niet wordt geleid door onjuiste beoordeling, maar in staat wordt gesteld de eigen situatie realistisch en rationeel te beoordelen.²³⁸ Tegen die achtergrond, oordeelde het Hof, berustte de aanname van de wetgever dat de autonomie en daarmee het leven wordt bedreigd door een wettelijk niet beperkte bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding op een voldoende basis.²³⁹ Datzelfde geldt voor de, door het Hof uitvoerig besproken, beoordeling dat bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding vaste voet kan krijgen als normale vorm van levensbeëindiging die geschikt is sociale pressie te veroorzaken, in het bijzonder bij oude en zieke mensen.²⁴⁰ Dat brengt het Hof ertoe te oordelen dat, *bepaalde* beperkingen die strekken tot borging van een vrije beslissing op zichzelf gerechtvaardigd en geschikt kunnen zijn.²⁴¹
199. Echter, bij beoordeling van de *redelijkheid* van het verbod komt het Hof tot een andere uitkomst. Beperkingen zijn slechts redelijk indien de omvang van de belasting van het individu nog in redelijke verhouding staat tot de

²²⁹ Id., r.o.v. 234

²³⁰ Id., r.o.v. 235

²³¹ Id.

²³² Id., r.o.v. 238

²³³ Id., r.o.v. 239

²³⁴ Id., r.o.v. 240

²³⁵ Id., r.o.v. 243

²³⁶ Id., r.o.v. 244

²³⁷ Id., r.o.v. 245

²³⁸ Id., r.o.v. 246

²³⁹ Id., r.o.v. 247

²⁴⁰ Id., r.o.v. 248 - 259

²⁴¹ Id., r.o.v. 260

voor de openbaarheid voortvloeiende voordelen.²⁴² Het verbod als bedoeld in art. 217 StGB overstijgt echter die omvang. Het Hof oordeelt dat de strafbaarstelling tot gevolg heeft dat het recht op zelfdoding als uiting van het recht op een zelfgekozen dood in bepaalde gevallen feitelijk in belangrijke mate wordt ontbloot. De zelfbeschikking over het eigen levenseinde wordt daarmee voor een belangrijk deel buiten werking gesteld, hetgeen niet in overeenstemming is met de existentiële betekenis van dat grondrecht.²⁴³

200. Het Hof overweegt dat de door het verbod beschermde belangen toepassing van het strafrecht – ook in de vorm van abstracte risicodelicten – weliswaar *principieel* kunnen legitimeren, maar de wetgever mag niet vrijelijk beschikken over de straffeloosheid van zelfdoding en hulp daarbij als uiting van de grondwettelijk geboden erkenning van individuele zelfbeschikking. Het verbod beperkt de mogelijkheden van geassisteerde zelfdoding in zodanige mate dat voor het individu feitelijk geen ruimte overblijft zijn grondwettelijk beschermde vrijheid uit te oefenen.²⁴⁴ Het Hof overweegt daaromtrent:

“[...] Een tegen de autonomie gerichte bescherming van het leven is in strijd met de zelfopvatting van een gemeenschap waarin de waardigheid van de mens centraal staat in het waardestelsel en die zich daarmee verplicht de vrije menselijke persoonlijkheid als hoogste grondwettelijke waarde te eerbiedigen en te beschermen. Gelet op de existentiële betekenis die in verband met de autonome eerbiediging van de persoonlijkheid kan toekomen aan de vrijheid tot zelfdoding, dient de mogelijkheid hiertoe bij een realistische beschouwing altijd te zijn gegarandeerd.”²⁴⁵

201. Tegen die achtergrond oordeelt het Hof dat het absolute verbod de zelfbeschikking van het individu op het gebied van geassisteerde zelfdoding volledig opschort, door het besluit tot zelfdoding te onderwerpen aan een onweerlegbare algemene verdenking van gebrek aan vrijheid en reflectie.²⁴⁶ De beperking mag er niet toe leiden dat het individu wordt gedwongen tot een leven dat in strijd is met zijn zelfbeeld en zijn zelfopvatting.²⁴⁷ Het bestreden verbod is, aldus het Hof, disproportioneel voor zover en zolang resterende opties slechts een theoretisch, maar geen daadwerkelijk vooruitzicht op zelfbeschikking bieden. Die werking wordt, zo overweegt het Hof, juist versterkt doordat er voor het individu in veel situaties los van het bedrijfsmatige aanbod van hulp bij zelfdoding geen betrouwbare, reële mogelijkheden overblijven een besluit tot zelfdoding uit te voeren.²⁴⁸

202. Het Hof overweegt daarbij dat noch de straffeloos blijvende hulp bij zelfdoding in *individuele gevallen* – zoals in Duitsland *niet* strafbaar is – noch het aanbod van palliatieve geneeskunde of de beschikbaarheid van aanbod van hulp bij zelfdoding in het buitenland ertoe bijdragen de grondwettelijk geboden zelfbeschikking aan het einde van het leven voldoende te effectueren.²⁴⁹ Het Hof neemt daarbij, uitvoerig, in aanmerking dat in Duitsland artsen ook in individuele gevallen in overwegende mate niet bereid zijn tot het verlenen van hulp bij zelfdoding en ook niet kunnen worden verplicht tot het verlenen van hulp bij zelfdoding in individuele

²⁴² Id., r.o.v. 264

²⁴³ Id.

²⁴⁴ Id., r.o.v. 267

²⁴⁵ Id., r.o.v. 277

²⁴⁶ Id., r.o.v. 279

²⁴⁷ Id.

²⁴⁸ Id., r.o.v. 280

²⁴⁹ Id., r.o.v. 282

gevallen, mede gelet op het beroepsrechtelijke verbod daartoe.²⁵⁰ Palliatieve zorg is evenmin een alternatief, mede omdat het geen correctief betreft voor de beperking van in vrije zelfbeschikking genomen besluiten tot zelfdoding.²⁵¹ Ten aanzien van eventuele mogelijkheden in het buitenland, overweegt het Hof dat de staat noodzakelijke grondrechtelijke bescherming binnen de *eigen* rechtsorde dient te garanderen.²⁵²

203. Een belangrijke overweging van het Hof vormt in dit kader nog dat de bescherming van derden niet geschikt is de vanuit het verbod uitgaande beperking van individuele zelfbeschikking te rechtvaardigen. De autonomie van de persoon dient gerespecteerd te blijven: "Doelen verband houdend met de bescherming van derden, bijvoorbeeld voorkoming van imitatie-effecten of indamming van een aanzuigende werking van het bedrijfsmatige aanbod van hulp bij zelfdoding op personen die vanwege hun wankelbare zelfbeschikking bescherming behoeven, kunnen bijgevolg weliswaar ten principale suïcidepreventief handelen legitimeren, maar ze rechtvaardigen niet dat het individu de feitelijke ontbloting van het recht op zelfdoding hoeft te accepteren".²⁵³

204. Het Hof wijdt vervolgens uitgebreide beschouwingen aan de toelaatbaarheid van deze beoordeling in het licht van het, hiervoor uitvoerig besproken, EVRM. Het Hof overweegt daaromtrent met een beroep op *Haas*, dat het recht van het individu te beslissen hoe en wanneer hij zijn leven wenst te beëindigen een aspect vormt van het recht op bescherming van zijn privésfeer op grond van art. 8 EVRM.²⁵⁴ Het Hof oordeelt dat beperkingen om redenen verband houdend met de bescherming van het leven van derden zijn toegestaan, maar dat het EHRM verdragsstaten een aanzienlijke oordeels- en beslissingsvrijheid toedicht.²⁵⁵ Het Hof overweegt met betrekking tot het EVRM:

"Het in art. 2 EVRM gegarandeerde recht op leven verplicht de staten kwetsbare personen te beschermen - mede tegen handelingen waarmee ze zichzelf in gevaar brengen - en te voorzien in een procedure die waarborgt dat de beslissing het eigen leven te beëindigen, daadwerkelijk in overeenstemming is met de vrije wil van de betrokkene (vgl. [Haas, paras.] 54, 58). Anderzijds benadrukt het Europees Hof voor de Rechten van de Mens evenwel tevens dat het recht zelf te beslissen wanneer en op welke wijze het eigen leven zal eindigen, niet slechts theoretisch of schijnbaar (merely theoretical or illusory) mag bestaan {vgl. [Haas, paras.] 59 e.v.}.²⁵⁶

205. Op grond van zijn analyse van het EVRM en de rechtspraak van het EHRM komt het Hof dan ook tot het oordeel dat het recht van het individu te beslissen wanneer en hoe hij zijn leven wenst te beëindigen door het EHRM wordt erkend als uiting van het recht op bescherming van de privésfeer op grond van art. 8, eerste lid EVRM. Dat recht mag weliswaar worden beperkt om redenen verband houdend met de bescherming van het leven van derden, maar dat recht mag niet volledig buiten werking worden gesteld.²⁵⁷

²⁵⁰ Id., r.o.v. 284 - 297

²⁵¹ Id., r.o.v. 298

²⁵² Id., r.o.v. 300

²⁵³ Id., r.o.v. 301

²⁵⁴ Id., r.o.v. 304

²⁵⁵ Id., r.o.v. 305

²⁵⁶ Id., r.o.v. 305

²⁵⁷ Id., r.o.v. 303

206. Het Hof oordeelt daarom dat de inbreuken op grondrechten niet gerechtvaardigd zijn. Daartoe overweegt hij ten aanzien van de klagers die bereid zijn tot verlening van hulp bij zelfdoding als volgt:

“De inbreuken op de grondrechten zijn niet gerechtvaardigd. Het verbod op bedrijfsmatige bevordering van zelfdoding schendt vanwege zijn onverenigbaarheid met het algemene persoonlijkheidsrecht van autonoom suïcidewillige personen [...] objectief constitutioneel recht en is dientengevolge tevens nietig tegenover degenen op wie het verbod direct ziet [...]. De als uiting van het recht op een zelfgekozen dood grondrechtelijk beschermde vrijheid van het individu zichzelf het leven te nemen met ondersteuning en onder begeleiding van derden die bereid zijn tot hulp, is inhoudelijk afhankelijk van de grondrechtelijke bescherming van hulp bij zelfdoding. De beslissing tot zelfdoding is voor de uitvoering hiervan niet slechts in feitelijk opzicht ervan afhankelijk dat derden bereid zijn gelegenheid tot zelfdoding te bieden, te verschaffen of te bemiddelen. De derden dienen hun bereidheid tot hulp bij zelfdoding tevens rechtens te mogen effectueren. Anders zou het recht van het individu op zelfdoding feitelijk inhoudsloos zijn. [...] De grondwettelijke bescherming [van het recht] op een zelfgekozen dood werkt pas doordat twee personen grondrechten op een wijze kunnen uitoefenen die op een gemeenschappelijk doel is gericht, hier de uitvoering van de wens tot geassisteerde zelfdoding. Met de garantie van het recht op zelfdoding correspondeert derhalve tevens een overeenkomstig ruime grondrechtelijke bescherming van het handelen van de suïcidehulpverlener.”²⁵⁸

207. De conclusie is aldus dat het verbod op bedrijfsmatige hulp bij zelfdoding zowel ten opzichte van de personen die uit vrije wil ervoor kiezen hun leven te beëindigen als ten opzichte van tot hulp bereidwillige derden ongrondwettelijk wordt geacht. Een verbod is in strijd met het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde en in strijd met de notie van persoonlijke autonomie.
208. Dat brengt evenwel niet mee dat geen enkele beperking zou zijn toegestaan, zij het dat daar terughoudend mee moet worden omgegaan gelet op de grondwettelijke erkenning van het individu als een tot zelfbeschikking bekwaam mens.²⁵⁹ Zo wijst het Hof op de mogelijkheid van procedurele beschermingsmechanismen, of een goedkeuringsvoorbehoud die de betrouwbaarheid van het aanbod van hulp bij zelfdoding waarborgt.²⁶⁰ Het Hof oordeelt evenwel in niet mis te verstane bewoordingen dat het is uitgesloten de toelaatbaarheid van hulp bij zelfdoding te onderwerpen aan materiële criteria, door deze bijvoorbeeld te laten afhangen van het bestaan van een ongeneeslijke of dodelijk verlopende ziekte.²⁶¹ Elke regulatieve beperking dient te waarborgen dat deze ook *feitelijk* voldoende ruimte laat voor uitoefening en effectivering van het grondwettelijk beschermde recht van het individu op grond van een vrije beslissing met ondersteuning van derden uit het leven te stappen.²⁶²

Oostenrijk: uitspraak Verfassungsgerichtshof van 11 december 2020

209. Ook in Oostenrijk heeft het Verfassungsgerichtshof te Wenen, de hoogste constitutionele rechter (hierna: het Hof), zich uitgesproken over de kwestie, waarbij hij het aldaar geldende verbod op hulp bij zelfdoding heeft vernietigd vanwege ongrondwettigheid.²⁶³

²⁵⁸ Id., r.o.v. 331

²⁵⁹ Id., r.o.v. 338

²⁶⁰ Id., r.o.v. 339

²⁶¹ Id., r.o.v. 340

²⁶² Id.

²⁶³ VerfGH, 11 december 2020, beëdigde vertaling gehecht als **Productie 27**

210. In Oostenrijk is levensbeëindiging op verzoek strafbaar volgens art. 77 van het Strafgesetzbuch (hierna: StGB). In art. 78 StGB werd niet slechts het aanzetten tot zelfdoding, maar ook het *verlenen van hulp bij zelfdoding* strafbaar gesteld.
211. Het Hof acht de strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding in strijd met het in art. 8, eerste lid EVRM besloten liggende recht op eerbiediging van het privéleven, alsook met het gelijkheidsbeginsel en het uit dat samenstel volgende recht op vrije zelfbeschikking. Dat recht op vrije zelfbeschikking omvat zowel het recht op inrichting van het leven als het recht op een menswaardig sterven. Het verbod om daarbij hulp aan te zoeken en te verkrijgen van een bereidwillige derde is daarmee strijdig.
212. Namens verscheidene verzoekers werd de grondwettigheid van beide artikelen betwist. Het Hof wijdt uitvoerige overwegingen aan de ontvankelijkheid van de verzoekers, en komt tot het oordeel dat zij ontvankelijk zijn nu zij rechtstreeks in hun belangen worden geraakt en dat bezwaarlijk kan worden afgewacht dat zij een strafproces uitlokken om een verzoek om ongrondwettigverklaring te doen.²⁶⁴
213. Het Hof overweegt dat verzoekers aanvoeren dat de bepaling van art. 78 StGB ongrondwettig is in verband met een schending van het grondwettelijk gegarandeerde recht op eerbiediging van de menselijke waardigheid overeenkomstig art. 1 Handvest van de grondrechten van de Europese Unie (HGEU), op leven overeenkomstig art. 2 EVRM en art. 2 HGEU, op eerbiediging van het privé- en familieleven overeenkomstig art. 8 EVRM en art. 7 HGEU, op gelijkheid van alle staatsburgers voor de wet overeenkomstig art. 7, eerste lid Bundes-Verfassungsgesetz (B-VG) en art. 2 Staatsgrundgesetz (StGG), op vrijheid van gedachten, geweten en godsdienst overeenkomstig art. 9 EVRM en art. 10, eerste lid HGEU, alsmede van het recht overeenkomstig art. 3 EVRM en art. 4 HGEU niet te worden onderworpen aan onmenselijke of vernederende behandelingen, met schending van het discriminatieverbod overeenkomstig art. 14 EVRM en art. 21 HGEU, alsmede met schending van het bepaaldheidsgebod overeenkomstig art. 18 B-VG.²⁶⁵ Daarbij voeren verzoekers aan dat de oorsprong van de strafbepaling in de christelijke ethiek ligt, dat zij strijdig is met de opvatting van een meerderheid van de Oostenrijkse bevolking, alsmede het in internationaal opzicht grote aantal zelfdodingen en mislukte – veelal aan ernstige gevolgen verbonden – pogingen daartoe in Oostenrijk. Het EVRM is daarbij een 'living instrument' en het EHRM neemt bij zijn beoordeling ook statistische gegevens in acht. Deze (gewijzigde) omstandigheden dienen in aanmerking te worden genomen.²⁶⁶
214. Verzoekers voeren aan dat juist het aantal zelfdodingen aantoont dat art. 78 StGB niet geschikt is een zinvolle bijdrage te leveren ter voorkoming van zelfdoding. De strafbaarstelling leidt er, aldus verzoekers, vooral toe dat lijdende mensen worden gedwongen onterende situaties te verdragen of, met het risico van strafbaarheid voor de helpers, gebruik te maken van euthanasie in het buitenland. Zij geven aan dat dit meebrengt dat de betrokkene wordt gedwongen het moment van zijn dood te vervroegen. Daarbij is de strafbepaling van art. 78 StGV onredelijk en kan de grondwettelijke inbreuk aldus niet dragen. De gronden van voorkoming van misbruik snijden daarbij geen hout en alternatieven zijn ontoereikend. Daarbij bestaat er in de vorm van

²⁶⁴ Id., onder IV. Overwegingen en onder A. Ten aanzien van de ontvankelijkheid

²⁶⁵ Id., onder IV. Overwegingen en onder B. Ten aanzien van de feiten

²⁶⁶ Id.

natriumpentobarbital een middel dat een zekere, pijnloze en voor de betrokkene niet ontorende zelfdoding mogelijk maakt.²⁶⁷

215. Daar komt bij dat noch uit art. 2 EVRM noch uit art. 8 EVRM of enig ander grondrecht kan worden afgeleid dat de staat euthanasie moet verbieden, en evenmin dat het individu verplicht is 'om te leven en te lijden'. Verzoekers voeren aan dat het zelfbeschikkingsrecht voor het individu behoort te prevaleren boven de beschermingsplicht. Decriminalisering is beter dan een verbod in staat een bijdrage te leveren aan daling van het aantal zelfdoden. Net als legalisering van abortus, kan decriminalisering van hulp bij zelfdoding bijdragen aan het voorkomen van emotioneel en psychisch lijden alsmede gezondheidsrisico's. Ten slotte voeren verzoekers aan dat de strafbepaling te ruim is geformuleerd.²⁶⁸
216. Het Hof overweegt dat de Bondsregering hiertegen inbrengt dat uit genoemde verdragsinstrumenten geen recht op euthanasie of een positieve beschermplicht kan worden afgeleid. Het recht op eerbiediging van de menselijke waardigheid uit art. 1 HGEU garandeert bovendien geen opzichzelfstaand subjectief recht. Daarbij geldt bovendien dat art. 78 StGB geen recht van de Unie ten uitvoer brengt en het HGEU bijgevolg toepassing mist. De Bondsregering acht de inbreuk op art. 8, eerste lid EVRM gerechtvaardigd vanwege zwaarwegende algemene belangen, gelet op de beschermingsplicht uit art. 2 EVRM jegens kwetsbare personen en gezien de appreciatiemarge. Zelfs als die doelen door andere maatregelen kunnen worden bereikt, maakt dat de bepaling nog niet ongrondwettig. De strafbepaling heeft daarenboven juist privilegiërende werking ten opzichte van andere levensdelicten. Van discriminatie of schending van het bepaaldheidsgebod is, aldus de Bondsregering, geen sprake.²⁶⁹
217. Het Hof overweegt dat art. 78 StGB behulpzaamheid aan zelfdoding verbiedt en met gevangenisstraf bedreigt. Uit de wetsgeschiedenis volgt, aldus het Hof, dat het delict apart strafbaar is gesteld omdat moeilijk onderscheid kon worden gemaakt met levensbeëindiging op verzoek.²⁷⁰ Het Hof overweegt dat de strafbepaling *sui generis* is, nu zelfdoding op zichzelf strafbaarheid ontbeert en de bepalingen betreffende deelneming daaraan aldus niet van toepassing zijn.²⁷¹ Het bestanddeel 'hulp verlenen' ziet op elke causale handeling die bijdraagt aan de zelfdoding. Het is niet vereist dat de uitvoering zonder verlening van hulp onmogelijk zou zijn geweest, maar veeleer volstaat het dat de zelfdoding op enigerlei wijze wordt vereenvoudigd of bevorderd.²⁷² Het Hof wijdt voorts enige beschouwingen aan de voor artsen geldende verplichtingen.²⁷³
218. Het Hof laat zich expliciet alleen uit over de strafbepaling als bedoeld in art. 78 StGB en niet over de levensbeëindiging op verzoek uit art. 77 StGB. Het overweegt daartoe dat voorwaarde voor de democratische rechtsstaat de vrijheid en gelijkheid van alle mensen betreft, deze dat wordt beschermd door het B-VG. Het Hof overweegt dat dit door meerdere grondwettelijke garanties wordt geconcretiseerd, in het bijzonder door het recht op eerbiediging van het privéleven uit art. 8 EVRM en het recht op leven overeenkomstig art. 2

²⁶⁷ Id.

²⁶⁸ Id.

²⁶⁹ Id.

²⁷⁰ Id, onder 3.1

²⁷¹ Id., onder 3.2

²⁷² Id.

²⁷³ Id., onder 3.3 – 3.7

EVRM.²⁷⁴ Ook benoemt het Hof het gelijkheidsbeginsel uit art. 2 StGG en art. 7, eerste lid B-VG. Uit deze bepalingen volgt, aldus het Hof, het grondwettelijk gegarandeerde recht op vrije zelfbeschikking. Dat recht op vrije zelfbeschikking omvat zowel het recht op inrichting van het leven als het recht op een menswaardig sterven.

219. Overeenkomstig art. 8 EVRM, zo oordeelt het Hof, heeft eenieder recht op eerbiediging van zijn privéleven.²⁷⁵ Een inbreuk op de uitoefening van dat recht is slechts toegestaan voor zover bij wet voorzien, en de inbreuk een maatregel behelst die in een democratische samenleving noodzakelijk is met oog op een van de legitieme beperkingsdoelen.
220. In de overwegingen van het EHRM in de zaak *Pretty* ligt, aldus het Hof, besloten dat sprake is van een inbreuk op het recht op eerbiediging van het privéleven indien niet wordt voldaan aan de door de suïcidewillige geuite wens een in zijn ogen uiterst onwaardige en met moeiten verbonden leven met medewerking van een derde te beëindigen.²⁷⁶ Het Hof overweegt dat het EHRM, zonder het grondbeginsel van onschendbaarheid van het door het EVRM beschermde leven af te wijzen, heeft gerespecteerd dat veel mensen in een tijd van toenemende medische complexiteit en een langere levensverwachting vrezen op hogere leeftijd of in situaties van gevorderde lichamelijke of geestelijke zwakte - die in tegenspraak zijn met hun voorstellingen van zichzelf en hun persoonlijke identiteit - gedwongen te zijn om door te leven.²⁷⁷
221. Het Hof overweegt dat tegen die achtergrond in de zaak *Haas* werd bepaald dat het recht van een persoon zelf te beslissen wanneer en op welke wijze zijn leven moet eindigen - mits hij hierbij in staat is hierover een vrije beslissing te nemen en dienovereenkomstig te handelen - een aspect van zijn recht op eerbiediging van het privéleven op grond van art. 8 EVRM is. Dat recht mag, aldus ook het Hof, niet slechts theoretisch of zelfs fictief worden gegarandeerd.²⁷⁸ Tegelijkertijd, zo oordeelt het Hof, heeft het EHRM bepaald dat evenzeer het recht op leven overeenkomstig art. 2 EVRM mede in aanmerking moet worden genomen. De overheid is in dat kader verplicht kwetsbare personen te beschermen tegen handelingen waardoor ze hun eigen leven in gevaar brengen, en de zelfdoding van een individu te voorkomen indien diens beslissing dienaangaande niet vrij of niet met volledige kennis van omstandigheden is genomen.²⁷⁹
222. In de rechtspraak van het EHRM, zo overweegt het Hof, wordt erkend dat de staat een aanzienlijke speelruimte heeft met betrekking tot het recht van een individu zelf te beschikken over het moment en de wijze van zijn levenseinde. Voor staten met een liberale aanpak geldt, aldus het Hof, volgens het EHRM een plicht passende maatregelen in verband met uitvoering en adequate voorzieningen tegen misbruik te treffen, in het bijzonder als het gaat om voorzieningen die garanderen dat de beslissing daadwerkelijk in overeenstemming is met de vrije wil van de suïcidewillige.²⁸⁰ Het Hof overweegt dat uit art. 2 EVRM onder bepaalde, gekwalificeerde omstandigheden ook een plicht vloeit tot treffen van beschermende maatregelen

²⁷⁴ Id., onder 5

²⁷⁵ Id., onder 5.1

²⁷⁶ Id.

²⁷⁷ Id.

²⁷⁸ Id.

²⁷⁹ Id.

²⁸⁰ Id.

ten gunste van personen die blootstaan aan het risico van zelfdoding. Maar, zo oordeelt het Hof, daaronder valt niet de bescherming tegen een vrij gewenste zelfdoding.²⁸¹

223. Het Hof leidt uit het gelijkheidsbeginsel af dat een recht van het individu op zelfbeschikking bestaat met betrekking tot de inrichting van zijn leven en de beslissing over (het moment van) menswaardig sterven.²⁸² Het gelijkheidsbeginsel, met de elementaire strekking dat eenieder voor de wet gelijk is, heeft immers als voorwaarde dat ieder mens als individueel wezen per definitie verschillend is. Het stelsel van grondrechten garandeert de vrijheid van de mens, die in zijn personaliteit en individualiteit verantwoordelijk is voor zichzelf.²⁸³
224. Het Hof overweegt dat tot de vrije zelfbeschikking niet alleen de beslissing hoe het individu zijn leven inricht en leidt, maar ook de beslissing of en om welke redenen een individu zijn leven waardig wil beëindigen. Dat hangt af van de overtuigingen en voorstellingen van elk individu en behoort tot zijn autonomie.²⁸⁴ Dat brengt mee dat het recht op vrije zelfbeschikking niet alleen de beslissing en het handelen van de suïcidewillige zelf omvat, maar ook het recht op gebruikmaking van de hulp van een (hiertoe bereidwillige) derde.²⁸⁵ Het Hof overweegt dat de betrokkene immers vaak kan zijn aangewezen op de hulp van derden. De suïcidewillige heeft dienovereenkomstig het recht op een zelfgekozen, waardige dood; hiertoe moet hij de mogelijkheid hebben gebruik te maken van de hulp van een hiertoe bereidwillige derde.²⁸⁶
225. Naar het oordeel van het Hof kan het verbod van zelfdoding met hulp van een derde een bijzonder ernstige inbreuk op het recht van het individu behelzen.²⁸⁷ Nu de strafbepaling zelfdoding met hulp van een derde zonder uitzondering verbiedt, kan deze strafbepaling het individu eventueel nopen tot een mensonwaardige vorm van zelfdoding, indien hij zich uit vrije wil in een situatie bevindt waarin een autonoom leven in persoonlijke integriteit en identiteit, en daarmee in waardigheid, voor hem niet meer gegarandeerd is.²⁸⁸
226. Als de rechtsorde het toestaat dat een betrokkene zijn leven *met* hulp op een door hem gekozen moment waardig, vrij en autonoom kan beëindigen, kan dit ertoe leiden dat hiervoor voor betrokkene juist een langer leven mogelijk wordt gemaakt én hij zich niet gedwongen ziet zijn leven voortijdig, op een mensonwaardige manier te beëindigen. Met andere woorden, zo overweegt het Hof, kan de betrokkene tijd winnen. De strafbepaling ontnemt in dit verband het individu uiteindelijk de mogelijkheid zelf te beschikken over zijn waardige dood.²⁸⁹
227. Aan het voorgaande doet, aldus het Hof, niet af dat de voor artsen geldende bepalingen palliatief-medische maatregelen bij stervenden mogelijk maken, nu die bepaling pas van toepassing is op een moment waarop het stervensproces in hoofdzaak onder verantwoordelijkheid van de arts valt.²⁹⁰

²⁸¹ Id., onder 5.2

²⁸² Id., onder 5.3

²⁸³ Id.

²⁸⁴ Id., onder 6

²⁸⁵ Id.

²⁸⁶ Id.

²⁸⁷ Id., onder 7

²⁸⁸ Id.

²⁸⁹ Id.

²⁹⁰ Id.

228. Evenmin slaagt het standpunt van de Bondsregering dat aan de wetgever grote rechtspolitieke ruimte toekomt bij regelingen betreffende euthanasie. De strafbepaling raakt immers aan de existentiële beslissing over de inrichting van het leven en het sterven, en raakt daarmee heel wezenlijk aan het zelfbeschikkingsrecht van het individu. In dat opzicht heeft de wetgever juist *niet* die ruimte.²⁹¹
229. Het Hof oordeelt dat het bij de constitutioneelrechtelijke beoordeling van de strafbepaling niet gaat om de afweging tussen enerzijds de bescherming van het leven van de suïcidewillige en anderzijds diens zelfbeschikkingsrecht. *Als* vaststaat dat het besluit tot zelfdoding berust op vrije wil, *dient* de wetgever dat te respecteren. Het is, aldus het Hof, in de kern verkeerd om uit art. 2 EVRM een plicht om te leven af te leiden, en te stellen dat die beschermingsverplichting op het grondrechtssubject ziet.²⁹²
230. Het Hof overweegt dat zowel de bescherming van het leven als het recht op zelfbeschikking de wetgever verplichten de hulp van een derde bij zelfdoding toe te staan, voor zover het besluit berust op vrije zelfbeschikking.²⁹³ Daarbij dient de wetgever ook in acht te nemen dat er voor de helpende derde voldoende grond bestaat dat de suïcidewillige daadwerkelijk een op vrije zelfbeschikking gebaseerde beslissing tot zelfdoding heeft genomen.²⁹⁴ Het Hof wijst in dit verband op regelingen over de geneeskundige behandeling of de afwijzing van medische behandeling, waarin besloten ligt dat de wetgever ook in verband met het levenseinde het zelfbeschikkingsrecht van het individu erkent.²⁹⁵ Het Hof wijst erop dat het in beginsel niet uitmaakt of deze zelfbeschikking nu ziet op eerder genoemde geneeskundige behandelingen of het afwijzen van levensverlengende of levensbehoudende medische maatregelen, of op het met gebruikmaking van een derde in de uitoefening van zijn zelfbeschikkingsrecht zijn leven te beëindigen in de door de suïcidewillige beoogde waardigheid.²⁹⁶ Het is, aldus het Hof, veeleer bepalend dat de desbetreffende beslissing wordt genomen op basis van vrije zelfbeschikking. Het is naar het oordeel van het Hof in strijd met de betekenis van vrije zelfbeschikking dat de strafbepaling elke hulp in verband met zelfdoding verbiedt.²⁹⁷
231. Het Hof sluit de ogen niet voor de invloed op vrije zelfbeschikking van diverse sociale en economische omstandigheden. Om die reden dient de wetgever (mede) te voorzien in borgingsinstrumenten om misbruik te voorkomen, zodat de betrokken persoon zijn beslissing niet neemt onder invloed van derden.²⁹⁸ Ook wijst het Hof erop dat er maatregelen noodzakelijk zijn om verschillen in levensomstandigheden van betrokkenen teniet te doen en ook om palliatief-medische zorg voor eenieder toegankelijk te maken. Niettemin benadrukt het Hof dat de vrijheid van het individu *zelf* te beschikken over zijn leven in integriteit en identiteit, en daarmee te beslissen zijn leven te beëindigen, niet zonder meer mag worden afgewezen.²⁹⁹
232. Het Hof overweegt dat het onder bepaalde omstandigheden moeilijk mag zijn vast te stellen of vrije zelfbeschikking ten grondslag ligt aan het besluit van een suïcidewillige zijn leven met behulp van een derde

²⁹¹ Id., onder 8

²⁹² Id., onder 9

²⁹³ Id., onder 10

²⁹⁴ Id.

²⁹⁵ Id., onder 11.1 – 11.4

²⁹⁶ Id., onder 11.5

²⁹⁷ Id., onder 12

²⁹⁸ Id., onder 13

²⁹⁹ Id., onder 14

te beëindigen, maar dat mag niet worden gebruikt als rechtvaardiging om door een algeheel verbod elke verlening van hulp bij zelfdoding te verbieden en daarmee het recht van de tot vrije zelfbeschikking in eigen verantwoordelijkheid bekwame mens af te wijzen.³⁰⁰ Nu de strafbepaling dat ten aanzien van hulp bij zelfdoding wel doet, behelst deze, aldus het Hof, een schending van het recht op vrije zelfbeschikking zoals dit kan worden afgeleid uit de federale Grondwet.³⁰¹

233. Het voorgaande laat volgens het Hof de strafbepaling betreffende het aanzetten tot zelfdoding onverlet. De grondrechtelijke bescherming gaat slechts op indien de beslissing van de suïcidewillige vrij en zonder beïnvloeding is genomen. Bij aanzetten tot zelfdoding is *a priori* niet voldaan aan die voorwaarde, waardoor het recht op eerbiediging van het privéleven overeenkomstig art. 8 EVRM of enig ander grondwettelijk gegarandeerd recht niet is geschonden.³⁰²

X. Juridisch kader: onrechtmatige daad ex artikel 6:162 BW/onrechtmatige overheidsdaad

234. Zoals in deze dagvaarding uitgebreid toegelicht en onderbouwd, is het onverkort handhaven van het bestaande verbod op hulp bij zelfdoding door de Staat onrechtmatig. Het onverkort handhaven van het bestaande verbod door de Staat is direct in strijd met het recht op zelfbeschikking, ingebed in het door de Hoge Raad erkende algemene persoonlijkheidsrecht en met rechtstreeks werkende bepalingen van internationaal recht, in het bijzonder het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer.

235. Met de Duitse en Oostenrijkse hoven moet worden aangenomen dat in het algemeen persoonlijkheidsrecht en de voorgenoemde verdragsbescherming besloten ligt dat de beslissing om het leven bewust en gewild te beëindigen wordt beschermd, als fundamenteel principe van de rechtsorde, die de mens begrijpt als een tot zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid bekwame persoonlijkheid. Met de Duitse en Oostenrijkse hoven moet worden onderkend dat de werking daarvan van betekenis ontbloomt is als zij niet in een dynamiek met anderen wordt begrepen, in het bijzonder anderen die tot het verlenen van hulp vrijwillig bereid zijn. De beslissing het eigen leven te beëindigen is het uitvloeisel van de eigen zelfopvatting en een fundamentele uiting van de tot zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid bekwame persoon. Het recht om daartoe over te gaan waarborgt dat een individu overeenkomstig zijn eigen zelfbeeld autonoom over zichzelf kan beschikken en daarmee zijn persoonlijkheid kan eerbiedigen. Beperking daarvan in de vorm van een ongeclausuleerd verbod is onverenigbaar met dat fundamentele uitgangspunt en levert een schending op van het algemeen persoonlijkheidsrecht en van het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Het verbod op hulp bij zelfdoding maakt een inbreuk op deze rechten, alsmede op het recht van diegenen die juist vrijwillig bereid zijn tot het verlenen van hulp. Het verbod, zoals dat thans onverkort wordt gehandhaafd, maakt het feitelijk onmogelijk om het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde uit te oefenen, althans in ieder geval op een waardige, menselijke manier en met betrokkenheid van dierbaren. Dat betekent feitelijk een uitholling van het zelfbeschikkingsrecht.

236. Eisers c.s. erkennen dat de Staat een legitieme mogelijkheid toekomt tot beperking van het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde, in het bijzonder als het gaat om de bescherming van kwetsbaren. Dat kan er evenwel niet toe leiden dat het recht op vrijwillige zelfbeschikking volledig illusoir wordt, zoals thans feitelijk het geval bij het categorale verbod op hulp bij zelfdoding. De bestaande praktijk wijst uit dat ook met

³⁰⁰ Id., onder 15

³⁰¹ Id.

³⁰² Id., onder 18

het bestaan van de WTL een grote groep Nederlanders door het bestaande verbod op ontoelaatbare wijze wordt beperkt in de uitoefening van hun zelfbeschikkingsrecht, nu zij niet binnen het kader van de WTL kunnen worden geholpen; nog daargelaten dat de WTL niet (bepalend) op de gedachte van zelfbeschikking over het eigen leven is gegrond. De wijze waarop de Staat nu gebruik maakt van zijn beperkingsmogelijkheid leidt er feitelijk toe dat door het algehele verbod het recht van de tot vrije zelfbeschikking in eigen verantwoordelijkheid bekwame mens geheel wordt afgewezen. Dit vormt een ontoelaatbare aantasting van het algemeen persoonlijkheidsrecht en van de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer van Eisers.

Toerekening

237. Uit hetgeen reeds in deze dagvaarding is overwogen met betrekking tot de aard van de gedragingen (met inbegrip van het nalaten) van de Staat volgt reeds dat de beperkingen – door middel van stringente en dwingende wetgeving - aan zelfbeschikking en persoonlijkheidsrechten, aan de Staat kan worden toegerekend. Het ligt immers in de macht van de Staat om zodanige wettelijke kaders te creëren waardoor het zelfbeschikkingsrecht en persoonlijkheidsrecht ten volle kan worden genoten.

Schade

238. Eisers c.s. betogen dat sprake is van schade in de vorm van 'ander nadeel'. Zoals Eisers c.s. hieronder uitgebreid zullen toelichten, is er reeds sprake van ontstane schade die zich heeft verwezenlijkt. De belangen die Eisers c.s.– en met name ook CLW – hebben (ook conform haar Statuten) worden in concrete aangetast door het onrechtmatig handelen door de Staat.
239. Teneinde de schade te concretiseren, is door Eisers gesproken met psychologen.³⁰³ De rapportages die dienaangaande zijn opgesteld, worden overgelegd als producties 29a tm 29ff@. De rapportages zijn niet bedoeld als deskundigenberichten als zodanig en zijn geen diagnosedocumenten, maar de specifieke kwaliteit en achtergrond van de rapporteurs maakt dat zij in de gesprekken met Eisers snel tot de kern zijn doorgedrongen en dat uitermate helder hebben kunnen verwoorden. De passages die in casu het meest van belang zijn teneinde de schade te kunnen aantonen worden hieronder weergegeven.
240. **Eiser 2 – 2.**
2. en zijn echtgenote zijn gezond, maar beijveren zich voor de vrije beschikbaarheid van een laatstewilmiddel om een eigen, zelfverkozen levenseinde op een waardige, menselijke manier te verwezenlijken. 2 is in het verleden geconfronteerd met een niet-menswaardig overlijden van één van zijn broers en sloot zich daarna aan bij de NVVE, en later bij de CLW. 2 wil, evenmin als zijn echtgenote, niet afhankelijk zijn van een derde als hij besluit uit het leven te stappen. In de gesprekken met de rapporteur, presenteren zij zich als “weldenkende, verantwoordelijke mensen, die echt niet over een nacht ijs gaan, dus zeker serieus genomen moeten worden bij de weloverwogen keuze die ze samen maakten”. 2 wordt met name gedreven door de wens zo nodig hulp bij zelfdoding te mogen en kunnen bieden aan zijn echtgenote, als de tijd daar is. Hij zet zich voor dit proces in om deze hulp te kunnen en mogen verlenen zonder blootgesteld te worden aan justitiële afhandeling. De rapporteur bespeurt angst bij 2 en zijn echtgenote, in het bijzonder de angst om niet serieus te worden genomen en om uiteindelijk niet te worden gehoord, als het moment daar is dat zij uit het leven wensen te stappen. Er is een blijvende onzekerheid, die kan leiden tot wanhoop, wantrouwen in contact met anderen en uiteindelijk ook in de optie, ondanks 2 zijn wens om verandering te bereiken, bij het moment

³⁰³ En in één geval met een op een medisch onderwerp gepromoveerde politicologe met veel publicaties op het vlak van het levenseinde

van het zelfverkozen levenseinde tot een onwaardige suicide over te moeten gaan, of tot het zich blootstellen aan justitieel ingrijpen als zijn echtgenote zover is.³⁰⁴

241. **Eiseres 3 – 3.**

3. is ervan overtuigd dat mensen het recht hebben over hun eigen levenseinde te beslissen, zonder daarmee anderen trauma's te hoeven bezorgen. Zij ervaart het als een zeer onprettig gevoel afhankelijk te zijn van de goede wil en/of de religieuze overtuiging van een arts voor het verkrijgen van euthanasie. Daarnaast ziet zij op tegen andere, onwaardige, manieren om uiteindelijk uit het leven te stappen, doordat zij anderen daarmee schade zou doen. 3. heeft van dichtbij de situatie van haar moeder meegemaakt, die leed aan dementie en die het aftakelingsproces wilde voorkomen. Moeder heeft een "zelfmoordkit" ter beschikking gekregen, die ze uiteindelijk nooit heeft gebruikt maar het bezit waarvan haar wel veel rust heeft gegeven. De moeder van 3. is toch afgetakeld en in een verpleeghuis opgenomen, waar ze goede zorg ontving en, na veel moeite van 3. en het opnemen van een levenseindewens op camera, de ruimte kreeg om te sterven. Moeder zou veel eerder hebben willen overlijden, maar is daar door de belemmeringen die zowel de arts als haar omgeving opwierpen, niet toe over gegaan. De rapporteurs merken op dat 3. die situatie wil voorkomen en de belemmeringen die moeder heeft meegemaakt als heel ingrijpend heeft ervaren, in het bijzonder de machteloosheid en frustratie om haar moeder voldoende in haar levenseindewens te steunen. De rapporteurs merken bovendien op dat sprake lijkt van schade die over generaties heen gaat. De dementie van "moeder van moeder" leidde tot angst bij moeder, die vervolgens moeder heeft belet om haar eigen gevoelens en wensen om te zetten in daden. Dat heeft bij 3. weer tot machteloosheid en frustratie geleid, nu zij moeder niet of onvoldoende heeft kunnen steunen: "De belemmering die de staat opwerpt inzake regie over het eigen levenseinde lijkt dit negatieve proces bij elk van de personen in stand te houden".³⁰⁵

242. **Eiser 4 – 4**

4. is gezond en lijdt niet aan enigerlei mate van problematiek. Hij wenst uiteindelijk over zijn eigen levenseinde te kunnen beschikken, zonder afhankelijk te zijn van een derde die beslist of hij ondraaglijk of uitzichtloos lijdt. Ook als hij medisch gezien niet lijdt, wenst hij autonoom te kunnen beslissen of hij verder wil leven of niet. Er is sprake van grote ergernis over het feit dat een mogelijkheid waarvan hij vindt dat dit een recht zou moeten zijn hem door de huidige situatie wordt onthouden. De autonome route die hij voorstaat is bij wet geblokkeerd. 4. heeft niet de behoefte zijn leven nu te beëindigen, maar wil dat uiteindelijk wel kunnen doen, op een waardige manier. Het heeft hem in grote mate gestoord dat hij het laatstewilmiddel niet langs reguliere weg op legale wijze kon verkrijgen. 4. voelt zich daardoor gecriminaliseerd en gestigmatiseerd, nu hij absoluut geen "stakker [is] die eigenlijk geholpen [moet] worden omdat [hij zou] lijden aan eenzaamheid, sociale isolatie, etc". Daarvan is namelijk in het geheel geen sprake. Hij vindt zijn recht op autonomie over het eigen levenseinde niet alleen een intellectuele zaak, "het raakt hem tot in de kern van wie hij is".³⁰⁶

243. **Eiseres 5 – 5**

5. is gezond en heeft een actief, vruchtbaar leven. Zij heeft geen enkele wens om nu dood te gaan. Zij ervaart echter grote onrust door het niet kunnen beschikken over een veilig en betrouwbaar laatstewilmiddel voor dat moment waarop zij er wel klaar voor is. Het standpunt van 5. is ingegeven door haar ervaringen met haar vorig jaar overleden echtgenoot. Hij leed aan verscheidene aandoeningen, maar kwam niet in aanmerking

³⁰⁴ **Productie 29a:** informatieblad 2, en rapport psychologe over gesprek met 2 en diens echtgenote.

³⁰⁵ **Productie 29b:** informatieblad 3 en rapport psychologen over gesprek met 3

³⁰⁶ **Productie 29c:** informatieblad 4, en rapport psychologe over gesprek met 4.

voor euthanasie. Hij besloot zelf te kiezen voor een humane dood in eigen regie. 5. was daar niet blij mee, maar heeft de keuze gerespecteerd. Haar echtgenoot had alles schriftelijk vastgelegd en ook anderen, zoals een begrafenisondernemer, al tevoren gesproken en de nodige zaken geregeld. Haar echtgenoot trachtte in het buitenland middelen te betrekken, maar werd toen opgelicht. Uiteindelijk opteerde hij voor de 'heliummethode' en heeft de daartoe benodigde installatie aangeschaft en geïnstalleerd. Vanwege de strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding is met haar echtgenoot afgesproken dat 5. niet aanwezig zou zijn. Na zijn overlijden werd het voor 5. een helse ervaring. De rapporteur omschrijft dit als volgt: "Het was een bizarre ervaring. Toen zij terugkwam van een vergadering was het gebeurd. De impact was voor haar bijzonder groot. Ze wist wel dat er politie en een arts moesten komen. Ondanks haar verzoek om onopvallend achterom binnen te komen gebeurde dat niet. Toen bleek dat er gas (helium) was gebruikt ontstond er veel spektakel met o.a. een brandweerauto met loeiende sirenes en een ambulance voor de deur. Het huis stond ineens vol met mensen, waaronder een forensisch arts en 2 rechercheurs. Mevrouw raakte behoorlijk van haar stuk, al kon zij toen niet huilen. Ze voelde zich verloren te midden van al het tumult en was ook verschrikkelijk boos over de gang van zaken. In plaats van haar partner in zijn (zelfgemaakte) kist in de garage te laten werd hij eruit gehaald voor onderzoek. Zijn zorgvuldig uitgezochte kleding werd opengeknipt. Pas op haar uitdrukkelijk verzoek werd hij teruggelegd". Dit heeft een immense impact op 5. gehad, die zich daardoor gecriminaliseerd en getraumatiseerd heeft gevoeld. De rapporteur: "Door de gebeurtenissen rond de dood van haar partner weet zij voor zichzelf goed hoe ze het *niet* wil aanpakken, maar de kwestie blijft voor haar een storende factor in haar dagelijks leven. Zonder een veilig en toegankelijk middel zal mevrouw niet de gemoedsrust krijgen waar zij zo'n behoefte aan heeft"³⁰⁷.

244. **Eiseres 6 – 6**

6. is gezond en gelukkig, zonder behoefte nu haar leven te beëindigen. Wel wil zij zoveel mogelijk zelf de regie behouden, omdat zij een heftig proces rond het levenseinde van haar beide ouders heeft meegemaakt en dat wil voorkomen. Zij is er tot in het diepste van haar wezen van overtuigd dat zij zelf mag beschikken over het eigen levenseinde en dat zij daartoe de benodigde middelen moet kunnen verkrijgen. Dat is haar ondanks pogingen een laatstewilmiddel te verkrijgen niet gelukt, en zij voelt zich daardoor in haar wezen aangetast. Zij vindt dat dit langs legale weg verkrijgbaar zou moeten zijn. 6. vindt het een verschrikkelijk idee om afhankelijk te zijn van anderen bij de beslissing haar eigen leven te beëindigen, en geeft aan dat de beschikking over een betrouwbaar laatstewilmiddel haar veel rust zou geven. Zij vindt het daarbij onacceptabel dat zij mogelijk andere mensen bloot zou stellen aan vervolging door de overheid, als zij anderen vraagt om hulp in dezen. De rapporteur merkt over 6. op dat zij vindt dat de toegang tot een waardig, zelfverkozen levenseinde met de benodigde middelen daartoe, niet zou moeten afhangen van hoe mondig iemand is, of van iemands financiële positie. Daar wordt, zo geeft 6. aan, een rechtsongelijkheid zichtbaar. 6. ervaart, zo merkt de rapporteur op, angst, onrust en boosheid vanuit de onrechtvaardigheid dat zij wordt belet in het verkrijgen van een laatstewilmiddel en het inrichten van haar eigen levenseinde.³⁰⁸

245. **Eiseres 7 – 7**

7. staat actief in het leven, in het bijzonder in de kunstwereld. Haar deelname is ingegeven door haar wens om zelf te kunnen beschikken over het eigen levenseinde. 7. heeft van dichtbij gezien hoe verscheidene naasten langer hebben geleden dan nodig, terwijl zij zelf uit het leven zouden hebben willen stappen. In het bijzonder de ervaring van een goede vriendin die haar keuze haar eigen leven te beëindigen in alle

³⁰⁷ **Productie 29d:** Informatieblad 5. en rapport psychologe over gesprek met 5

³⁰⁸ **Productie 29e:** informatieblad 6. en, rapport psychologe over gesprek met 6.

eenzaamheid heeft uitgevoerd, ondanks de door 7. aangeboden steun en bijstand, heeft grote impact op haar gehad. De vriendin wees het aanbod af omdat ze 7. niet aan de risico's van hulp bij zelfdoding heeft willen blootstellen. 7. vindt dat de huidige wetgeving naasten belemmert om steun te verlenen op juist die momenten waarop dierbaren dat zo hard nodig hebben. 7. wenst te beschikken over een laatstewilmiddel, opdat dit haar rust zal geven en zorg over de autonomie over het eigen levenseinde weg kan nemen, in het bijzonder nu haar eigen huisarts heeft aangegeven niet voor haar wens open te staan om de aftakeling voor te zijn. De rapporteur merkt op dat 7. door het niet kunnen beschikken over een laatstewilmiddel grote onrust, angst en onzekerheid ervaart.³⁰⁹

246. Eiseres 8 – 8

8. staat midden in het leven, en intussen is de zon voor haar weer gaan schijnen. Dat was lange tijd niet het geval, nu haar jongste zoon in 2010 uit het leven is gestapt. Dat heeft voor haar een groot trauma veroorzaakt, gelet op de manier waarop zijn levenseinde is voltrokken. Hij was open over zijn levenseindewens en heeft daar veel met 8. over kunnen spreken, maar voelde zich uiteindelijk genoodzaakt zijn levenseinde geïsoleerd te voltrekken, waarna zijn ouders hem aantroffen. In 2013 overleed haar man aan een ernstige ziekte. In datzelfde jaar is een goede vriend ook uit het leven gestapt, op mensonterende wijze. Het is voor 8. onbegrijpelijk dat er nog geen wettelijke regeling bestaat voor het verkrijgen van een veilig laatstewilmiddel. Zij begrijpt uiteraard het belang bij zelfdodingspreventie, maar signaleert dat er nu eenmaal mensen zijn die écht niet meer willen. Het wordt hen door de huidige regelgeving onmogelijk gemaakt dat op een humane manier te doen. Zij zet zich om die reden in voor het wettelijk mogelijk maken van een manier dat wel op veilige, waardige wijze te kunnen doen. Als er een veilig laatstewilmiddel beschikbaar was geweest, zou zij op een mooie, goede manier afscheid hebben kunnen nemen van haar dierbaren. 8. beijvert zich om dit te veranderen, om te voorkomen dat anderen in alle eenzaamheid hun zelfverkozen levenseinde hoeven in te richten en te voltrekken. De rapporteur merkt over 8. op dat een waardige wijze voor haar zoon om uit het leven te kunnen stappen, haar rouwproces en dat van zijn familieleden aanzienlijk gemakkelijker zou hebben gemaakt. Zij heeft aan deze gebeurtenis een aanzienlijke, “levenslange wond” overgehouden, die is voortgekomen uit het verbod op hulp bij zelfdoding.³¹⁰

247. Eiseres 9 – 9

9. staat midden in het leven en heeft geen levenseindewens, maar wil wel zelf kunnen beschikken over haar eigen levenseinde als het moment daar is, maar wordt daarin door de huidige wet- en regelgeving beperkt. Zij omschrijft haar situatie zelf zeer treffend:

*“Sinds 1979 werk ik in de gezondheidszorg (verpleegkunde van huis uit). Ik ben geconfronteerd met mensonwaardig en mensonterend lijden op het sterfbed maar ook in de kenniskring van mensen die geen andere weg meer zagen dan ophanging. Voor degene die deze stap zet en voor de nabestaanden is dit sterven wat je niemand gunt. Vanaf 1979 heb ik een euthanasie verklaring. Met mijn deelname hoop ik een voetprint achter te laten voor alle mensen die zelf de regie willen hebben en kunnen nemen in de toekomst om uit het leven te stappen zonder dat er politie aan deur komt waarmee de nabestaanden worden geconfronteerd. Ik ben ook van mening dat naast natuurlijke dood en onnatuurlijk dood ook de reden eigen initiatief opgenomen wordt.
Eigen regie en zelf bepalen is wat ik mijn gezin en familie altijd zeg.”*

³⁰⁹ **Productie 29f:** Informatieblad 7. en rapport psycholoog over gesprek met 7.

³¹⁰ **Productie 29g:** Informatieblad 8. en rapport psychologe over gesprek met 8.

In het gesprek met de rapporteur wordt duidelijk dat 9. lange tijd heeft geworsteld met de pijn, de zorgen en de angst voor een onzekere laatste fase. De rapporteur merkt over 9. op: "Vooral het idee om geen autonomie te hebben over het levenseinde en geen zelfbeschikkingsrecht, was niet te verdragen". Zij begrijpt ook goed dat artsen door wettelijke beperkingen zijn begrensd in het helpen van anderen bij hun levenseindewens, maar vindt dat het "tijd wordt dat de mensen menswaardig met een legaal middel mogen sterven op het door hun gewenste moment, zonder dat de nabestaanden als criminelen worden behandeld door hun eigen handelen". De rapporteur signaleert bij 9. een grote angst voor onnodig lijden, een reële vrees voor een beschamende en menonwaardige situatie en zeker de angst voor autonomieverlies. De gedachte van het 'afpakken van haar zelfbeschikkingsrecht' maakt haar daarbij boos. Deze zorgen hebben de kwaliteit van leven van 9. nadelig beïnvloed. Zij zet zich daarom in om de huidige situatie te veranderen.³¹¹

248. **Eiseres 10 – 10**

10. wil graag vrij kunnen beschikken over een levenseindemiddel. Zij is alleen en heeft geen naaste familie meer. Zij heeft een wilsverklaring ingevuld, maar ziet zeer op tegen alle stappen die zij zou moeten zetten om zaken te regelen. 10. wil vooral *zelf* op een waardige manier uit het leven kunnen stappen, waarbij bezit van een laatstewilmiddel voor haar een grote geruststelling zou zijn.³¹²

249. **Eiser 11 – 11**

11. is lange tijd directeur geweest van een bijbelschool en een Ministry. Hij staat actief in het leven en heeft op dit moment geen doodswens. Hij wil laten zien dat ook mensen met een religieuze achtergrond positief staan ten opzichte van zelfbeschikking over het eigen levenseinde. 11. heeft geen goede band met zijn huisarts, die negatief staat tegenover een laatstewilmiddel. Uit de gesprekken met zijn huisarts maakt hij op dat ook al zou 11. ooit voldoen aan de "euthanasie-criteria", zijn huisarts hem vermoedelijk niet zal helpen. Hij wil die keuze bovendien zelf maken: "Zijn eed van Hippocrates is niet de mijne en ik kies graag zelf hoe ik aan mijn einde kom in plaats van dat aan anderen over te laten. Hoe kan hij nu vaststellen of mijn pijn en lijden uitzichtloos en ondragelijk is?" 11. heeft intussen een laatstewilmiddel in bezit, maar voelt zich gecriminaliseerd omdat hij dit niet langs legale weg heeft kunnen verkrijgen. Hij geeft wel aan dat hij vóórdat hij daarover de beschikking kreeg aanzienlijke zorgen had, en dat het bezit hem veel rust geeft. De onrust die hij daarvóór ervoer heeft een grote impact op zijn leven gehad. 11. wil de regie over zijn eigen leven en sterven in eigen hand houden.³¹³

250. **Eiser 12 – 12**

12. is lange tijd werkzaam geweest in de zorg voor psychiatrische patiënten, gedurende welke periode hij veel te maken heeft gehad met suïcides en suïcidepogingen. Hij hecht sterk aan het recht op zelfbeschikking. Hij heeft, zover mogelijk, alles voor een eventuele euthanasie bij toekomstig medisch lijden geregeld. Hij wil echter vooral zelf kunnen beschikken over een laatstewilmiddel, om niet afhankelijk te hoeven zijn van specialisten. Hij heeft van dichtbij meegemaakt hoe een goede vriendin in aanmerking kwam voor euthanasie, maar dat onvolkomenheden in de uitvoering maakten dat deze werd vertraagd, waardoor zij uiteindelijk uit wanhoop ervoor heeft gekozen op een onwaardige manier uit het leven te stappen. Dat heeft 12. zeer geraakt en ook nu, lange tijd na die gebeurtenis, heeft hij daar nog last van. Dat maakt dat hij zorgen heeft over zijn

³¹¹ **Productie 29h:** Informatieblad 9. en rapport psycholoog over gesprek met 9.

³¹² **Productie 29i:** Informatieblad 10. en rapport psychologe over gesprek met 10.

³¹³ **Productie 29j:** Informatieblad 11. en rapport psychologe over gesprek met 11.

eigen situatie, bijvoorbeeld wanneer hij niet in aanmerking zou komen voor euthanasie. De huidige situatie maakt dat hij niet weet hoe hij aan een betrouwbaar laatstewilmiddel kan komen, terwijl ook juridische problemen mogelijk om de hoek komen kijken als hij dat zou betrekken, zowel voor zichzelf als voor anderen. 12. wil om die redenen langs legale weg kunnen komen te beschikken over een laatstewilmiddel, om deze zorgen weg te nemen en hem op dat punt rust te geven.³¹⁴

251. **Eiseres 13 – 13.**

13. staat midden in het leven en heeft genoeg bezigheden waar zij veel plezier aan beleeft. Maar, zij wil rust. Het bezit van een legaal en veilig middel waarmee zij op een zelfgekozen moment haar leven zou kunnen beëindigen, geeft haar rust. De rapporteur merkt op: “Zij heeft het gevoel pas met haar leven verder te kunnen, als ze het middel tot haar beschikking heeft”. 13. geeft aan dat ze zich zorgen maakt over wat er gebeurt als ze uiteindelijk zonder veilig laatstewilmiddel uit het leven zou stappen, wanneer ze zou worden gevonden, hoe ze het zou moeten doen. Dat geeft haar grote onrust. Zij kan met haar zoon over het eigen leven spreken, die ook heeft aangeboden om – als de tijd daar is – hulp te bieden, maar zij wil hem niet aan risico's of een schuldgevoel blootstellen. 13. geeft aan dat haar levensgeschiedenis maakt dat haar lang alle autonomie is onthouden, maar dat zij toch een zelfstandig bestaan heeft veroverd. De rapporteur merkt op: “Wanneer zij hulpbehoevend wordt, zou die met moeite veroverde autonomie in een klap verdwijnen. Dat besef en die overtuiging benemen haar de rust die zij in deze levensfase juist zo nodig heeft. Anders gezegd, een legaal middel waarmee zij in vrijheid haar leven kan beëindigen, is voor haar de ultieme erkenning en rechtvaardiging van haar autonomie. Die erkenning en rechtvaardiging [kunnen] haar waardigheid geven en helend werken”.³¹⁵

252. **Eiseres 14 – 14**

14 ervaart terugkerende momenten van onrust. Zij heeft een wilsverklaring ingevuld, maar voelt zich niet gerust dat deze te zijner tijd wordt gerespecteerd, omdat een ander voor haar moet bepalen wat ondraaglijk lijden is, terwijl een ander dat niet kan. Het niet kunnen beschikken over een veilig laatstewilmiddel geeft haar onrust. Zij heeft geprobeerd informatie op internet te zoeken, maar weet niet of de middelen die zij zou bestellen wel goed zijn, en – als dat al zo is – of ze die dan ook wel krijgt. Zij wil voor zichzelf een menswaardig einde, als de tijd eenmaal daar is. Het gebrek aan zekerheid daarover bezorgt haar zorgen.³¹⁶

253. **Eiseres 15 – 15**

15 heeft een moeilijk leven gehad, met veel verlies in haar nabijheid en de daarmee gepaard gaande trauma's. Zij wil over een laatstewilmiddel kunnen beschikken om, als zij eenmaal op dat punt is aanbeld, “er netjes een einde aan te kunnen maken, zonder daarmee een ander te belasten”. Zij heeft in haar directe omgeving gevallen meegemaakt van dierbaren die op een akelige, mensonwaardige manier uit het leven zijn gestapt en wil dat zelf anders. Zij heeft alle mogelijkheden om euthanasie te verzoeken beproefd, door wilsverklaringen op te stellen die zij telkens tijdig updatet, maar signaleert ook dat zij daar gelet op haar huidige gezondheidstoestand geen aanspraak op kan maken. Zij wil de regie in eigen hand houden, maar geeft aan dat zij dat nu niet kan omdat zij de werking en effectiviteit van clandestien te betrekken middelen niet voldoende kent; 15 heeft de behoefte aan informatie en toelevering vanuit een ter zake kundige organisatie. Het niet mogen en kunnen beslissen over wanneer haar tijd is gekomen om afscheid te nemen

³¹⁴ **Productie 29k:** Informatieblad 12. en rapport psychologe over gesprek met 12.

³¹⁵ **Productie 29l:** Informatieblad 13. en rapport psychologe over gesprek met 13.

³¹⁶ **Productie 29m:** Informatieblad 14 en rapport psychologe over gesprek met 14.

van het leven vindt zij “verschrikkelijk”. Het ontbreken van een laatstewilmiddel maakt haar bang, en zorgt dat zij een zekere houvast mist, die haar angst bezorgt. Haar kwaliteit van leven zou aanzienlijk verbeteren als ze wél over een laatstewilmiddel zou kunnen beschikken.³¹⁷

254. **Eiseres 16 – 16**

16 wil en vindt dat ze zelf mag beslissen wanneer zij niet meer wil leven. Zij vindt de huidige situatie ingewikkeld, omdat de huisarts met levensbeëindiging op verzoek moet instemmen en aan criteria gebonden is. Het is maar de vraag of euthanasie wel mag in de situatie dat iemand niet meer wil leven. 16 wil kunnen beschikken over een middel waarvan het zeker is dat het voldoende veilig, comfortabel en effectief is. Het niet mogen/kunnen beschikken levert voor 16 een frustratie van betekenis op, die haar ook boos maakt. De rapporteur merkt daarover op: “Haar wordt nu eenvoudigweg de mogelijkheid ontnomen om iets te regelen rond het eigen levenseinde, iets dat voor haar essentieel is, namelijk het moment en de methode”. Zij merkt op dat het verbod ook haar vader raakt, die heeft aangegeven dat hij niet meer verder zou willen leven als zijn echtgenote weg zou vallen, terwijl hij het “heel kwalijk” vindt dat het allerminst gezegd is dat men in dat geval zou overgaan tot het verlenen van euthanasie. 16 wil daarom dat de huidige situatie verandert.³¹⁸

255. **Eiser 17 – 17**

17 geeft aan voor verandering te ijveren omdat hij van dichtbij de ontmenselijking van dierbaren door ziekte heeft meegemaakt, en niet wil dat hem dat ook overkomt. 17 is een natuurmens, die in zijn ouderlijk huis woont waar woning en tuin organisch in elkaar overgaan. In de gesprekken met de rapporteur wordt duidelijk dat 17 een leven achter de rug heeft waarin hij lang zichzelf niet heeft kunnen zijn, omdat zijn seksuele geaardheid niet werd geaccepteerd in verband met de religieuze overtuiging van zijn naasten. Hij heeft uiteindelijk de moed gevonden om tegen de stroom in zijn leven in eigen hand te nemen, en vindt ten diepste dat de keuze voor een levenseinde in eigen regie daar óók bij hoort: “Een ander kan niet voor je beslissen, een ander kan niet in je geest denken”. 17 is kerngezond en heeft op dit moment geen acute levenseindewens, maar wil niet de aftakeling afwachten die hij bij zijn dierbaren heeft gezien. Hij wil de mogelijkheid een veilig laatstewilmiddel te betrekken. Hij heeft, zo signaleert de rapporteur, de controle over zijn eigen leven teruggepakt en wil nu ook de keuze van de eigen regie over het eigen levenseinde. De rapporteur noemt deze wens “paradoxaal genoeg van levensbelang”.³¹⁹

256. **Eiser 18 – 18**

18. heeft geen acute levenseindewens. Zijn deelname als eiser is ingegeven door een traumatische ervaring in verband met het overlijden van zijn moeder. Ondanks het feit dat zijn moeder dat zeer sterk wenste, is haar euthanasieverzoek afgewezen na een negatief SCEN-advies, terwijl de huisarts en geconsulteerde psychiater wel instemden. Dit leidde tot een aftakeling die zijn moeder altijd heeft willen voorkomen. Uiteindelijk is zij na te zijn gestopt met innemen van medicatie, eten en drinken geleidelijk gesedeerd en is zij na een periode van twee weken alsnog overleden. De rapporteur merkt op: “Zijn moeder, zijn echtgenote en andere familieleden hebben de wijze waarop zij afscheid van het leven moest nemen als uiterst ongewenst en onnodig zwaar ervaren. Dat het op deze mensonterende wijze moest gebeuren was 18s moeder zelfs tot het laatst een doorn in het oog en heeft haar emotioneel uitgeput”. Erik wil dat voor zichzelf voorkomen: “Ik wil als het zover is een

³¹⁷ **Productie 29n:** Informatieblad 15 en rapport psycholoog over gesprek met 15

³¹⁸ **Productie 29o:** Informatieblad 16 en rapport psycholoog over gesprek met 16

³¹⁹ **Productie 29p:** Informatieblad 17 en rapport psychologe over gesprek met 17.

einde aan mijn leven maken zonder dat dit belastend is voor anderen, op een mentaal gezonde wijze". De wijze waarop zijn moeder uiteindelijk is overleden is voor hem een schrikbeeld. De rapporteur merkt op:

"De ervaringen met zijn moeder, de houding en de reactie van de betrokken artsen en hulpverleners hebben bij hem het schrikbeeld opgeroepen van een lang en nodeloos lijden tegen de tijd dat hij zelf overtuigd is zijn leven te willen beëindigen. De hulpverleners lopen ook weer aan tegen de belemmeringen die de huidige wetgeving oproept. Tussen de regels door is voelbaar dat het vooruitzicht van een nodeloze en langdurige lijdensweg beangstigend is en ook boos maakt. Het niets kunnen betekenen voor je moeder in haar wanhopige, en op dat moment goed inleefbare en terechte wens, om het leven te beëindigen geeft een groot gevoel van machteloosheid en frustratie.

18 en zijn vrouw ervaren het als een groot onrecht dat voorbijgegaan wordt aan iemands gerechtvaardigde wens om het leven te beëindigen als deze "klaar is met het leven", alleen omdat artsen vinden dat het lijden niet groot genoeg is, of de situatie niet voldoende uitzichtloos. Dit kan mensen ertoe dwingen om zelf het initiatief te nemen het leven te beëindigen op een wijze die belastend kan zijn voor zichzelf en voor anderen. Helemaal rampzalig wordt het als zo'n poging niet slaagt.

De pijn, de verontwaardiging en de machteloosheid die 18 en zijn partner bij het stervensproces van hun (schoon)moeder ervaren hebben zijn heel goed invoelbaar en het is volledig te begrijpen dat zij, middels een laatstewilmidel, dit nodeloze lijden voor willen zijn. Dat 18 daarbij ook oog heeft voor de complicaties en de mogelijkheid van misbruik bij de verstrekking van het middel getuigt van een genuanceerde en realistische visie op de kwestie van het vrijwillige levenseinde problematiek."³²⁰

257. **Eiser 19 – 19**

19 werkt al decennialang als verpleegkundige en heeft in die hoedanigheid ervaring met het begeleiden van stervende patiënten én met het ondersteunen bij het uitvoeren van euthanasie, ook toen dat nog strafbaar was. 19 heeft veel ervaring met het levenseinde van anderen en is ook betrokken bij (palliatieve) zorg. Hij heeft in die hoedanigheid ook meegemaakt dat het moeilijk is voor patiënten om euthanasie te verkrijgen, nu de ondraaglijkheid en uitzichtloosheid van het lijden door de patiënt door de arts niet altijd zo wordt beoordeeld. Hij begrijpt heel goed dat artsen beperkt zijn door de werking van de euthanasiewet en ook omdat het beëindigen van het leven van de ander heel moeilijk is. Om die reden zet 19 zich in voor de mogelijkheid voor wilsbekwame mensen om 'zelfeuthanasie' uit te voeren en langs legale weg middelen en hulp te bekomen. 19 vindt zelfbeschikking over het eigen levenseinde een grondrecht. 19 wil, net zoals zijn echtgenoot, een legaal verkregen middel om uiteindelijk – over tientallen jaren – zelf de regie over het eigen levenseinde te kunnen nemen. Hij wil daarbij uiteindelijk ook de steun van zijn man en zijn dochter, zonder dat die zich mogelijk verdacht maken. Hij huivert bij de gedachte dat dat hen te zijner tijd overkomt, of dat zijn eigen lichaam mogelijk onderwerp zal worden van onderzoek, terwijl de nabestaanden dat moeten meemaken. 19 wil bovendien in aanwezigheid en met steun van zijn naasten uiteindelijk de stap naar zelfbeschikking over zijn eigen leven nemen. De huidige situatie moet veranderen, om dat mogelijk te maken. De rapporteur noteert over zijn gesprekken met 19 dat die het zelfbeschikkingsrecht niet als zodanig mag uitoefenen, en zich daarin beschadigd en gekrenkt voelt. 19 acht de huidige wet- en regelgeving een aantasting van de integriteit van zijn eigen lichaam en leven: "Als ik mijn leven als voltooid zie, alles gezien heb wat ik wilde zien, dit met mijn familie en vrienden heb besproken, en klaar ben met het leven, dan heeft de staat niet het recht dit te dwarsbomen". 19 vindt het een existentieel recht dat hij juist als mens die existentiële keuze mag maken, samen met zijn naaststaande en zo nodig ook met diens hulp. De huidige wet-

³²⁰ Productie 29q: Informatieblad 18 en rapport psycholoog over gesprek met 18

en regelgeving beperkt deze wezenlijke zelfbeschikking. De rapporteur merkt op dat 19 goed en weloverwogen over de materie heeft nagedacht en niet lichtvaardig denkt over de wens van een levenseinde: “Een vorm van begeleiding bij het proces, in de vorm van een buddy bijvoorbeeld, benadrukt dat het hem vooral gaat om een humaan einde, waarin iemand niet alleen een zachte dood sterft, maar ook op een waardige en menselijke wijze naar het moment toe kan leven dat hij het tijdelijke voor het eeuwige verwisselt”.³²¹

258. Eiseres 20 – 20

20 is een zeer actieve weduwe van 82 jaar, die een kosmopolitisch leven heeft geleid, in een groot aantal landen, en altijd actief is geweest in maatschappelijke organisaties, ook nu nog. 20 leidt een goed leven, op de manier zoals zij dat zich wenst. Zij heeft echter ook twee zussen verloren. De een op 86-jarige leeftijd, nadat zij toestemming voor levensbeëindiging verkreeg en de euthanasie werd uitgevoerd door een kundig, rustige en betrokken arts, in aanwezigheid van haar naasten. De andere zus is op 83-jarige leeftijd evenwel op een mensonwaardige manier overleden. Een verzoek om euthanasie werd afgewezen. Uiteindelijk is het een lijdensweg geworden, waarbij haar zus is gestopt met eten en drinken tot zij dermate verzwakte dat zij moest worden overgebracht naar eerst een ziekenhuis en later een hospice. De zus van 20 is daar uiteindelijk na zware weken aftakeling uiteindelijk overleden. Als haar zus over een laatstewilmiddel had kunnen beschikken, was haar heel wat ellende bespaard gebleven, zo omschrijft de rapporteur de ervaring van 20. Deze ervaring maakt dat 20 zelfbeschikking heel belangrijk vindt. De rapporteur: “Zij wil zelf graag bepalen wanneer er grenzen in haar leven worden overschreden, bijvoorbeeld wat betreft afhankelijkheid en lijden. Een situatie zoals zij bij haar tweede zus heeft meegemaakt, zou zij tot elke prijs willen voorkomen”. 20 heeft de mogelijkheid van euthanasie met haar huisarts besproken, maar wenst niettemin over een veilig laatstewilmiddel te beschikken. Zij maakt zich zorgen over het niet beschikken daarover. De rapporteur: “Mevrouw 20 is een vrouw die realistisch over haar mogelijkheden nadenkt. Haar ervaring met beide zussen heeft haar duidelijk gemaakt hoe zij zeker niet wil sterven. De blokkering van een toegang tot een laatstewilmiddel zit haar erg dwars. Zij voelt zich hulpeloos als het gaat om het op een legale wijze verkrijgen van een betrouwbaar middel. De kans dat zij net als haar tweede zus zou moeten eindigen heeft een negatieve invloed op haar kwaliteit van leven.”³²²

259. Eiser 21 – 21

21. is een gezonde, geëngageerde vrouw wier gedachten over zelfbeschikking over het eigen levenseinde kernonderdeel zijn van wie zij is: “Niemand heeft zich te bemoeien met mijn levenseinde!”. Haar leven is getekend door het vreselijke overlijden van haar echtgenoot, die terminaal ziek werd nadat zij samen naar Spanje verhuisden. Zij en haar man hebben daar geen enkel begrip van verzorgenden en artsen ervaren voor zijn wens tot actieve levensbeëindiging. Haar man is uiteindelijk na een ingrijpend en mensonterend ziekbed overleden. 21. is nog steeds getroffen door het feit dat haar man tegen zijn wens in zeer heeft moeten lijden, terwijl hun huisdieren destijds in Spanje *wel* humane stervenshulp verkregen. 21. is teruggekeerd naar Nederland en werd zelf ziek. Zij koos uiteindelijk voor chemotherapie, maar verkeert in een onzekere situatie. Zij ervaart veel onrust door het niet kunnen beschikken over een levenseindemiddel. 21. denkt daarbij veel terug aan de situatie van haar man. De rapporteur citeert haar: “Ik kan zo jaloers zijn op de mensen in mijn omgeving die wél een zachte dood hebben kunnen krijgen, via euthanasie, want dan komen alle bittere herinneringen aan wat mijn man heeft moeten doorstaan, weer boven en ben ik weer een dag compleet van

³²¹ **Productie 29r:** Informatieblad 19 en rapport psychologe over gesprek met 19

³²² **Productie 29s:** Informatieblad 20 en rapport psychologe over gesprek met 20

slag. Het trauma dat ik van zijn lijden heb overgehouden komt dan boven, dat gaat nooit meer weg". 21. koestert vanuit die geschiedenis een grote angst voor een levenseinde waarbij zij niet zelf de regie kan voeren. Zij had haar echtgenoot een laatstewilmiddel gegund, om hem een nodeloos lange lijdensweg te besparen. 21. heeft een grote angst om zelf in een dergelijke situatie terecht te komen. Ook al vóór deze gebeurtenissen hield het thema 21. bezig, en zij ziet zelfbeschikking over het eigen levenseinde als een fundamenteel recht: "Mensen de vrijheid gunnen hun eigen levenseinde te kiezen zou pas echt een blijk van naastenliefde zijn". De rapporteur merkt op: "Dat anderen voor haar gaan bepalen wanneer ze aan sterven toe is roept intense verontwaardiging op. Het raakt immers aan een diep gevoeld en fundamenteel recht op zelfbeschikking over eigen leven en sterven".³²³

260. **Eiseres 22 – 22.**

22. is er sterk van overtuigd dat de huidige wet- en regelgeving op het vlak van hulp bij zelfdoding en de beschikbaarheid van laatstewilmiddelen moet veranderen. Dat is met name ingegeven door de ervaringen van en met haar echtgenoot. Haar echtgenoot maakte tien jaar geleden de weloverwogen keuze om uit het leven te stappen. Zij heeft destijds haar man gesteund, en drong aan op een waardig levenseinde. Haar man heeft allerhande pogingen ondernomen om in binnen- en buitenland levenseindemiddelen te verkrijgen en heeft, ondanks tegenslagen die hem bijna brachten tot een onmenselijk overlijden, daarin volhard. Haar man is uiteindelijk naar Spanje afgereisd om levenseindemiddelen te verzamelen. Toen dat lukte, werd haar echtgenoot een ander mens, die vrolijk, energiek en open over zijn levenseinde sprak en zijn naasten persoonlijk inlichtte. Haar man heeft daarna, opgelucht en terwijl zij er beiden klaar voor waren, met behulp van de door hem verkregen middelen zijn eigen leven beëindigd. 22. heeft vrede met het overlijden van haar man.

Op de dag zelf liet zij haar man na een liefdevol afscheid achter en trof hem pas na zijn overlijden. Hij was overleden met een glimlach op het gezicht en met al zijn zaken goed geregeld – waaronder het codicil voor het ter beschikking stellen van zijn hersenen aan de wetenschap. De respectloosheid die 22. nadien heeft ervaren staat echter in schril contrast met de uiteindelijke waardigheid van zijn overlijden. De waarnemend arts en forensisch arts constateerden een niet-natuurlijk overlijden, waarop de woning werd aangemerkt als plaats delict en een grote politieovermacht de regie overnam. De waardigheid waarmee het levenseinde van haar man was omgeven, werd ruw doorbroken door het optreden van politie en justitie. Zij en haar dochters zijn verhoord "alsof ze moordenaars waren", het lichaam van haar man werd aangetast, naakt en onverzorgd achtergelaten en er werden opmerkingen gemaakt in de trant dat haar man "laf" was geweest en zij zelf "een slappeling" omdat zij haar echtgenoot niet tegenhield in zijn wens tot zelfbeschikking. De vrijgave van het stoffelijk overschot van haar echtgenoot kwam te laat om zijn laatste wens in vervulling te laten gaan, zijn codicil kon niet meer worden gerespecteerd. De rapporteur merkt op: "Als nabestaande heeft ze met verbijstering deze kwelling van het forensisch onderzoek moeten ondergaan. Alles wat mooi was werd vies gemaakt".

22. heeft van de gang van zaken nog steeds veel last, en het kost haar veel moeite de herinnering aan haar echtgenoot niet te laten kleuren door deze smet. Zo heeft zij nog steeds last van nare gevoelens als zij politiesirenes hoort, hetgeen de rapporteur ook daadwerkelijk bemerkt tijdens het gesprek. Deze ervaring heeft 22. ertoe gebracht zelf clandestien een levenseindemiddel in huis te halen voor als haar tijd is gekomen

³²³ **Productie 29t:** Informatieblad 21 en rapport psycholoog over gesprek met 21

en zij uit het leven wenst te stappen, welk pad zij echter evenzo als criminaliserend heeft ervaren. Het bezit van het middel geeft haar wel veel rust.

De rapporteur merkt op dat de ervaring voor 22. sterk traumatisch is geweest. Illustratief is dat de rapporteur opmerkt: “De boosheid en frustratie is voelbaar voor mij wanneer ze vertelt over de schandelijke manier waarop ze zich behandeld heeft gevoeld. Ze moet regelmatig pauzeren, even slikken voor ze verder kan. Soms zegt ze hardop er niet opnieuw aan terug te kunnen denken. Op die momenten zucht ze diep en zie ik haar moeite doen haar emoties onder controle te houden”. Door de ervaringen van en met haar echtgenoot en de criminalisering die zij en haar naasten nadien hebben ondergaan, wil 22. zich inzetten om zelfbeschikking over het eigen levenseinde op een waardige, menselijke manier en samen met naasten mogelijk te maken, waar wet- en regelgeving dit verbieden.³²⁴

261. **Eiser 23 – 23**

23. staat op zijn hoge leeftijd nog zeer actief in het leven en is op tal van fronten maatschappelijk betrokken. Hij heeft last van een progressieve aandoening aan zijn ogen, die op termijn een zodanig verlies van levenskwaliteit kan meebrengen dat hij op een punt kan komen dat hij zijn leven niet meer verder wil leiden.

23. acht het recht om zelf te beschikken over het eigen levenseinde een *natuurlijk recht*. Hij bespreekt zijn gedachten over zelfbeschikking met zijn levenspartner en is daar open over. Hij wil niet afhankelijk zijn van de beslissing van een ander wanneer hij meent dat de tijd daar is. 23. wenst dat het mogelijk wordt op een veilige, legale manier een levenseindemiddel te verkrijgen om op die manier op een weloverwogen en humane wijze uit het leven te stappen. Hij acht het sterven een onverbrekelijk onderdeel van het leven en vindt dat dit ook samen met dierbaren zou moeten kunnen geschieden. 23. beschikt zelf over een levenseindemiddel, maar vindt het niet horen dat dit op een sluiske, niet-legale wijze moet worden betrokken. 23. vindt de wetgeving in Duitsland – waar naasten *wel* straffeloos hulp kunnen verlenen bij zelfdoding – een goed voorbeeld van hoe het ook hier zou moeten zijn, en acht de huidige situatie in Nederland onrechtmatig. 23. wil dat er een concrete mogelijkheid komt om op een zelfverkozen en weloverwogen moment het leven te beëindigen, op de manier zoals iemand dat zelf wil.³²⁵

262. **Eiser 24 – 24**

24. is in 2018 gediagnosticeerd met beginnende Alzheimer, welke diagnose hem veel zorgen baart over de toekomst. 24. heeft de rotsvaste, humanistische overtuiging dat iemand verantwoordelijkheid dient te nemen voor het eigen leven, maar daaronder valt ook verantwoordelijkheid voor het eigen levenseinde. Hij vindt dat zelfbeschikking een fundamenteel uitgangspunt van de individuele mens vormt en wil niet afhankelijk zijn van een beslissing van een ander. Hij spreekt daarover open met zijn echtgenote en dierbaren. Zijn echtgenote heeft de voorkeur voor euthanasie, als 24. eenmaal zo ver is dat hij zijn leven wenst te beëindigen; niet uit principieel bezwaar, maar omdat zij het veiliger vindt dan in de huidige situatie waarin het betrekken van een veilig, betrouwbaar laatstewilmiddel onmogelijk wordt gemaakt. 24. heeft uitvoerig met zijn huisarts gesproken over euthanasie, maar die wil en kan geen uitsluitsel geven over of hij uiteindelijk tot uitvoering bereid zal zijn. Enerzijds is er de mogelijkheid dat 24. al vroeger dan nodig moet besluiten te sterven, anderzijds is er de mogelijkheid dat de huisarts *dat* weigert omdat hij nog ‘te goed’ is, maar dat brengt dan weer de mogelijkheid mee dat 24. op enig moment ‘te laat’ zal zijn om nog voor euthanasie in aanmerking te komen. Dit zorgt bij 24. en zijn echtgenote voor veel onrust. De rapporteur merkt over de visie van 24. op: “Het blijkt dus onmogelijk

³²⁴ **Productie 29u:** Informatieblad 22. en rapport psychologe over gesprek met 22

³²⁵ **Productie 29v:** Informatieblad 23. en rapport psycholoog over gesprek met 23

de noodzakelijke geruststelling vooraf te krijgen. Uiteindelijk kunnen [24. en zijn echtgenote] niet anders dan tot de conclusie komen dat deze weg heilloos is. Waardig sterven op het moment dat het jou past is via de wettelijke weg van euthanasie niet te regelen bij een proces van dementie". 24. vindt het verschrikkelijk moeilijk om te moeten constateren dat hij wellicht eerder dan waarschijnlijk nodig een einde aan zijn leven zal maken, ook omdat hij zijn dierbaren niet wil belasten met het bieden van eventuele hulp. "Dit moet ik wel doen, omdat hulp geven bij zelfdoding nog steeds strafbaar is." Om deze redenen wil 24. dat zelfbeschikking en de mogelijkheid van het verlenen van hulp bij zelfdoding uiteindelijk bij wet geregeld wordt, en draagt hij bij aan het proces.³²⁶

263. **Eiseres 25 – 25**

25. is er ten diepste van overtuigd dat ieder mens over het eigen leven en levenseinde mag beslissen. Zij vindt het belangrijk dat uiteindelijk een goede regeling tot stand komt, die ook risico's op misbruik tegengaat. Haar wens tot verandering is ingegeven zowel door de gedachte aan de persoon in kwestie, maar ook voor nabestaanden. Haar overtuiging is in het bijzonder ingegeven door het trauma dat zij heeft opgelopen als gevolg van de criminalisering van het zelfverkozen levenseinde van haar echtgenoot. Haar man besloot mede vanwege een chronische aandoening uit het leven te stappen. Die beslissing vond zij moeilijk, maar zij heeft de keuze van haar echtgenoot gerespecteerd. In de maanden voorafgaand aan zijn zelfverkozen levenseinde hebben ze op een goede, mooie manier afscheid van elkaar kunnen nemen. Haar man betrok een laatstewilmiddel en zij hebben samen het moment van uitvoering besproken. 25. is daarbij gebleven en werd ondersteund door haar zus, met haar dochter. 25. is bij het overlijden van haar echtgenoot gebleven, die het middel innam en zich daarbij op eigen verzoek liet vastleggen. Haar echtgenoot is ingeslapen en is overleden. 25. belde de huisarts, die schrok en aangaf de schouw niet te mogen uitvoeren. Op dat moment werd de regie volledig overgenomen door in groten getale toegesnelde politie. 25., haar zus en diens dochter werden vrijwel onmiddellijk voor verhoor meegenomen naar het bureau en moesten hun dierbare achterlaten. Zij werden afgevoerd "alsof ze een misdrijf hadden begaan". Uiteindelijk zijn 25. en haar naasten verhoord, waarbij 25. stevig is doorgevraagd naar hoe haar man het middel had betrokken. Pas aan het einde van de dag kregen ze te horen dat zij niet zouden worden vervolgd. 25.: "Het duurde maar en duurde, ik wilde bij mijn man zijn". Toen 25. eenmaal thuis kwam, was haar man ontkleed en over hem heen lag een laken met sporen van bloedafname. Ook het paspoort van haar man was verplaatst. De rapporteur: "Mevrouw heeft haar man liefdevol willen bijstaan in zijn moeilijkste moment. Geheel in de geest van de belofte van voor en tegenspoed. Het feit dat ze hier alleen voor stond en noch op emotionele noch op praktische steun van de samenleving kon rekenen, heeft ze als bijzonder verdrietig ervaren". 25. ondersteunt het onderhavige proces, in het bijzonder vanwege twee redenen: het laten verdwijnen van de geheimzinnigheid rond het zelfverkozen levenseinde, en het wegnemen van de illegaliteit rond het laatstewilmiddel.³²⁷

264. **Eiser 26 – 26.**

26. is 83, is gezond en heeft geen acute levenseindewens. Wel vindt hij het een groot goed, een recht, om het moment en de wijze waarop men uit het leven stapt zelf te bepalen. Hij hecht sterk aan het zelfbeschikkingsrecht. Hij heeft van dichtbij het moeilijke aftakelingsproces van zijn vader, die leed aan Alzheimer, meegemaakt. Hij verloor daarnaast een broer, die tijdens zijn ziekteproces en in de aanloop naar zijn sterven ook zeer heeft geleden. Een tweede broer, een Rooms-Katholiek priester, wilde pertinent geen actieve of passieve euthanasie en is uiteindelijk ook overleden. Momenteel heeft 26. nog twee zussen, die

³²⁶ **Productie 29w:** Informatieblad 24. en rapport psychologe over gesprek met 24

³²⁷ **Productie 29x:** Informatieblad 25. en rapport psychologe over gesprek met 25

beiden aan Alzheimer lijden. De ene zus wenste euthanasie en had een niet-behandel-verklaring, maar de arts vond dat zij daaraan nog niet toe was. 26. ziet met lede ogen aan dat zijn zus, ondanks haar verklaring, alsnog medicatie toegediend krijgt. 26. heeft, mede vanwege die ervaringen, zowel een euthanasieverklaring als een non-reanimatorieverklaring. Hij is er echter zeker niet gerust op dat hem uiteindelijk, als het moment daar is, euthanasie wordt verleend. De rapporteur citeert 26.: “Dat een ander voor jou bepaalt of je wel of niet mag gaan, dat verlengt in veel gevallen alleen maar het lijden”. Mede daarom wil hij zelf kunnen beschikken over het eigen levenseinde. 26. heeft intussen, via clandestiene weg, een laatstewilmiddel kunnen verkrijgen. De rapporteur merkt op: “Dat stelt me in staat tot een rustig afscheid”. 26. wil, als het moment daar is, zijn omgeving betrekken in zijn levenseindewens. Hij beschrijft aan de rapporteur dat hij enorme opluchting heeft ervaren toen hij eenmaal de beschikking over het laatstewilmiddel kreeg. 26. begrijpt niet waarom de verstrekking van een laatstewilmiddel niet is toegestaan, en vindt dat krom. De rapporteur citeert: “Als je het niet legaal verstrekt dan stappen mensen toch wel op een andere manier uit het leven”. Om die redenen ondersteunt 26. de onderhavige zaak, hij wil dat mensen zelf mogen beschikken over het eigen levenseinde en vindt dat zij daartoe ook de middelen moeten kunnen verkrijgen.³²⁸

265. Eiseres 27 – 27

27. vindt dat de arts niet de eindverantwoordelijke behoort te zijn over het levenseinde, maar is ervan overtuigd dat het zelfverkozen levenseinde een proces is waarvoor de persoon in kwestie met naasten verantwoordelijkheid moet nemen, en de arts daarvan wordt ontlast. Zij baseert zich in het bijzonder op de ervaring met haar vader, die kerngezond was, maar klaar was met leven. Haar vader kon dus niet geholpen worden. De huisarts van haar vader kon niets doen. Hij is uiteindelijk gestopt met eten en drinken, en is na een langshepend proces van drie weken overleden. 27. vond het dramatisch dat niemand hem ondersteunde. Ook de ervaring met haar moeder is voor 27. zeer ingrijpend. Die had een levenseindewens, maar werd dement. Zij dacht haar levenseinde goed geregeld te hebben, maar belandde uiteindelijk toch in een verpleeghuis. 27. beschrijft dat de verpleeghuisarts uiteindelijk wel heeft willen meewerken aan het afbouwen van hartmedicatie, waardoor moeder is komen te overlijden, maar eerst na een langshepend proces van lichamelijke en geestelijke aftakeling. 27. is er daardoor van overtuigd geraakt dat men zelf moet kunnen beschikken over het eigen levenseinde, zonder daarbij afhankelijk te zijn van de medewerking van derden. Zij spreekt daar zelf open over, ook met haar man en haar naasten. Zij ondersteunt het proces omdat zij situaties zoals met haar ouders nooit wil meemaken; niet voor zichzelf, maar ook niet voor anderen.³²⁹

266. Eiser 28 – 28

28. ondersteunt het proces vanwege de ervaringen met zijn moeder. 28. is, net als zijn moeder, in Friesland opgegroeid. Zijn moeder werd in het christelijke dorp gezien als excentriek, een buitenstaander en misschien een beetje als de “dorpsgek”. 28. herkent die trekken ook in zichzelf. Als het op enig moment slecht gaat met zijn moeder, besluiten 28. en zijn vrouw bij haar te gaan wonen, nu het haar diepste wens was om thuis te blijven wonen tot haar dood. Dat trekt een zware wissel op 28. en zijn vrouw, alsook op hun onderlinge relatie. De zorg die 28. en zijn vrouw aan moeder moeten verlenen wordt een dagtaak, die in het bijzonder zijn vrouw zwaar valt, omdat haar eigen moeder aan het einde van haar leven in de steek is gelaten. Op enig moment laat de moeder van 28. onomwonden weten dat ze dood wil: “Het is mijn leven, ik kan toch zelf beslissen”. Zijn moeder, 28. en zijn vrouw proberen dat met de huisarts te bespreken en verzoeken om euthanasie. De huisarts werkt daaraan niet mee en benoemt de risico’s van strafvervolgning als hij zou helpen. Andere artsen

³²⁸ **Productie 29y:** Informatieblad 26 en rapport psycholoog over gesprek met 26.

³²⁹ **Productie 29z:** Informatieblad 27 en rapport psychologe over gesprek met 27

geven aan begrip te hebben, maar helpen de moeder van 28. evenmin. Moeder zou voor eventuele euthanasie moeten worden onderzocht op darmkanker, maar zij wil dat pertinent niet. Binnen de familie ontstaan spanningen, nu de levenseindewens van moeder niet door iedereen wordt geaccepteerd. Moeder besluit op enig moment uit protest om niet meer te eten en te drinken. 28. wil zijn moeder helpen om haar levenseinde te verwezenlijken, maar gelet op de strafbaarstelling van hulp bij zelfdoding en gezien de opstelling van de overheid, wordt hij daarvan weerhouden. Uiteindelijk raakt moeder opgenomen en wordt zelfs nog geopereerd, ook al is zij daarop tegen. Zij slikt uiteindelijk de pillen niet meer die haar worden voorgeschreven. Moeder, 28. en zijn vrouw voelen zich in de steek gelaten door de verscheidene professionals. Uiteindelijk vindt dan toch een darmonderzoek plaats, waarna aan de wens van moeder om euthanasie te krijgen toch tegemoet wordt gekomen. De impact op 28. en zijn vrouw is groot. Zijn moeder heeft een traject moeten ondergaan dat ze in het geheel niet wilde doorlopen, en hoewel ze uiteindelijk met euthanasie is geholpen, heeft dat een fikse aantasting van haar eigen zelfbeschikkingsrecht meegebracht. 28., op zijn beurt, ervaart het alsof hij zijn moeder in de steek heeft gelaten. Hij had haar zo graag de hulp willen bieden die hij wenste, maar werd daarin belemmerd door de bestaande wet- en regelgeving.³³⁰

267. **Eiser 29 – 29**

29. vindt het zijn mensenrecht om zijn eigen levenseinde in eigen regie uit te voeren. Hij heeft bij zijn schoonmoeder de angst, pijn en aftakeling gezien die hij zelf nooit zou willen meemaken, terwijl hij dat meemaken ook voor de nabestaanden schadelijk acht. 29. wil zelf nooit zo'n einde, omdat dat onrecht doet aan zijn leven van daarvoor. De rapporteur citeert 29.: "Wanneer het volwaardige leven dat ik tot dan toe heb geleid, voor mij compleet is, wil ik dat leven kunnen beëindigen. Mocht ik dan niet over een legaal middel kunnen beschikken, dan is dat dus schadelijk voor mij". Hij vindt de gedachte aan het in bezit hebben van een middel – "die pil" – geruststellend, hoewel er geen enkele reden is daar nu al gebruik van te maken. Het feit dat dit niet kan en dat dit middel nu niet beschikbaar is, maakt onrustig en onzeker. De rapporteur merkt op dat het voor 29. en voor zijn echtgenote de gewoonste zaak van de wereld is dat ze recht hebben op een kwaliteit van leven die overeenkomt met hun waarden. Voor 29. is dat evenzo van toepassing op het einde van dat leven³³¹.

268. **Eiser 30 – 30**

30. omschrijft zijn eigen situatie zelf het meest treffend: "*Zolang ik kan heugen leef ik een zelfstandig en onafhankelijk leven. Als 75 jarige ben ik nog steeds vitaal en onafhankelijk (net als mijn 3 jaar jongere echtgenote). Een beperkt, van anderen afhankelijk leven is voor mij een ondenkbare optie. Natuurlijk heb ik met mijn huisarts besproken wanneer mijn leven voor mij in ondraaglijk lijden zou overgaan. Ik heb mijn opvattingen ook regelmatig schriftelijk geactualiseerd. Hoewel mijn huisarts niet onwelwillend is staat het mij meer en meer tegen dat ik gedwongen ben in een positie waarbij ik afhankelijk word van het oordeel van anderen in een "examenachtige situatie". Ik vind het een aantasting van mijn vrijheid dat ik na een zelfstandig leven in totale onafhankelijkheid, in een dergelijke positie kom door een juridische praktijk die mij in ernstige mate beknot*". De motivatie van 30. om aan het onderhavige proces mee te doen is omdat hij onafhankelijk van het oordeel van anderen wil bepalen wanneer hij uit het leven stapt, met een veilig laatstewilmiddel. Dat is voor hem het uitoefenen van zijn recht op zelfbeschikking. De rapporteur merkt op dat 30. dat als een mensenrecht ziet, om zelf inhoud te geven aan het eigen leven. Hij vindt het verbod op hulp bij zelfdoding en het niet verkrijgbaar zijn van een laatstewilmiddel een ongewenste ingreep in zijn persoonlijk leven. Bij het

³³⁰ **Productie 29aa:** Informatieblad 28 en rapport psycholoog over gesprek met 28

³³¹ **Productie 29bb:** Informatieblad 29. en rapport psycholoog over gesprek met 29.

aan de eigen verantwoordelijkheid overlaten van mensen, zoals de overheid dat ten aanzien van zoveel zaken doet, hoort ook het op humane wijze zelf kunnen beschikken over het eigen levenseinde.³³²

269. **Eiser 31 – 31**

31. acht het zelfbeschikkingsrecht om het leven op humane wijze te beëindigen een wassen neus, zolang de overheid door middel van wetgeving of beleid het zelfstandig verkrijgen van de benodigde middelen op een legale wijze onmogelijk maakt. Bovendien, zo merkt 31. op, wordt elke actie van de ander die leidt tot het in bezit krijgen van een humaan middel beschouwd als hulp bij zelfdoding. 31. vindt dat een onrechtmatige inbreuk op het privéleven.

Van deze opvatting is hij te meer doordrongen, vanwege de zelfdoding van zijn dochter. Hij vertelt daarover, samen met zijn echtgenote, aan de rapporteurs die met hen hebben gesproken. Hun dochter kwam, vanwege haar ziekte(proces), niet in aanmerking voor euthanasie. Hoewel zij haar levenseindewens met haar ouders en partner kon bespreken, heeft zij het levenseinde toch in alle eenzaamheid voltrokken. 31. en zijn echtgenote spreken daarom over een “dubbel rouwproces”. De rapporteurs: *“Wat zij daar mee bedoelen is dat een verlies van een dochter sowieso bij ouders diepe sporen achterlaat. Dat heeft al een traumatiserende uitwerking. Wat extra pijn, verdriet en woede geeft is de manier waarop zij dit heeft moeten doen. In alle eenzaamheid in menswaardige omstandigheden uit het leven stappen en geen beschikking hebben over een humaan middel. Die beelden van de ophanging vervagen bij ouders niet. Waardoor dit een belemmering vormt voor een normaal rouwproces”*. Het beeld van de verhangning van hun dochter schuift vóór de mooie herinneringen. 31. en zijn echtgenote hebben het overlijden van hun dochter verwerkt en geaccepteerd. Maar wat overblijft is hun woede over de positie van de overheid en het onthouden van een legaal levenseindemiddel waardoor mensen op een menswaardige wijze uit het leven kunnen stappen. De rapporteurs vermoeden dat 31. en zijn echtgenote door het “dubbele rouwproces” een vorm van PTSS hebben opgelopen, en hebben naar aanleiding van hun rapportage ten behoeve van het onderhavige proces een specifieke behandeling daarvoor besproken. Voor 31. staat buiten kijf dat hij de baas wil zijn over eigen lijf en leven, en dat hij ook op een menswaardige manier over zijn eigen levenseinde moet kunnen beschikken.³³³

Causaal verband

270. Uit hetgeen hiervoor, in het bijzonder in randnummers 240 tot en met 269, is overwogen volgt reeds dat een voldoende causaal verband kan worden aangenomen tussen de beperkingen aan het zelfbeschikkingsrecht – zoals afgedwongen door de Staat - en de schade die hierdoor ontstaat en nog verder kan ontstaan.
271. Zoals uit de hierboven weergegeven rapportages blijkt, ontstaat de schade door de beperking van het zelfbeschikkingsrecht op diverse wijzen. Zo is er bij de Eisers sprake van angst, onrust, moedeloosheid en een allesomvattende emotionele schade. Allen wensen mensonterende situaties te voorkomen en zien het als een groot goed dat hun autonomie (en dus ook hun zelfbeschikkingsrecht) als zodanig wordt erkend. Het is – paradoxaal genoeg – van levensbelang dat er sprake kan zijn van een menswaardig einde, in eigen regie. Er is aldus een direct verband tussen de emotionele schade en onrust die Eisers voelen en de aantasting van het algemeen persoonlijkheidsrecht en zelfbeschikkingsrecht en dit vormt een aantasting in de persoon ex

³³² **Productie 29cc** : Informatieblad 30 en rapport psycholoog over gesprek met 30

³³³ **Productie 29dd**: Informatieblad 31 en rapport psycholoog over gesprek met 31

artikel 6:106 sub b BW. Deze aantasting is een direct gevolg van het handelen van de Staat en zijn onverkorte handhaving.

Relativiteit

272. De zorg van de Staat voor het borgen van het individuele recht op zelfbeschikking, in ieder geval ten aanzien van zijn onderdanen op zijn grondgebied, wordt gezien als een element van persoonlijke vrijheid en vloeit voort uit de bescherming door algemeen geldende mensenrechten. De Staat dient zich ervan te vergewissen dat hij voldoende zorg biedt aan zijn onderdanen ten aanzien van persoonlijke vrijheid en dient deze zelfbeschikking te allen tijde te erkennen en respecteren. De normschending in casu betreft dan ook de aantasting van het algemeen persoonlijkheidsrecht, alsook de schending van de eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer die – onder meer – artikel 8, eerste lid EVRM als "klassiek vrijheidsrecht" beschermt. De Staat handelt door het onverkort handhaven in strijd met de zelfbeschikking die dientengevolge zou moeten kunnen worden uitgeoefend. Zelfbeschikking die dus (feitelijk) onmogelijk wordt gemaakt door onverkorte handhaving van het verbod.

XI. Substantiëringsplicht

273. Uit het onverkort handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding en op grond van het (hiervoor weergegeven) beleid en de – door bijvoorbeeld het openbaar ministerie en door de verantwoordelijk ministers ingenomen standpunten ter zake het onderwerp – leiden Eisers c.s. af dat de Staat ten verweze zal aanvoeren dat geen *absoluut recht* op zelfbeschikking over het eigen levenseinde bestaat, terwijl de huidige beperkingen een legitiem beschermingsdoel dienen en noodzakelijk kunnen worden geacht binnen een democratische samenleving, mede gelet op de Staat toekomstige appreciatiemarge. Vermoed wordt bovendien dat de Staat zal aanvoeren dat uit de bescherming van art. 8, eerste lid EVRM geen *recht* op hulp bij zelfdoding kan worden afgeleid, en dat voor de Staat geen positieve verplichting bestaat tot het verschaffen van een waardig zelfverkozen levenseinde. De Staat zal mogelijk betogen dat sprake is van een onderwerp dat zich bij uitstek in het politieke domein afspeelt, waar de rechter toch vooral buiten moet blijven; terwijl bovendien ook sprake is van een onderwerp dat daadwerkelijk op de politieke agenda staat, in het bijzonder als het gaat om het wetsvoorstel *Wet toetsing levenseindebegeleiding van ouderen op verzoek* (35 534).
274. Eisers c.s. erkennen dat geen *absoluut recht* op zelfbeschikking over het eigen levenseinde bestaat. Natuurlijk heeft de Staat de plicht om kwetsbaren te beschermen, welke plicht mede vloeit uit het bepaalde in art. 2 EVRM en welk beperkingsdoel ook een van de gerechtvaardigde beperkingsdoelen betreft als bedoeld in art. 8, tweede lid EVRM.
275. Maar, daarmee is de juridische kous niet af. Het zelfbeschikkingsrecht – waaronder het zelfverkozen levenseinde - vormt immers zoals betoogd, mede een uitvloeisel van het algemeen persoonlijkheidsrecht en valt onder de bescherming van het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer. Dat maakt dat de beperkingen die de Staat aanlegt uiteraard kunnen strekken tot bescherming van kwetsbaren, maar niet ertoe mogen leiden dat de mogelijkheid tot uitoefening van zelfbeschikking over het eigen levenseinde door hen die daarvoor geheel vrijwillig en weloverwogen kiezen illusoir wordt gemaakt. De huidige situatie doet dat wel; het categoraal verbod op hulp bij zelfdoding maakt – zo wijzen niet alleen de ervaringsverhalen van Eisers maar ook de resultaten van onderzoek op dat punt uit – dat het uitoefenen van het zelfbeschikkingsrecht op ontoelaatbare wijze wordt ingeperkt. Het wordt Eisers c.s. immers door het verbod onmogelijk gemaakt om – in ieder geval op legale wijze aan – een levenseindemiddel te geraken dat hen verzekert van een waardig, menselijk overlijden. Bovendien maakt de huidige situatie dat degenen die daarbij op vrijwillige basis

behulpzaam zijn, worden blootgesteld aan het risico van strafvervolging. Ook maakt de huidige situatie dat betrokkenen hun naasten blootstellen aan het risico van strafrechtelijk ingrijpen en criminalisering, zelfs als van overtreding van het verbod op hulp bij zelfdoding geen sprake is. Het voorgaande brengt mee dat de beperking die de Staat met het onverkort handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding aanlegt 'overbroad' is, en maakt dat het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde feitelijk illusoir wordt gemaakt, terwijl ook degenen die op vrijwillige basis bereid zijn tot het verlenen van hulp bij zelfdoding door het verbod worden geraakt. Indachtig hetgeen de Duitse en Oostenrijkse hoven hebben overwogen over de mogelijkheid van de Staat tot beperking, moet ook hier worden vastgesteld dat de beperkingsmogelijkheid op ontoelaatbare wijze wordt gebruikt om door een *algeheel* verbod *elke* verlening van hulp bij zelfdoding te verbieden en daarmee het recht van de tot vrije zelfbeschikking in eigen verantwoordelijkheid bekwame mens integraal wordt afgewezen.

276. Ook de appreciatiemarge sauveert de Staat in dit verband niet. Zoals in de dagvaarding aangegeven, dient de appreciatiemarge juist op de meest intieme onderdelen van het bestaan beperkter te worden geacht. In het geval van zelfbeschikking over het eigen levenseinde is sprake van welhaast het meest intieme onderdeel van het bestaan. Juist gelet daarop dient in dit geval de appreciatiemarge beperkt te worden opgevat, terwijl ook toepassing daarvan niet mag leiden tot het uithollen van het aan het algemeen persoonlijkheidsrecht te ontnemen recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde. Het ongeclausuleerd handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding blijft in deze constellatie van feiten en omstandigheden een ontoelaatbare inbreuk op dat zelfbeschikkingsrecht en stelt dat, feitelijk, volledig buiten werking. Het verbod moet in dit geval toch onvereenigbaar worden geacht met het algemeen persoonlijkheidsrecht van betrokkenen die vrijwillig en weloverwogen ervoor kiezen hun leven te beëindigen, alsmede als in strijd met het recht van tot behulpzaamheid vrijwillig bereide derden. Het onverkort handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding maakt deze rechten feitelijk inhoudsloos. Daartoe kan ook de appreciatiemarge niet strekken.
277. Met de Staat moet worden onderkend dat uit het bepaalde in art. 8, eerste lid EVRM (nog) geen positieve verplichting als zodanig kan worden afgeleid tot het nemen van maatregelen om een waardige zelfdoding te faciliteren. Evenwel geldt – zoals hiervoor weergegeven – dat uit art. 8, eerste lid EVRM wel degelijk het recht op een keuze met betrekking tot het hoe, waar en wanneer men het eigen levenseinde beëindigt, in gevallen waarin daar vrijwillig en weloverwogen voor wordt gekozen. Dat recht kan, als betoogd, niet illusoir worden gemaakt. Uit al het voorgaande volgt dat het als uitvloeisel van het algemeen persoonlijkheidsrecht en het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer geldende recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde op grond van de huidige situatie op ontoelaatbare wijze wordt ingeperkt. Dat is, positieve verplichting of niet, een situatie die ten opzichte van Eisers c.s. als onrechtmatig heeft te gelden.
278. Ook het verweer betreffende het politieke domein kan niet slagen. Eisers c.s. verlangen – welbewust – niet van de rechter dat hij zich binnen het politieke speelveld begeeft. Eisers c.s. verzoeken de rechter “slechts” voor recht te verklaren dat de *huidige* situatie, in het bijzonder het onverkort handhaven van het verbod op hulp bij zelfdoding, jegens hen onrechtmatig is. Eisers c.s. verlangen van de rechter geen gebod, geen verbod en evenmin een wetgevingsbevel. Eisers c.s. verzoeken de rechter een “eenvoudige” vaststelling van de ontoelaatbare inperking van hun recht op zelfbeschikking en beogen daarmee het initiatief te beleggen waar het hoort: bij de wetgever. Evenals de Duitse en Oostenrijkse hoven hebben gedaan, verdient dat proces in dit geval een *impuls*, die ertoe zal bijdragen dat de beperking van het recht op zelfbeschikking over het eigen levenseinde wordt teruggebracht tot toelaatbare proporties. Dat brengt mee dat het gegeven dat het

onderwerp binnen het politieke domein thuishoort en dat dit ook, vrijwel continu, op de politieke agenda staat geen reden vormt voor de rechter zich over de ontoelaatbare aard van de *huidige* beperking uit te spreken.

XII. Bewijsaandraagplicht en bewijsaanbod

279. Eisers c.s. beschikken over de volgende bewijsmiddelen – deze zijn reeds ingebracht in deze procedure (aangehecht bij de dagvaarding) en hier is tevens naar verwezen in de betreffende passages in deze dagvaarding.

Productie 1	Statuten Coöperatie Laatste Wil U.A.
Productie 2	Organisatie overzicht Coöperatie Laatste Wil U.A.
Productie 3	Uittreksel Kamer van Koophandel Coöperatie Laatste Wil U.A.
Productie 4	E-mails waaruit blijkt dat gesprekken met het OM, de Ministeries en vertegenwoordigers van de Staat worden afgehouden.
Productie 5	Ton Vink, <i>Juridisch moralisme: art. 294 Sr of de overheid als zedenmeester</i> , Filosofie & Praktijk, jaargang 30(6), p. 23
Productie 6	Brief PostNL inzake inbeslagname medicijnen door douane
Productie 7	Criminalisering van het sterfbed door justitie en politie, T. Vink, NJB 2012(5), pp. 320-324
Productie 8	Kamerbrief VWS en Code signalering risico's op suïcide met behulp van chemische stoffen, 26 juni 2019
Productie 9	Sterven als delict, Criminalisering van het sterfbed door politie en justitie (2), NJB 2016(9), pp. 587-591
Productie 10	NRC Handelsblad, Belangenclub claimt nieuw middel voor 'zelfeuthanasie', 1 september 2017
Productie 11	Brief OM, Arrondissementsparket Midden-Nederland, 21 maart 2018
Productie 12	Persbericht OM.nl, Strafrechtelijk onderzoek naar Coöperatie Laatste Wil gesloten, 20 juli 2018
Productie 13	Brief OM, Arrondissementsparket Midden-Nederland, 15 januari 2020
Productie 14	Kamerbrief Minister van Justitie en Veiligheid, 30 april 2020
Productie 15	Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights, Right to respect for private and family life, home and correspondence, versie van 31 augustus 2020
Productie 16	Guide on Article 13 of the European Convention on Human Rights, Right to an effective remedy, versie van 31 december 2020, hoofdstuk II.G, pp. 47 - 54
Productie 17	A. McCann, 'Assisted dying in Europe: A comparative law and governance analysis of four national and two supranational systems', diss. 2016, Groningen, p. 213

Productie 18	G. Puppincx en C. de La Hogue, The right to assisted suicide in the case law of the European Court of Human Rights, IJHR 2014, pp. 735 e.v.
Productie 19	De Vito, Het recht op een zelfgekozen levenseinde, NJB 2015(28), p. 1927
Productie 20	G.A. den Hartogh, Voltooid Leven, Hoe verder na Schnabel?, NJB 2016(13), p. 860
Productie 21	Derde evaluatie Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding, Onwuteaka-Philipsen e.a., ZonMW 2017
Productie 22	Adviescommissie Voltooid Leven, Voltooid leven, over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten, Den Haag, januari 2016
Productie 23	Het PERSPECTIEF-onderzoek, Perspectieven op de doodswens van ouderen die niet ernstig ziek zijn: de mensen en de cijfers, o.l.v. Dr. E. van Wijngaarden e.a., ZonMW, januari 2020
Productie 24	Tabel aantal inwoners gemeenten per 1 januari 2019, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
Productie 25	Wittebrood, Diesfeldt en Houwaart, Onderzoek naar 'voltooid leven' is een gemiste kans, Sociale Vraagstukken, 24 februari 2020
Productie 26	BVerfG, 2 februari 2020, beëdigde vertaling
Productie 27	VerfGH, 11 december 2020, beëdigde vertaling
Productie 28	Gevers, Over hulp bij zelfdoding, Enkele gedachten naar aanleiding van de recente uitspraak van het Bundesverfassungsgericht, TvGR 2020(44)
Productie 29a	Informatieblad 2. en rapport psychologe over gesprek met 2. en diens echtgenote
Productie 29b	Informatieblad 3. en rapport psychologen over gesprek met 3.
Productie 29c	Informatieblad 4. Rapport psychologe over gesprek met 4.
Productie 29d	Informatieblad 5. en rapport psychologe over gesprek met 5.
Productie 29e	Informatieblad 6. en rapport psychologe over gesprek met 6.
Productie 29f	Informatieblad 7. en rapport psycholoog over gesprek met 7.
Productie 29g	Informatieblad 8. en rapport psychologe over gesprek met 8.
Productie 29h	Informatieblad 9. en rapport psycholoog over gesprek met 9.
Productie 29i	Informatieblad 10. en rapport psychologe over gesprek met 10.
Productie 29j	Informatieblad 11. en rapport psychologe over gesprek met 11.
Productie 29k	Informatieblad 12. en rapport psychologe over gesprek met 12.
Productie 29l	Informatieblad 13. en rapport psychologe over gesprek met 13.
Productie 29m	Informatieblad 14. en rapport psychologe over gesprek met 14.

Productie 29n	Informatieblad 15. en rapport psycholoog over gesprek met 15.
Productie 29o	Informatieblad 16. en rapport psycholoog over gesprek met 16.
Productie 29p	Informatieblad 17. en rapport psychologe over gesprek met 17.
Productie 29q	Informatieblad 18. en rapport psycholoog over gesprek met 18.
Productie 29r	Informatieblad 19. en rapport psychologe over gesprek met 19.
Productie 29s	Informatieblad 20. en rapport psychologe over gesprek met 20.
Productie 29t	Informatieblad 21. en rapport psycholoog over gesprek met 21.
Productie 29u	Informatieblad 22. en rapport psychologe over gesprek met 22.
Productie 29v	Informatieblad 23. en rapport psycholoog over gesprek met 23.
Productie 29w	Informatieblad 24. en rapport psychologe over gesprek met 24.
Productie 29x	Informatieblad 25. en rapport psychologe over gesprek met 25.
Productie 29y	Informatieblad 26. en rapport psycholoog over gesprek met 26.
Productie 29z	Informatieblad 27. en rapport psychologe over gesprek met 27.
Productie 29aa	Informatieblad 28. en rapport psycholoog over gesprek met 28.
Productie 29bb	Informatieblad 29. en rapport psycholoog over gesprek met 29.
Productie 29cc	Informatieblad 30. en rapport psycholoog over gesprek met 30.
Productie 29dd	Informatieblad 31. en rapport psycholoog over gesprek met 31.

280. Eisers c.s benadrukken dat zij door het vorenstaande niet kunnen worden geacht onverplicht enige bewijslast op zich te hebben genomen die rechtens niet op Eisers c.s. rust.

281. Voor zover de Staat andere stellingen van Eisers c.s. betwist en de rechtbank van oordeel is dat de bewijslast ter zake op Eisers c.s. rust, bieden Eisers c.s. aan ook die stellingen te bewijzen, in het bijzonder door middel van getuigen en/of deskundigen.

XIII. Bevoegdheid

282. Civiele zaken tegen de Staat worden in de regel door de rechtbank Den Haag behandeld. De Staat, de gedaagde partij in deze kwestie, is in het arrondissement Den Haag gezeteld. Het is daarom dat Uw rechtbank bevoegd is van deze kwestie kennis te nemen.

MITSDIEN:

Het de rechtbank Den Haag moge behagen om, op grond van vorenstaande feiten, bij vonnis, voor zover rechtens mogelijk uitvoerbaar bij voorraad:

primair

te verklaren voor recht, dat:

- I. uit het algemeen persoonlijkheidsrecht en uit het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens het recht voortvloeit op zelfbeschikking over leven en levenseinde;
- II. ook naasten van personen met een wens naar een zelfverkozen levenseinde bescherming toekomt op basis van het algemeen persoonlijkheidsrecht en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en dat deze bescherming zowel vorm kan krijgen als naaste *qualitate qua*, maar ook als afgeleide van de bescherming van de betrokkene zelf;
- III. gelet op het onder I en II gevorderde het verbod op hulp bij zelfdoding een inbreuk maakt op het algemeen persoonlijkheidsrecht en op het recht op eerbiediging van de persoonlijke levenssfeer, alsmede op het recht van diegenen die vrijwillig bereid zijn tot het verlenen van hulp;
- IV. gelet op het onder I, II en III gevorderde het verbod op hulp bij zelfdoding het feitelijk onmogelijk maakt om het recht op zelfbeschikking over leven en levenseinde uit te oefenen, althans op een waardige, menselijke manier, en dit verbod aldus feitelijk een uitholling van het zelfbeschikkingsrecht teweegbrengt;
- V. gelet op het onder I, II, III en IV gevorderde de Staat onrechtmatig heeft gehandeld, handelt en zal handelen jegens Eisers door het onverkort handhaven van het bestaande verbod op hulp bij zelfdoding;
- VI. gelet op het onder I, II, III en IV gevorderde de Staat onrechtmatig heeft gehandeld, handelt en zal handelen jegens allen voor wie CLW opkomt in de onderhavige procedure op voet van artikel 3:305a BW;

subsidiar

- VII. zodanige beslissing te nemen die de rechtbank in goede justitie zal vermenen te behoren, dit zoveel mogelijk in lijn met het in de dagvaarding uiteengezette en het hierin gevorderde;

in alle gevallen

- VIII. de Staat te veroordelen tot betaling van de kosten van deze procedure met bepaling dat, als deze kosten niet binnen zeven dagen na de dagtekening van het in dezen te wijzen vonnis worden voldaan, daarover vanaf de achtste dag na dagtekening van het vonnis, wettelijke rente is verschuldigd.

De kosten dezes zijn voor mij, deurwaarder, EUR

Deurwaarder

Wordt behandeld door

E-mail

mr. J.T.E. Vis
mr. drs. S. Zuurveld

tim@visvanreydt.nl
szuurveld@blenheim.nl

VIS & VAN REYDT ADVOCATEN